

ІВАН МАНЖУРА

твори

Видавництво
художньої
літератури
«Дніпро»
Київ — 1972

и
у-
а,
н-
у-
н-
й,
а-

.)

ив
ін
у-
ко
ко
ез
ія-
у-
на

м
ля
ім
не
ы
ов

са.
е-
де
тої
чу
ів-
ю-
ю

УІ
М23

Іван Іванович Манжура (1851—1893)
— талановитий український поет, етно-
граф-фольклорист, автор щирих поезій
про тяжку селянську долю, повневір'я
сиріт, наймитів, бурлаків.

Вступна стаття та примітки
доктора філологічних наук
М. Д. БЕРНШТЕЙНА

Київський поліграфічний комбінат

7-3-3
11-72М

ІВАН ІВАНОВИЧ МАНЖУРА

Друга половина XIX ст. в історії розвитку української культури ознаменувалася дальшим піднесенням мистецтва українського художнього слова; засвоюючи і продовжуючи традиції Шевченка, передової літератури російського народу, зростає зокрема українська демократична поезія. В усій своїй величчї й могутності звучить художнє слово Франка, починає свою творчість Леся Українка, виступають такі видатні поети, як Грабовський, Старицький, Самійленко та інші. Значний вклад у розвиток української літератури вніс і Іван Манжура.

Іван Іванович Манжура народився 1 листопада (за н. ст.) 1851 року в м. Харкові. Батько його — дрібний чиновник — жив у постійних конфліктах з начальством. Втративши посаду, він мандрував з місця на місце; скрізь його підстерігали невдачі, цькування представників влади. У 1856 році, коли Іванові минуло 5 років, померла мати. Хлопчика взяла до себе баба, але батько забрав сина, пішки привів його назад до Харкова і залишив там без догляду. Іван потрапляє до поліції, кілька днів живе тут із злодіями, а потім, захворівши, опиняється в лікарні, де несподівано зустрічається з хворим батьком. Видужавши, батько забирає сина з собою.

Пізніше в автобіографічному листі Іван Манжура зі смутком і болем писав про ці роки свого дитинства: «Был я в это время и непомнящим родства, ел из арестантского котла, был и приемным сыном у какого-то пожарного или сторожа, пока не заболел и не попал на Сабурову дачу, где и встретился с отцом. От этой поры я до 9 лет прошел с отцом двенадцать одних губернских городов и сделал (помню, как этим выхвалялся отец) 6000 верст».

У 1864 році обставини назавжди відірвали хлопця від батька. На Івана звернула увагу рідна тітка по матері — дружина професора О. Потебні. Вона віддала його до повітової школи. Пізніше його як кращого учня прийняли на казенний кошт до Харківської гімназії. Але гімназію Манжура не закінчив — за непокірну вдачу його виключили з шостого класу. 1870 року він вступає до Харківського ветеринарного інституту, з якого його також було виключено за «неблагонадєжность поведения». Ймовірно, що причиною виключення був зв'язок Манжури з підпільними гуртками.

Після виключення з інституту Манжура живе на Катеринослащині, працює на різних дрібних посадах, довго не засиджується на одному місці — він мандрує по селах, містечках, пильно вивчає народне життя, побут, збирає народні пісні, казки, приповідки.

У середині 70-х років Манжура захоплює мужня боротьба слов'янських народів проти турецьких поневолювачів. 1875 року він виїжджає до Сербії, бере участь у боротьбі проти турків. У бою Манжура був поранений. Повернувшись на батьківщину, він працює вчителем, наглядачем поштової станції. На цей час припадає початок його поетичної діяльності. У 1884 році він переїздить до Катеринослава (тепер — Дніпропетровськ), де працює спершу в газеті «Екатеринославский листок», потім — у часописах «Днепр», «Степь», вміщує тут етнографічні матеріали, статті, кореспонденції. У 1885—1886 рр. на сторінках згаданих видань під псевдонімом Іван Калічка Манжура надрукував чимало своїх поезій, частину яких написав ще в ранній період творчості. Тоді ж він написав дві поеми-казки «Трьомсин-богатири», «Іван Голик», а також «Казку про хитрого Лисовина...», видав окремою книжкою переробки двох народних казок «Як чорт шматок хліба одслужував» і «Лиха година».

Тим часом матеріальний стан поета залишався надзвичайно тяжким. Літературна праця не давала йому майже ніякого заробітку, і він змушений був поневірятися по чужих хатах, по знайомих. Наприкінці 1887 року Манжура переїздить у село Мануйлівку, біля Катеринослава. Поліція, яка ще раніш стежила за діяльністю і «мандрами» поета, тепер посилила за ним свій нагляд.

1889 року за допомогою професора Потєбні після тривалої цензурної крутанини вийшов з друку, в скороченому вигляді, збірник поезій Івана Манжури «Степові думи та спів». Незабаром він уклав другий збірник поезій «Над Дніпром», а також збірку літературно опрацьованих казок і приказок під назвою «Казки та приказки і таке інше. З народних уст зібрав і у вірші склав Іван Манжура». Обидві збірки за життя поета так і не були опубліковані.

Поряд з поетичною діяльністю Манжура продовжував напружену роботу як фольклорист-етнограф. 1890 року вийшов з друку його етнографічно-фольклорний збірник «Сказки, пословицы и т. п., записанные в Екатеринославской и Харьковской губерниях», опублікований у другому томі «Сборника Харьковского историко-филологического общества». Це видання було помітним явищем у фольклористиці, воно дістало високу оцінку відомих російських і українських фольклористів-етнографів. Публікацію зразків народної творчості Манжура супроводжував цінними коментарями. Уже в останні роки життя Іван Манжура налагоджує зв'язки з московським «Обществом любителей естествознания, антропологии и этнографии», дійсним членом якого згодом стає. Але і в цей час

матеріальне становище письменника продовжує залишатись дуже тяжким. Здоров'я його різко погіршується. В листах все частіше зустрічаємо скарги на вкрай несприятливі умови життя і літературної праці, на безсоромних видавців, що безжалісно експлуатують поета, сплачуючи йому мізерні гонорари. «Не везет мне этот, материальный так называемый заработок, — пише він в одному з листів 1891 року. — Отданное мне издание моих стихотворений взято за долг; газеты за корреспонденции не платят, малорусские творы не пропускаются, а за писание мужикам прошений земский начальник призывает к ответу».

В кінці грудня 1890 року Іван Манжура з села Мануйлівки знову переїхав до Катеринослава.

Незадовго до смерті Манжура провів велику роботу по перегляду та підготовці до друку багатьох своїх творів. То була складна і напружена праця, здійснювана за винятково драматичних обставин. День за днем згасало життя поета, повне злигоднів. 1892 року в одному з своїх листів Манжура писав: «Хорошо было бы получить порядочный куш вроде четвертной (мова йде про гонорар у 25 карбованців. — М. Б.), можно было бы приодеться и устроиться, а то я jako благ, jako наг, перебиваюсь по пригородным мужикам и чувствую, что скоро-скоро подам жизненную отставку». 2 травня 1893 року, «скалічений життям», знеможений хворобою, Манжура впав на вулиці Катеринослава. Люди підбрали його і одвезли до лікарні, де він і помер наступного дня. Там же, в Катеринославі, поет був похований.

Природа обдарувала Манжуру сильним, оригінальним талантом, добрим серцем, і ні постійні переслідування, ні матеріальні нестатки — ніщо не змогло примусити поета-демократа відступитися від своїх переконань, покинути творчу працю. Манжура вийшов з народу, серед народу прожив усе своє недовге життя. Серед народу збирав перлини його усної творчості, для нього писав і власні поезії. Жорстока капіталістична дійсність з її вовчими експлуататорськими законами рано підірвала здоров'я поета, рано звела його в могилу.

Поезія Манжури перейнята пристрасними роздумами «про крашу убогому людові долю», палким бажанням «стати краю рідному в послугі». Характерно, що в багатьох поезіях — іноді спеціально, а іноколи принагідно — Манжура підносить думку про роль і призначення літератури, митця в суспільстві, в житті народу («Декому», «Старий музика», «Сум», «До музи», «Кобзар», «До Дніпра»). Поет гостро картає письменників-естетів, що відвертаються від життя народу і, прикриваючись розмислами про «чисте мистецтво», захищають інтереси «дуків», «багачів». В одному з програмних віршів він так пояснює зміст своїх «дум та співів»:

Не треба мені тієї слави людської,
Не треба і гордої їхньої хвали,
Самі-бо, як сльози, з нудоти тяжкої
Ці думи та співи мої ізросли.

Любов ік людині, недолею стрітій,
Мені проказала, сумуючи, їх...

Манжурі були органічно чужі естетство, формалістичні вправи. Він був пристрасним поборником правди в поезії, ясної прозорості форми. «Не знаю, — писав він в одному з своїх листів 1886 року, — чи не можна було б написати мені таке низменне, але ж я не можу, — ніяк не вийде, — все виходить бідно, серо, обидливо. Ніколи не отрешисься від «наземного», не залетиш за облака, да там, кажеться, і шукати вже нечего».

У найтяжчі години життя, коли, здавалось, лишалася тільки голонна смерть, поета підтримувала глибока любов до народу, якому він присвячував свої ширі вірші. «Коли б не те серце тепле, — писав він, — про котре я тільки сам знаю та котре світиться у моїх віршах, далі, і самому б на себе противно дивитись було б».

Зразком гідного служіння літературі інтересам народу, справі боротьби за визволення батьківщини від наруги визискувачів була для Манжури творчість Шевченка. «Верный этому высокому назначению, — писав поет у своїй статті про Кобзаря, — он, несмотря на все превратности своей неудавшейся жизни, не изменил ему до самой кончины».

Манжура був ворогом націоналізму, реакційної романтики. Він засуджував тих письменників, які ідеалізували минуле України, вихваляли козацьку старшину. В поезіях «Декому», «До музи», «Степова дума», «Прости-бо, рідна Україно», подібно до Івана Франка, Павла Грабовського та інших передових письменників, Манжура підкреслює, що як в його час, так і в минулому на Україні існували пригноблені і гнобителі, інтереси яких завжди були протилежні. Він картая тих істориків, які, за висловом поета, «забывают и ступают все в наше прошлое совершенно нормальным явлением».

Творчість Манжури позначена глибоким патріотичним змістом, палкою любов'ю до своєї батьківщини, до її героїчної історії, її органічно чужими були національна виключність і замкненість.

Поет палко любив свій рідний край, він захоплювався красою його лісів, безмежного степу, річок, чарівністю тихих вечорів, місячно-саяних ночей, літнього ранку, коли «гаснут яснісні зорі, ці самоцвітові в небі глазки». Є в Манжури чудовий вірш «Степ», в якому змальована яскрава картина широкого розквітаючого українського степу:

Гей, ти, степ широколанний,
Мій килим сріблотканий!
Розпростерся ти широко,
Що не скине й орле око
Твоє займище безкрає!

Водночас ці картини викликали в душі Манжури біль і смуток. Він бачив, що його розкішний край плондрує панство, багатії, а трудящий люд страждає у виснажливій праці:

Гей, повідай-бо, мій краю,
Де краса твоя розкішна...

Тим-то поет знову і знову підкреслював, що він головним чином писатиме не про давноминулі часи, а про «теперішню гірку долю» народу. Манжура аж ніяк не відкидав потреби писати про героїчне минуле своєї батьківщини. В ряді творів він сам оспівав «славне Запорожжя», «славних батьків України», козацьку чесну силу, що захищала рідний край від нападу іноземних загарбників. І все ж, на погляд Манжури, література перш за все повинна відображати сучасну їй дійсність, сучасне життя трудящого люду, підносити актуальні, злободенні теми.

В історію української літератури Манжура ввійшов насамперед як співець наймитства, сирітства, тяжкого життя сільського й міського заробітчанина.

Поезії Манжури властиві реалізм і природна ліричність. Кожна з них ніби є правдивим оповіданням з народного життя. Голодне, змучене село, «невесела вуличка» з сумними співами, село, в якому залишились «хворі та дівчата», а «парубоцтво» блукає «у далеких заробітках, по чужих країнах» — такі картини зустрічаємо майже в усіх віршах поета («Степ», «Сум», «Веснянка», «Щира молитва», «Ой чом мені, молодому...» та інші).

У поезії «Ой чом мені, молодому...», використовуючи фольклорні образи, Манжура малює типову картину життя селянина-бідняка, наймита. Лірична зворушливість поєднана тут з тонкою, перейнятою болісним відчуттям, іронією, а нахил до використання конкретних речових образів ще більше підкреслює безвідрадную правду. Хата бідняка — то «розкішна будівля»: «на причілку куль острішка — вся її покрівля», без дверей і вікон, крізь стелю зірка сміється; на подвір'ї пишно росте «паслін-бур'янина». З хати, з подвір'я поет веде нас у поле, в степ, де селянська родина, обмиваючись потом, працює на маленькому клатику землі або віддає всі сили на ниві багатія, куркуля. Така вона «розкіш-доля», про яку розповідає письменник у багатьох своїх віршах. Є у Манжури твори, в яких показано залежність селянина від примх природи. Але, як правило, тяжке становище селянської бідноти автор пояснює соціально-економічними обставинами. Для багатія не страшна посуха,

наваки, — скориставшись з безвиході селянина-бідняка, він висотає з нього всі соки. Переважно в такому плані написані поезії: «Гряд», «На добрій ниві», «На степу і у хаті», «На пасіці», «Дума».

Глибоко ширий і вразливий, Манжура ніколи не збивається на безпредметне тужіння, сентиментальні зітхання. Він ворог пасивно-споглядальної поезії, що її представники, як сторонні спостерігачі горя людського, спокійно й детально випишують картини народного життя. В поезії Манжури живе шевченківський неспокій і тривога за долю трудящого люду. Справді, скільки поваги, любові до людини, роздумів про неї втілено у вірші Манжури «На степу і у хаті», в якому правдиво змальовано безвихідне становище селянської родини, особливо в неврожайний рік, у посуху. «Стомлена, спечена, пилом прибита, журиться нива, дощем неполита», перевелись городи — нема «ні буряка, ні капусти», ні «мішечка картоплі».

Поета турбує все: і де в таких умовах селянин добуде шматок хліба «задня малих незмислених діток», і чим заплатить подушне, «чим перекрие безверхую хату»:

Чим-то обшиє вона, облата
Діти малії, о мати, свята!

Багато поезій Манжура присвячує показу соціального розшарування на селі, викриттю сваволі і заирства куркулів та сільської влади. Одним із кращих творів на цю тему є «Щира молитва» — своєрідна віршована сатирико-гумористична новела. «Щира молитва», як і переважна більшість творів поета, побудована на типових фактах з життя села, з допомогою яких лаконічно, виразно розкривається, з одного боку, образ бідної страдниці бабусі, з другого — образ ненажерливого пана, котрий до нитки оббирає стару жінку, словом, робить те, що робив його батько і що робитиме згодом його син.

Слід ще відзначити вірш «Билиця» — характерний малюнок з життя дореволюційного села. Пан вирішив за допомогою влади забрати останні клапті землі у селян. Селяни протестують, вони не хочуть «і ступня кривної своєї» віддавати панові. Незабаром до села прибуває «начальство», щоб розібрати справу. З гіркою іронією, сповненою презирством і ненавистю, розкриває автор цілковиту безправність трудової людини в експлуататорському світі.

Зупинившись на долі одного з засуджених, Манжура, як і в «Щирій молитві», надав поезії великої соціальної гостроти. Вийшов селянин «з острогу», не застав він уже дома ні батька ні матері, «нужда діти доконала», «жінка ж десь помандрувала».

«Билиця» — це хвилююча розповідь про тяжку долю голодного, розореного селянина, що стогне в лабетах панів, куркулів і їх покровителів — станових, селянина, що не знаходить свого права у світі насильства і зла.

Манжура не обмежився тільки темою села, показом його зурбоженості. Він відтворив і інші типові процеси пореформеної дійсності. Важливе місце в творчості поета займають вірші про життя наймитів, бурлак, заробітчан, що змушені були кидати свою оселю, родину і шукати заробітків. Їх бачить поет у селах, містах, на шляхах, политих слізьми трударів («Бурлака», «Бурлакова могила», «З заробітків», «Босацька пісня», «Веснянка», «Обжинки»).

Прийшла весна, молодий селянин збирається в «мандрівочку», і не коня він сідає, як було колись у давні часи, а постолі на ноги взуває, одягає драну свиту бурлацьку, бере мантачку і йде з села, щоб десь «заробити собі хоч на лати». Але надії на заробітки марні. Голодні й босі, виснажені тяжкою працею, повертаються наймити ні з чим додому. Зароблених грошей вистачило тільки на те, щоб прохарчуватися в дорозі.

Що ж дома застають заробітчани? Страшну нужду: ні крихітки хліба в хаті — «прямо хоч у воду». І знову, не знаходячи іншого виходу, йдуть у найми...

З сумом і тривогою писав поет про дівчат-наймичок, що догджають «чужій сім'ї», а за це не раз бувають голодні й биті («Дівча-ча думка о покрові», «Нечесна» та інші).

Однією з найвизначніших поезій Манжури є «Нечесна». Тема цього твору — історія бідної дівчини, що стала повією, — не раз підносила в українській літературі. В часи Манжури до неї звертались Іван Франко, Панас Мирний, Михайло Старицький.

Поезія «Нечесна» написана під безпосереднім впливом Некрасова, особливо його твору «Убогая и нарядная». Ці твори мають чимало спільного в змісті, в ідейному задумі, в композиції, в поетичних прийомах. У віршах Некрасова й Манжури розповідається про гірку долю дівчини-сироти, яку спіткало лихо; через важке життя та страхітливі обставини вона стала повією, «нечесною», занепастивши себе і свої дівочі мрії:

Тобі чесно прожити бажалось,
Та судилось не те на віку.

Манжура гостро таврує багатіїв-розпусників, показує красу і благородство простих людей з народу.

У багатьох віршах поет відтворює образи бідних, знеможених матерів, що горя випивають «не гірш мужиків», тяжко працюють на «одбутки за чиншу». А приходять додому — і серце їх розривається, коли бачать босих і голодних, змарнілих дітей («Явдочкі», «Мати», «Жайворінки», «Діти»). Сумне дитинство, сирітська доля, роздуми поета над юністю свого віку — мотиви, що раз у раз зустрічаємо в «Степових думках та співках»:

Під час роздум'я, бува, діти
Мені на думку припливуть,

І мислю я: а що у світі
Зустріне їх?

Значну групу складають поезії на особисті мотиви, в яких автор висловлює свої почуття, нарікає на гірку долю, на знівечене життя («Весна», «Спомин», «Повесні», «Минуле», «Незвичайний» та ін.). Ці поезії також мають виразне соціальне звучання: в них відбилися світовідчуження, настрої цілого покоління передових людей, що тяжко зносили атмосферу політичної і моральної задухи 80-х років.

Показовим є вірш «До товариша», в якому озивається мотив відової поезії Лермонтова «Дума» («Печально я гляжу на наше покоління») і який, можливо, написаний під впливом цього твору російського поета. У той же час не важко помітити, що у вірші Манжури, створеному вже в інших суспільних умовах, відбилися думи і погляди іншого покоління.

Написана в душі ліричної сповіді, поезія «До товариша» проливає світло на душевний стан Манжури та його ідейних однодумців. У ній — болісний крик душі поета, якого мучить свідомість того, що «лихе горе», гірка біда не дали пророки в ньому ясним цвітом «надії зіцілющій», «вірі живущій», що життя марно процвітало, не залишивши нічого «в спадки дітям».

Мірою цінності свого власного життя Манжура вважав служіння народові, його добробуту. «А що задля їх зробив ти, козаче?» — це питання постійно хвилює ліричного героя поезії Манжури. У вірші «До Дніпра» поет писав:

Скалічений життям, надії я не мав
Довіку стати краю рідному в послузі...

Звичайно, роздуми Манжури про власне «нікчемне, марне життя» могли бути виявом впливу на нього тих обставин суспільного буття, в яких доводилось йому творити, результатом слабкості безпосередніх зв'язків поета з передовими колами тогочасного суспільства.

І в той же час у його особистій ліриці відбилася боротьба з настроями меланхолії і журби, прагнення вийти на широку життєву путь. Поет заздрить вільній квітці, яку не лякає «зла недоля», якій скрізь «шлях широкий і своя скрізь воля».

Мрія-бо розкішна нею верховодить,
А із нею, кажуть, й шастячко приходе.

Тут, власне, й обривається споглядальний характер ліричних роздумів в окремих поезіях Манжури. Настрої скорботи, смутку виявляються настроями хвилинними. Серце поета знов оживає і поривається до натхненної творчої праці:

В садку вітрець уже шепоче,
Зоря край неба затина,
І серце знову жити хоче,
І сум ледачий геть тіка.

Схиляючись перед величчю і мудрістю свого народу, від усього серця, з властивою йому безпосередністю Манжура писав:

Я син твій, нене Україно,
Народу парост я твого.

Саме свідомість кровного зв'язку із своїм народом, віра в його нескорений дух допомагали поетові переборювати власні душевні болі. Без цього високого почуття Манжура, напевно, не був би автором ні «Билиці», ні «Щирої молитви», ані поем-казок та інших творів. У цьому зв'язку слід окремо зупинитися на поемах «Трьомсин-богатир» та «Іван Голик» — творах, побудованих на сюжетах популярних народних казок про лицарів-богатирів, що уособлюють у собі риси народного характеру, погляди народу на добро і зло, правду й кривду. «Трьомсин-богатир» та «Іван Голик» — результат шукань Манжурою героїчної теми, героїчних образів.

Винятковий інтерес Івана Манжури — як поета і як етнографа-фольклориста — до українського й російського героїчного епосу, до богатирської, козацько-лицарської героїки цілком закономірний. Переконалий демократ, борець за народні інтереси, Манжура поставив собі за мету засобами поетичного слова оживити образи богатирів-лицарів, сміливо і вільно обробити сюжети деяких відомих народних казок, обробити так, щоб у тих творах ідея боротьби проти «зла і неправди» за «добро і правду» зазвучала ще сильніше, щоб ті твори з усіх поглядів стали ще більш дохідливими, за висловом Манжури, «для народа и среднего класса».

Показово, що, незважаючи на всі намагання, поетові так і не вдалося одержати дозвіл на друк поем «Трьомсин-богатир» та «Іван Голик». У творі «Трьомсин-богатир», як і в казці «Іван Голик», Манжура талановито переплітає матеріал фантастично-казковий, часом, коли можна так сказати, дещо абстрактно-орнаментальний з деталями, з цілими картинками виразно локального характеру — з побуту і звичаїв запорозького козацтва, надаючи цим твору живого національного колориту. Поема позначена благотворним впливом на письменника казок Пушкіна, це відбилось, зокрема, на змалюванні головного героя казки, на прозорості вірша, чіткості його ритму. Богатир Трьомсин уособлює в собі чесність і волелюбність народу, його ненависть до зловорожих сил. Запорожці навчили його лицарських звичаїв — «як у лаві й поодиначі стати супроти ординців», і він спрямував усю свою «богатирську чесну силу» на боротьбу «з нечистію», проти людської «погани та скверноти». Богатир Трьомсин виріс у поборника «дла правого» і скрізь нищить ворога так, що «і на плід не покидає».

У змалюванні образу Трьомсина-богатиря привертає особливу увагу нахил автора до реалістичної художньої деталі, до поєднання елементів казкових, фольклорних з елементами літературними. Настійно підкреслюючи козацьку, запорозьку вдачу Трьомсина, Манжура тим самим свідомо обмежує вузько казково-легендарний характер поеми і в більшій мірі насичує її певним реальним, соціальним змістом. Примітно, що один з описів розправи Трьомсина з царством Змія Манжура передає в стилі української історичної пісні і думи з характерними для них паралелізмами і протиставленнями, метафоричними засобами:

Чи то вихор в степу в'ється,
Чи з ордою козак б'ється,
А чи сокіл чаплі кібче,
Чи орел у хмарі клекче?
Ой не вихор то кружає,
Не орду козак туряє,
І не сокіл чаплі кібче,
Не орел у небі клекче,
То Трьомсин отак полює
Та над нечистю лютує,
Що завів було Зміяка...

Поема, як відомо, кінчається перемогою Трьомсина і його синів над Змієм-лиходієм, поганий труп якого вони спалили «та попів розмахали по вітрові».

Притому в фіналі поеми, майже цілком позбавленому казкових елементів, у реалістичному, фольклорно-поетичному плані змальовується шана народу до Трьомсина, про якого «навіть і дитина кожної чула», радість людей з приводу перемоги над зловорожими лютьми силами.

Розуміється, не слід, очевидно, надто широко з суспільного погляду узагальнювати зміст поеми-казки «Трьомсин-богатир», бо це може привести до вульгарно-соціологічних висновків. Але разом з тим, враховуючи жанрову специфіку твору, не слід і надто обмежувати його розгляд виключно рамками казки. Цей твір писався в середині 80-х років, у самому розквіті таланту письменника. В ньому, без сумніву, відбилися погляди Манжури на народ, на су-часний йому несправедливий лад.

Лиха доля спіткала один із кращих творів Івана Манжури — поему-казку «Іван Голик». Написана тоді ж, коли й поема «Трьомсин-богатир», вона побачила світ лише в наш час, через понад сімдесят років.

Героїчним ладом, характером поетичної розповіді «Іван Голик» близький до «Трьомсина-богатиря». В основі поеми — популярний сюжет народної казки про сміливого і кмітливого Івана Голика. Лицар-богатир із вдачею і душею козака-січовика, із силою незвичайною, Іван Голик — чесний і одвертий, завжди бадьорий і сміли-

вий. Йому підвладне все, він ніколи нікого не залишає в біді, тому його люблять і шанують.

Голикові в поемі протиставлені його брат, їхній батько — деспотичний князь, лютий цар-батько зміївен, трьохголовий Змії. Брат Голика мріє про багатство, палаци, пусте життя трутня, а Голик — про щастя й добро людей, про життя по ширій правді. Немає в нього ні кола, ні двора, ні доброї одежі, та не гола душа Іванова. В натурі Івана Голика, в його поведінці втілені риси характеру лицарів-богатирів з українських і російських народних казок, традиції запорозького козацтва.

В окремих епізодах поеми, в образі Голика не можна не помітити впливу дуже любимої поетом «Енеїди» Котляревського. І не в бурлеску, не в тих чи інших мовно-стилістичних елементах тут справа. Головна спільність — у героїчно-гумористичній тональності при відмінній сюжетній, життєво-історичній основі, в характері народно-національного колориту. В Голикові живе Енеєва козацька відвага, чисте й чесне побратимство, невичерпний оптимізм. Хоч би в якому становищі опинився Іван Голик, завжди йому в пригоді стає кмітливість і розсудливість, казкова богатирська сила і всі ті, кому він широко допомагав.

Голик розправляється з трьохголовим Змієм, із розгніваною зміївною-лощицею, вільно орудує царевою «старосвітською» зброєю — «луком збройним», у якого «локтів з сотню довжиною та дуга, а товщиною в три обіймиши», стрілу ж ледве несуть «три велетні меженні».

Малюючи Івана Голика лицарем-богатирем, Манжура в той же час підкреслює в ньому цілком реальні риси відважного козака-характерника. Ніщо не страшило Голикові, бо «все знесе козацька врода» чи то в боротьбі з деспотом-царем і його доньками, чи то в гострій сутичці із Змієм. Навіть тоді, коли зміївна чародійним рушником одінула ноги Голикові, — «козак ще не загинув», він вижив, набрався сили і знову хапається в двобої з тим, хто все живе вогнем нищить, «шкоду скрізь такенну коє, гірше пошесті якої».

Майже символічно звучать слова Івана Голика про себе й про названого свого брата — «богатиря безрукого» — після того, як вони подолали Змія трьохголового:

Та чи єсть ще сила в світі,
Щоб із братом нас стрибити...

Напоєна соками народної мудрості, традиціями усно-поетичної творчості, поема вражає своєю літературною довершеністю.

Лише останніми роками став надбанням читача великий твір Івана Манжури «Казка про хитрого Лисовина і про других звірів та про те, що він їм, а вони йому коїли» — переробка казки Гете.

«Рейнеке-Лис» — власне, переробка перших шести пісень казки, які, проте, оброблені так, що становлять викінчену цілість.

Сюжет казки Гете про Лиса належить до популярних сюжетів у світовому фольклорі й письменстві. Різноманітні модифікації його, паралелі, варіанти знаходимо ще в X—XII століттях, серед них варіанти античного, індійського, французького, німецького, нідерландського походження. В Росії перші переклади казки Гете з'явилися ще в 40-х роках минулого століття. Казка Гете викликала живий інтерес і в українській літературі. Спочатку до неї звернувся Панас Мирний, переклавши першу її пісню на українську мову в 1869—1870 роках. 1890 року в журналі «Дзвінок» надруковано знамениту поему Івана Франка «Лис Микита». Згодом, після дальшого удосконалення, поема кілька разів перевидавалася письмеником, захоплюючи читачів блискучою, оригінальною розробкою світового сюжету, наповненого живим політичним змістом з різних сфер життя галицької суспільності. Кількома роками раніше (1886—1887) написано поему-казку про хитрого Лисовина Іваном Манжури. На відміну від Франка, твір якого становить переробку одного з німецьких джерел, казка Манжури веде нас до одного з російських перекладів твору Гете. Своему твору Манжура надав виразного національного колориту. Події відбуваються на Україні, фігурують назви українських і польських міст. Лисовин після своїх злочинств збирається тікати не в Швабію, як у Гете, «а де-небудь далі, у Крим чи за Десну». Шукаючи дороги до «душі» царя, Лисовин видумує історію про... «клад запорозький». Локальність казки посилюється українськими назвами дійових осіб — людей, тварин, птахів. У творі діють: Кирка Семен та Іван Махни-драла, Кулемза Микита і тітка Секлета, «кухарська Настя», що з макогоном, Осел капловухий, Вовк Сіроманець, Цап Мекеке, Циганко Журавка тощо. Національний колорит відбився і в характері окремих сцен, у змалюванні поведінки героїв твору.

В казці рельєфно показано мерзенний і підступний тип грабіжника і розбійника Лиса, що користується підтримкою царя та його кодала:

Кожне безділля: крадіжку, убивство,
Цюти жіночої скверне насильство —
Все йому в руку...

Немає такого злочину, на який не здатний би був Лисовин — на «хиже безпуття» і «хитрощі скверні», «ізраду, крадіжку», на «звяду та бійку, лукаву грабіжку». Бідні, слабосилі і скривджені прохали захисту «від чорної сили».

Поряд з Лисовином — його лютий ворог Вовк-негодняк. Колись вони були у дружбі, разом грабували і ділили між собою здобич.

А потім не помирилися. Ворогуючи між собою, і Лисовин, і Вовк кінець кінцем користуються підтримкою і захистом царя Лева та декого із «значної старшини».

Кілька слів про фінал казки. Розгорнувши картини соціальних контрастів, показавши облудні норони й мораль царя і царського двору, Гете в кінці казки приходить до проповіді умиротворення ворогуючих сторін. Після показу жорстокого поєдинку Лиса з Вовком, в якому переміг Рейнеке-Лис, автор радить, щоб кожний, прагнучи до доброчинності і богопочитання, був здатний відрізнити зло від добра.

Казка Манжури, можливо, не випадково закінчується шостою піснею, в якій особливо сильно (у порівнянні з твором Гете) зроблена заключна сцена. Після того, як Лисовинові брехнею і хитрощами вдалося врятуватися, було звільнено з «підвала» Вовка Сіроманця, і знову зажили вони по-старому. Постраждали ж... вівці, саме ті, що найбільше лиха зазнавали від царевого «кишла». Вовку й Лисові даровано «Бирю із родом його і коліном».

І з того-то часу
Вівці сердешні спокою не мають;
Де спобіжить яку Вовк — і хапає,
Та ж, бідолашна, не зведе і гласу.
Цар ось на змирині вдрав бенкетіще,
З тиждень, а може, і більше гуляли,
Іли, й пили, і таке виробляли,
Мов на весіллі або де на грищі.

Так закінчує свій твір про хитрого Лисовина Манжура. Не важко уявити собі, як міг зрозуміти казку тогочасний читач, який зміст він міг вкласти у сповнені великого сенсу її поетичні висновки.

У творі можна помітити деякі недоробленості в стилі, мові. Очевидно, автор ще продовжував працювати над казкою. Але і в такому вигляді вона не може не хвилювати нас своїм змістом, прагнення поета показати на матеріалі традиційно-казковому житті соціальні взаємини в суспільстві, заснованому на злочинстві й несправедливості; не може не хвилювати нас своїм демократизмом, своєю любов'ю до трудового народу, уболіванням за його долю*.

В цілому твір позначений умінням автора майстерно поєднати невимушену поетичну розповідь, злегка гумористичну своєю тональністю, позбавлену будь-яких елементів зовнішньої краси,

* Цікаво, як зрозуміла казку царська цензура. Мотивуючи заборону друкувати твір, цензор писав: «Находя, что названная сказка проникнута политической тенденцией и может быть объяснима в неблагоприятном для правительствующих лиц смысле, особенно в среде малоразвитых простолюдинов, для чтения которых она и предназначается, цензор считает ее неудобным к напечатанию».

з об'єктивністю описів, з багатством тонких психологічних характеристик, з віднайденням для кожного «героя» казки свого «лиця».

Серед фольклорно-літературних творів Манжури, крім уже розглянутих, слід назвати також казки: «Лиха година», «Чорт у найманової роботи», «Верша та Болото», «Мед та Редька», «Дві Миші» та інші. Ці твори відзначаються дотепністю, досконалістю вішованої обробки фольклорно-етнографічного матеріалу. В листі до Потебні Манжура писав: «Темы их всецело взяты из народных уст и только, так сказать, многоглаголиво пересказаны». У кращих з них, так само як і в ліричних поезіях, розповідається про «тяжко вбогих селян», що цілий вік свій б'ються, «мов об лід та риба, за ради насущного шматка тільки хліба», розум, чесність яких протиставляється аморальності, ненажерливості «дуків».

У своїх поезіях Манжура настійно тяжіє до сюжетності, до епічної розповіді. Подібна тенденція не випадкова; вона є виявом самої природи художнього обдарування поета і, власне, випливає з характеру того життєвого матеріалу, який складає джерело його творчості.

Сюжетний вірш Манжури — це частка живої дійсності, основу його становлять епізоди з буденного селянського життя й побуту. Притому сюжетність багатьох поезій Манжури не одноманітна. В ряді творів, як, наприклад, «Щира молитва», «Сторіж», сюжет розкривається у формі, близькій до внутрішнього монолога, до діалога, в інших розвивається засобами ліричної або описово-об'єктивної розповіді. Щодо цього показовою є поезія «Лелії» — один із чудових зразків української сюжетної лірики. Задуманість, невимушена щирість розповіді органічно поєднана з загальною поетичною тональністю вірша, а елементи літературні й народнопое-тичні виступають у ньому в нерозривній художній єдності. В «Лелії» на повну силу розкрився поетичний хист Манжури особливо щодо ритмічної організації вірша, мистецтва римування, зокрема внутрішнього римування.

Своєрідність поетичного стилю Манжури відбилась і в характері пейзажів у його творах. Картини природи в ліриці Манжури виключно оригінальні, їх ніколи не сплутаєш з пейзажами у творах інших поетів: у них глибокий вияв душевного стану поета, відсвіт його поглядів на життєві явища.

У Манжури майже не зустрічаємо зразків пейзажної лірики в її, так би мовити, чистому вигляді. Пейзажі його глибоко реалістичні, правдиві, часом аж до етнографічної і географічної точності, але не декоративні: вони зігріті сильним внутрішнім почуттям. Органічне поєднання в пейзажному малюнку Манжури тенденції до цієї, умовно кажучи, етнографічно-географічної точності

з сильним струменем ліризму, природного, широго, без будь-яких афектацій, з любов'ю до трудящої людини, що живе, працює, вмирає серед цієї природи, взагалі становить одну із істотних ознак творчої манери поета.

Картини природи в поезії Манжури живуть одним життям з героями його творів, у зв'язку з їх буденними клопотами, думками. На характері пейзажів Манжури відбилося ставлення трудового народу до природи. Особливо яскраві у творах Манжури описи українського степу, на тлі яких змальовується праця трудівників-селян.

Палке небо, жовтувата
Недвижима пилюга.
Млява, спека й тьманувата,
Де не глянеш, скрізь юга.
(«Розкіш-доля»)

Проста, гранично точна метафоричність — «жовтувата недвижна пилюга», млява, тьманувата спека, юга — все це правдиво відтворює реальну картину посухи, засушливого степу саме в сприйнятті людини праці, що все своє життя прожила серед цього степу, сходивши його вздовж і впоперек. Саме такого звучання набирають рядки цього вірша, перейняті болісно іронічними роздумами поета:

По підгір'ю ж геть — он пишно
Скрізь біліє солонець...
Ех, життя твоє розкішне,
Мирозданія вінець!

Картини природи в творах Манжури немов оживляються, набирають повнокровності тільки в зв'язку з людською працею, тільки в аспекті людських взаємин.

Манжурі належить ряд перекладів і переспівів поезій російських та західноєвропейських авторів. Вони допомагають поглибити суспільно-літературну характеристику поета.

Кращі з перекладів і переспівів Манжури позначені оригінальністю і виконані в притаманному йому художньому стилі.

Як уже відзначалося, особливий інтерес викликає у письменника поезія Некрасова, під її впливом створено вірші «Нечесна», «Сторіж», цикл віршів під назвою «Сум», близький до твору Некрасова «Рыцарь на час», поезія «Сіяльник», в якій своєрідно розвинув мотив відомого твору «Сеятелям» тащо. Поряд з тим бачимо у Манжури і переклади з Некрасова, здебільшого віршні, наприклад, твір «Благовіщення», з приводу якого поет писав до О. Потебні: «Я... воспою... благовіщення, как день выставки пчел».

для якого я думаю перевести некрасовскую «Притчу о пчелах». Відомі також віддалені переспіви Манжури з творів Полонського «Я свечі загасил» («На зразок з Я. Полонського»), В. Лихачова «Из Иеронима Лорма» («Зірочка ясна темної ночі...»).

Увагу Манжури привертала також поезія Гейне, окремі ремінісценції якої можна відчувати в ряді віршів українського поета. Крім переспіву з Гейне («Печаль на серденьку! Згадалось...»), Манжура, як уже вказувалось, здійснив переробку казки Гете «Рейнеке-Лікс», кілька переспівів з творів прогресивних німецьких поетів, серед них Р. Пруцця («Кобзар»). Загалом можна сказати, що Манжура, в міру можливостей, досить пильно стежив за сучасною йому російською поезією, за російськими журналами, де друкувалось чимало із згаданих творів.

Творчість Манжури має глибоко демократичний характер. Усі свої симпатії поет віддавав тим, чия праця «хліб насущний нам дає», «хто із молотом, з зубилом чи із пилюкою, з теслом попереки свій гніє за ділом», тим, хто тяжко працює «по заводах, у шахтарнях у півні, у далеких десь заходах».

Суспільне і літературно-художнє значення творчості Манжури — в правдивому зображенні ряду істотних особливостей пореформеної дійсності, головним чином, періоду 70—80-х років. З цього погляду поезія Манжури органічно пов'язана з усією українською демократичною літературою, і не тільки українською, а й російською.

У час появи творів Манжури життя селянської бідноти, її зубожіння, поневолення наймитів, заробітчан були однією з центральних тем української літератури. Ця проблема привертала увагу письменників різних жанрів — поетів, прозаїків, драматургів, і серед них: І. Нечуя-Левицького, Панаса Мирного, І. Франка, М. Кропивницького, М. Старицького, Я. Щоголева, І. Карпенка-Карого, В. Грінченка та інших.

Франко в своїх «Галицьких образках» та багатьох інших творах, Старицький у поезіях «Швачка», «Край комінка», «Ніч. У хаті зимно, темно», «Учта», Щоголев у творах «Чередничка», «Ткач», «Небоський» — кожний у властивій йому індивідуальній манері, що правда, з неоднаковою глибиною проникнення в дійсність, відобразив ці процеси.

Говорячи про специфічні ознаки творчої манери Манжури, не можна не відзначити зокрема того, що поет у своїй літературній практиці свідомо орієнтувався на простоту, дохідливість, ясність і чіткість думки і образів, на використання багатющих скарбів народної мови, усної народної творчості. Манжура-поет і Манжура-фольклорист-етнограф органічно доповнювали один одного.

Про глибоке розуміння ним фольклору свідчить, наприклад, його критика добору і класифікації веснянок у збірниках П. Чубинського: «Что мне показалось у Чубинского странным, это обилие простых, так называемых уличных песен в его веснянках. Полагаю, что это какая-то ошибка или недосмотр. Веснянки по своим темам стоят особенно и тем общепесенных имеют крайне мало, да и то в своеобразной переделке и не так, как здесь, отдают чем-то уже пожившим, натерпевшимся и серьезным».

Таку ж думку висловив і Іван Франко, підкресливши оптимістичний характер веснянок. У «Передньому слові до «Перебенді» Т. Г. Шевченка» Франко писав: «Яку веснянку співає Перебендя дівчатам, сього ми не знаємо; знаємо тільки, що всі веснянки дишуть здоровим, чистим чуттям радощів життя і мелодії, свіжої сили».

Поезія Манжури є переконливою ілюстрацією глибокого, тонкого розуміння ним усної народної творчості, відчуття її національної своєрідності.

Свого часу деякі критики докоряли поетові за вживання мало відомих слів, а часом і зовсім невідомих в українській мові. Звичайно, у Манжури можна знайти окремі невдалі словотвори. Загалом же мова його поезій багата й розмаїта, спирається на великі традиції української літературної і розмовної народної мови. Манжура сміливо вводив у свої твори слова й вирази з життя, побуту, лексики наймитів, заробітчан, із життєвої обстановки, народнопоетичного матеріалу південної України. Епітети, метафори, порівняння та інші поетичні засоби творів Манжури саме і відбивають постійне прагнення автора писати про життя і настрої своїх героїв так, як вони виявлялись в їхній праці, в побуті. Дуже часто поет звертається до конкретних речових, локальних образів, соціально загострених: трудящий люд «убогий, лихом недобитий», селянська хата «безверха», шапка бурлаки «стара, драна», царина — «змарніла» тощо.

Про конкретно-життєвий характер творів Манжури, особливості їхньої мови, пов'язаної з працею селянина-трудівника, може свідчити, скажімо, вживання письменником таких слів і виразів: насущник (особливо розповсюджене слово серед наймитів, заробітчан у розумінні — «Він кривавицею добув той насущник»), чвалати (часто в розумінні — «А вже мені, старенькому, без коня пропадати: не зможу я по степах чвалати»), мантачка, попасній, млявина, просеренок, сірома, царина, обжинок, тирло (і в розумінні місця, де відпочиває худоба біля водопою в обідній час, і в розумінні логовища для звірів, місця, де птахи збираються для відпочинку на ніч), нетяга, парубоцтво, «забудьками заростає» тощо.

Певна річ, поетична лексика творів Манжури не обмежується лише цією мовною сферою. Сила, багатство, гнучкість мови

Манжури виявляється і в авторській ліричній, лірико-психологічній розповіді, і в поетичному діалозі, внутрішньому монологі, в чудових описах природи.

Мові художнього твору Манжура надавав великої ваги. Він прагнув писати народною мовою, просто, без будь-яких штучностей, прикрас і ускладнень. Надсилаючи Потебні деякі свої вірші, Манжура просив, щоб той обов'язково висловив свою думку «об их языке — насколько он народен или насколько делан».

У розквіті творчих сил обірвалося життя талановитого поета. Не все він зробив, що жадалося, що міг би зробити за інших, сприятливіших умов. Але й те, що створив Іван Манжура, стало дорогим скарбом української літератури, надбанням нашої національної культури.

М. БЕРНШТЕЙН

СТЕПОВІ ДУМИ ТА СПІВИ

* * *

Не треба мені тії слави людської,
Не треба і гордої їхній хвали,
Самі-бо, як слъози, з нудоти тяжкої
Ці думи та співи мої ізросли.

Любов ік людині, недолею стрітій,
Мені проказала, сумуючи, їх,
Любові ж без суму немає на світі:
Така коли й єсть, так хіба у святих.

ДО ТОВАРИША

Не хрещатим барвіночком,
Не запашним василечком
Життя наше процвіло,—
Лихе горе та бідонька,
Мов гірка та лебідонька,
Його змалку проросло.

Первоцвіт наш зморожений,
Лихоліттям зубожений,
Не розцвівся та й опав,
А надію зцілющую,
В людей віру живуцую
В степу вихор розмахав.

Ми нічого путящого,
Зате, може, й ледащого,
В спадки дітям не дамо,
І живі ще забутії,
Іх докором окутії,
Так без сліду й помремо.

І тепер ось даремнее
Життя наше нікчемнее
Собі марно доскліва,
Мов огоник в дороженьці
На попаснім обложеньці,
Де забутий дотліва...

ВРАНЦІ

Ясна світова зірка — височенько;
Гасне кругловидий блідий місяченько;
Тихеє озерце спить, не зворухнеться,
Понад ним покрівцем сизий туман в'ється;
Ранній легкокрилий вітерець із гаю
Наче з ним шуткує, наче заграває:
То зів'є у купу, то розвіє чисто,
То одірве клопоть та й несе кудись-то...
То із очеретом шепче якусь мову,
Може, про що злеє, може, про розмову,
Ту, що він підслухав десь-то цієї ночі,
Як зголів'я тихо обвівав дівочі.
Духом сіножаті паше усе свіжим,
І тобі неначе щось серденько ниже,
Так і підмиває, мов на крилах, вгору...
Знявся б та й полинув по тому простору,
Пошукав би, може, чи не з'успів краю,
Де сльози людської гіркої немає.

ВЕСНА

Іде весна одрадісна,
Зелений шум кругом встає;
Чого ж мені не радісно
І серденько болить моє?

Болить воно утленькєє,
Не радує весна його:
Ні сонечко тепленькєє,
Ні квіточка, краса всього.

Воно немов жалкується
І ремствує на жисть нову,
Що скрізь навкруги чується,
Розбуджує всю твар живу.

Розбуджує, буйнесенька,
Вона увесь засклілий мир,
І пісня голоснесенька
Злила усе і вздовж, і вшир.

Навдаку тільки силюньці
Та серденько моє збудить:
Воно, немов в могилуньці,
Давно уже нечуло спить.

Була й йому утішна
Весна колись за давніх літ;
Тепер — зима ж довішняя,
Весни тії ізгиб і слід.

ДУМА

Коли над нивою моєю
Ударе грім, та над землею
Стовпи наставе вихор пилу,
Та зрідка блискавка змарнілу
Осяє землю де-не-де,
І дощ силенний упаде,

Радію я: бо знов прогляне
Веселе сонечко, і встане,
Умита божою росою,
Сповита новою красою,
Стомлена нивонька моя,
І чую мир на серці я.

Коли ж вона, улита потом
Моїм трудовим та клопотом
Безсонним скохана, марніє,
А понад нею тяжко нис
Злиденна хмара зла мошки
Та скрізь гуляють ховрашки,

Турбуюсь я: бо вже не ждати
Мені від неї благодати...
Даремна праця і надія!
На серці ж сум лихее діє:
Воно холоне, омліва...
І никне, никне голова.

НА ПАСІЦІ

Мик. Мих. Сьомову

У білій плоскінній сорочці
По пасіці ходє дідок;
Сумує старенький: в колодці,
Дай боже, торішній медок
Коли б то задержавсь у зиму!
Поновки й на палець нема...
Пішли його мрії всі мимо,
Труда і клопоти — дарма!

Він виставив бджілоньку яру,
Святою водою кропив
І взятку на божу отару
У господа щиро молив.
Все думав: на спаса святого
З своєї, з сусідніх слобід
Посходяться люде до його,
А він їм поставе обід.

«Нехай побесіднують люде,
Досхочу медку поїдять,
У мене його не убуде...»
Та бач-бо, не та благодать,
Як в старії годи бувало;
Присіяв і гречки ланок,
Усе погоріло, пропало...
Такий це задався годок!

Тут важко старенький зітхнувши
На груди голову опустив
І, тихо сльозу ізмагнувши,
Стихенька собі шепотів:
«Святії Зосим і Саватії!
Ви божого дому слуги
У бога моліть благодаті!
Моліте, святителі всі!»

НА СТЕПУ І У ХАТІ

Стомлена, спечена, пилом прибита,
Журиться нива, дощем не полита;
Що орачеві цей рік вона дасть?
Випаде ж, боже, така напасть:
За літо дощику хоч би краплина...
Притьмом укрие нужда селянина,
Де він добуде той хліба шматок
Задля малих незмислених діток?

Журиться тяжко і сам хлібороба:
Виляже взимку без корму худоба...
Хліба на ниві немає снопа,
Так послужила фортуна сліпа!
Чим він у волость подушне заплаче?
Чим перекрие безверхую хату?
Тут ще ік тому мала дівтора...
Заздалегоди тікай хоч з двора!

Журиться й жінка його роботяща:
Перевелись огороди нінащо.
Дасться у помку їм рік цей зима!
Ні буряка, ні капусти нема,
Навіть немає мішечка картоплі,
Льон не зійшов, погоріли коноплі...
Чим-то обшиє вона, облата
Діти малії, о мати свята!

З ЗАРОБІТКІВ

Степ, як дим той, розіслався
Просторо, широко;
Мов стерня та, понавкруги
Скрізь, де гляне око,
Сива нежер; тільки інде
Нивка половіє
Недорідня шкода й праці!
Спечена марніє.

Через степ той шлях-дорога
Геть десь простяглася,
А над шляхом густим димом
Курява знялася.
У тій куряві похило
Стомлена ватага
З заробітків чимчикує...
Млявина та смага
З ніг валяє небораків,
Бідолах дорожніх;
Сірим пилом поприпали
Торби їх порожні.

До села ось дочвалали,
Сіли, спочивають;
Оступили їх селяне,
Приязно питають:
«А здорові, пане-браття!
Де це пробували?
Як дощі там? Бо це літо
Ми їх не зазнали».

«Коло моря... Прогнівили,
Мабуть, ми владику,
Що послав він цього літа
Сушу превелику.
Один дощик об Миколі

Випав в ранню добу...
Тут ще пошесть прешрашенна
Пала на худобу...

По синенькій, дай-то боже,
Коли заробили,
Та, вертаючись додому,
Й те уже зхарчили;
Дома ж гірша нужда кривна.
Хліба а щогоду
Не хватає до нового.
Прямо хоч у воду...»

Пожурились небораки,
Наче й легше сталося,
Мов чужее на їх горі
Серце обізвалося.
Одпочили, знов рушають,
Спека налягає,
Знов потомлені їх груди
Потом обливає.

ПОВЕСНІ

Не співай повесні,
Соловейко, мені,
Сидячи у бузку на тичині,
Про щасливі дні,
Що, мов наче вві сні,
Задля мене минулися нині.

Небагато щось їх,
Днів щасливих отих,
На своєму віку я зазнаю,
І загра гіркий сміх
На устах враз моїх,
Як коли я ті дні ізгадаю.

ВЕСНЯНКА

Ой зв'язала дівчинонька рутвяний вінок,
Закрасила голівоньку, пішла у танок.

Зострічає в темнім лузі — калина стоїть,
Викрашається на сонці, увесь луг красить.

«Ой здорова, калинонько, чому така ти,
Що за тебе в темнім лузі крашу не знайти?»

— А скажи-бо, дівчинонько, чому за усіх
Красивіша на вулиці ти подруг своїх?

«Ой, того ж я красивіша усіх на виду,
Що кохаюсь у батенька, мов бджілка в меду».

— Ой, того ж мені, дівчино, нема по красі,
Що купаюсь я щоранку у божій росі.

«Стережися, калинонько, йтимуть тут танки,
Поламають квіт рясний твій собі на вінки».

— Хай ламають, квітчаються, буде повесні
Де-то краший та розкішний знов наряд мені;

Ти ж, дівчино, як загубиш віночка в танку,
Не носитимеш другого більш вже на віку.

СПОМИН

Згадай, серце, як з тобою
Вдвох весінньою добою
У садочку зелененькім
Та по місяцю ясненькім
Ми під явором сиділи,
А над нами зірки мріли.

Соловейки ж ті маленькі
Були ніби нам раденькі:
Чарівними голосами
Щебетали мов із нами,
Наші жарти покривали,
Що ми їм ліку їм не знали.

А тепера?.. Сум та горе!..
Солов'ї давно за морем,
Яворина облетіла,
Снігом містечко прикрило,
Де нам щастя усміхнулось
Та й навіки одвернулось.

ПЕРЕСПІВ

Зіронька ясна темненької ночі
Чужа і холодна нам завжди здається,
Квітці ж радіють в степу наші очі
І серце, мов рідне, до неї сміється.

Літо минулось — і квітки немає
А зіронька тихо зорить, як і влітку;
Щире так щастя рівнесенько сяє,
Зрадливе ж і пишне минає, як квітка.

N.N.

Сам не знаю чого, що обличчя твое
Почало мені снитись щоночі,
І твій погляд дерзкий в моїх думках встає,
Зазира мені спільна ув очі.

Чого треба тобі?.. О, тебе я прошу,
Не вражай мого серця, лукава,
Бо і так через тебе у йому носю
Я глибокую рану криваву.

Несподівано ми із тобою колись
Десь на бесіді стрілись шумлявій:
Там огненні річі поволі лились,
Може, й дитські, але не лукаві.

Незабутні річі! Ти слухала їх,
Твое серце до них обзивалось,
А затим... підняла їх лукаво на сміх,
З ворогами із них насміялась.

І пішла ти туди, де кляли іздавені
Наші річі високії, чисті;
Ти змінjala на ніч розсвинаючий день,
Потонула у мряці імливій.

Тільки серце мое ти розбила отим,
Низвела його з ясного неба;
А все ж вірне воно тим річам молодим...
Так чого ж тобі, зраднице, треба?..

БДЖОЛИ

Ник. Вас. Бикову

Тільки на ранок поверне зоря,
Сонце почне витикатись,
Вже почина і сусіда моя,
Бджілка свята, обзиватись.

Вулики темні, трухляві кидо,
Світу шукає, простору,
Ллється із вічок неначе вода,
Лине високо угору.

Гулко та весело сила гуде
В сяєві ранньому літнім,
Дружно, охоче на пашу іде,
В небові тоне блакитнім.

Ось обліталась, ураз на квітки
Росяні, свіжі спустилась;
Царина їй, сіножаті, садки
Квітом усім поступились.

Маки розкішні, колючий будяк,
Липа пахуща, нагідки,
Сояшник пишний, нікчемний будяк —
Все їй іде на пожитки.

В кожную квітку загляне вона,
Наче й утоми не має;
Носе та й носе, і краю не зна,
Людам та богові дбає.

Гине без сліду багато її
В вітер, у дощ, у негоду;
Гіршу ж злиденні шури золоті
Роблять трудовниці шкеду.

В хмарну годину не знать і відкіль
Погань оця набереться;
Тільки що бджілка додому сусіль,
Враз на щура і наткнеться.

Стільки у днь такий муки від них
Вип'є вона, бідолашна;
Стільки погине робітниць святих,
Вимовить інколи страшно!

Дні ж як погожі стоять, то вони
(Ходу нема їм, поганим!)
З пасіки зникнуть, немов кажани
Никнуть пред сонечком раннім.

Божій отарі і вину нема
В дні такі; йде собі сміло;
Любо тоді управляє вона
Славнее божее діло.

НЕХАЙ!

Нехай пташки в садочку
Щебечуть повесні,
В твоєму голосочку
Я чую їх пісні.

Нехай лілія біла
Розкішно процвіта,
У серці твоїм, мила,
Ще краща вироста.

Нехай зірки ясенькі
У небові зорять,
Вони мені в кареньких
Очах твоїх горять.

Пташки ті голоснії,
Лілійні ті квіти,
Ті зірочки яснії...
Коханнячко! Се ти!

МИНУЛЕ

Наст. Олекс. С-б

Honny soit qui mal y pense *.

Згадаю я довгі зимні ночі,
І сміх твій веселий, і ясні очі,
І серце замерле немов ожива.
Бувало, щовечора ми із тобою
Ізійдемося любо, мов брат із сестрою,
І річ нашу ласка якась зогріва.

Мережку ти шисш, тобі я читаю,
А світ полутінню ласкаво лягає
На стомлене личко біляве твоє.
Покину я книгу, немов утомлюся,
Ув очі глибокі твої задивлюся,
І тихо щоденний мій сум розтає.

Минулись, минулись щасливі години,
Судились з тобою нам різні країни,
І різна з тобою упала нам путь,
А може, ще стрінемося?.. Тільки ік чому!
Бо скоро і гадки про мене, сірому,
Забудьки у серці твоїм поро уть.

* Хай буде соромно тому, хто погано про це подумає (франц.).

НА ДОБРІЙ НИВІ

Буйно пишається жито у полі,
Трудника серце радіє:
Буде сімейці на рік цей доволі,
Ще і продати надія.

Гарнее житце, помнож його, боже!
Колос, немов перемитий,
Щіткою густо ізвився пригоже,
Божою ласкою ввитий.

Буде роботи чимало на ниві,
Що вже про те і казати!
Тільки б родила, а ми не ліниві
Хлібець святий працювати.

Змалку у йому кохатись привишні
Темні ми сірії люде...
Боже, як рік той згадаєш торішній,
Мов тобі серця убуде!

Шкода на царину й глянуть, бувало:
Рідна ріллею чорніла,
Мов сарана до стебла попсувала,
Так її суша спалила.

Скрутно прийшлася година голодна;
З осені хліб купували;
Де товариця, одежина годна —
Все те на хліб позбували.

Всилу додержались, поки робота
Знову у полі відкрилась;
Стало поцінно, линула голота,
Трохи оце й підживилась.

Господи боже, на все твоя воля,
Всяку даєш ти годину!
Дай, да минає торішня неволя
Бідну трудящу людину.

ГРЯД

Минулась вже з тиждень сінна косовиця,
Жита на нив'ях половіли;
Мов в золото, в краску убралась пшениця,
І люде знов коси гострили.

Настигнуть ось скоро веселії жнива,
Забрызкають в царині коси,
І ляже додолу за нивою нива
У довгії буйні покоси.

Раділи, мов діти, той рік хлібороби,
На ниви зглядаючи пишні;
Удосить діждались від бога шаноби
На долю собі вони грішні.

Ні жук, ні ховрах, ані мухи погані
Цей рік не зробили потали,
Ще к тому в маєві на сходи зарані
Три дощики добрі упали.

Не страшно їм праці, було б для чого
Томити трудящі руки;
У праці їх благо; ремесства другого
Хіба ще навчатись їх внуки.

Та тільки, як кажуть, надія у бозі,
А лихо аж — ось у віконця;
Погляньте, он — геть устають по дорозі
Скрізь виходи темні з-під сонця.

Один поза одним несеться, кружляє,
Повітря немов скам'яніло,
І сонечко ясне промінням не грає,
Мов з серця воно зчервоніло...

Із ревищем вихор на ниву наскочив,
Не шкода йому її вроди:

Путля колосочки, дощенту толоче...
А далі — он хмара заходе,

Не та богодана, що дощиком тихо
Живить і піддержує хлібець,
А та, що заходе хрещеним на лихо,
Усе переводє унівець.

Із громом гучливим та грядом силенним
На царину грізно упала...
О боже, пошли ти їм захист смиренний,
Уся-бо їх праця пропала.

Не так тії праці, як шкода надії,
Чим серце трудовницьке грілось;
Немає святої, і серце німіє...
А вранці так радісно билось!

МАТИ

С. В. Єгоровій

Велике слово «рідна мати»!
І горе дітям, котрим знати
Його ізмалку не далось.
Ростуть вони, мов на чужині,
Хиріють серцем в самотині,
Їм не хвата усе чогось.

Їм не хвата веселих тих
Хвилин щасливих та святих,
Коли, натішившись, дитина
Біжить утомлена й в коліна
Ховає личенько у неньки
Та просе ласки, а рідненька
Почне казати, що хотіла
Зробити відьма із Івасем,
Як він на дуба одховався
Та як забрали його гуси;
Або обідець як бабусі
Носила в темний ліс, на лихо,
Червона Шапонька, — та стиха
Маленьке пестить, об'їма,
Аж поки те не задрі.

Чужа ж рука, хоча й жіноча,
І щира ласка добра отча
Тепла того їм не дадуть,
І душі їх, сирітством стріті,
Хоч як були б добром наліті,
Розкішно вже не процвітуть.

СТАРЕЦЬ

Знову я в своє село звернувся,
По-старому все в убогому селі,
Наче й рік тому ще не минувся,
Як помандрував я з рідної сім'ї.

Та ж он церковця, немов в віночку,
Між тополями старенька майорить,
Де я плакав часто у куточку,
Як було на серці дуже накипить.

Вітряки все ті ж он край дороги,
Стежечки з села утопані до них,
Ті ж гробки і ті ж хрести убогі...
Ні, між ними єсть багато і нових.

Он до річки збігли огороди,
Знакомиті верби окрай їх шумлять,
І до мене, мов у дитські годи,
«Будь здоров, козаче!» — гомонять.

Ось іду уже я слободою,
Все така ж вона, як і тоді була;
Чом же очі криються сльозою
І душа моя неначе ожила?

Підійшов я до свого подім'я, —
Щось гірке ізнов у серце уп'ялось;
Те ж воно і та ж на їм будівля,
Та нерідне вже над ним носилось щось.

Вже чужі його опанували,
Поміж ними рідного мені нема...
І вони мене не привітали,
Бо сирітство їм моє тяжке — дарма.

Уразило душу те небогу,
Понавкруги ж мов шептало все мені:

«Геть тікай отцевського порогу:
Ти чужий тепер у рідній стороні».

Не схотів я людям набиватись,
Ніч проплакав на рідненьких могилках
Та й пішов з тих пір поневірятись
Цілий вік я старцем по чужих кутках.

БУРЛАКА

Бреде бурлак степом рано,
Наопашці свита;
Його шапка стара, драна
Набакир ізбита.

Бреде бурлак, поспішає
В заброди до моря
Та співає — степ лунає,
Нема йому й горя.

— Нащо мені, — каже, — доля
Готова із неба?
Все добуде своя воля,
Чого мені треба.

Нащо мені те багатство,
Червінці, дукати?
Вміє славнее бурлацтво
Без них панувати.

Нащо мені та оселя,
Дружинонька мила?
Привіта мене і скеля,
Пораде могила.

Скажи мені, стародавня
Козацькая нене,
Кому жити ще так славно
У світі за мене?

Вітрець тихо росу ранню
З травиці здіймає,
Бурлаковому ж питанню
Одвіту немає.

БОСЯЦЬКА ПІСНЯ

Чого мені журитися?
Якая подоба?
А чи пан я? А чи дука?
А чи хлібороба?

Чого мені журитися?
Якої неволі?
Що добра я не згадаю,
А горя доволі?

Чого мені журитися?
Якої нетечі?
Що не чув я ізмалечку
Ласкової речі?

Чого мені журитися?
Того хіба ката,
Що я вік свій потираю
Вугли в чужих хатах?

Хіба тії побиватись
Хорошої вдачі,
Що насушник достається
Мені, як собаці?

Нехай тії поважніі,
Статечніі люде
Побиваються за більшим;
Мені й мого буде!

Нехай живуть пароньками,
Діток наживають;
Мені жаби весільної
В левадах співають.

Занудила самотина,—
Піду до шинкарки

Та й засяду у порогах
З десятої чарки.

Так чого ж тут журитися?
Якого ще біса?..
Простягнуся ж десь, як пес той,
В морози під лісой.

СТАРИЙ МУЗИКА

Я шинкареві збікжя все
Прогайнував на те на се:
На горілчину, мед-вино...
Бо щось гуляю вже давно.
Стара скрипиця та лучок,
Ще й невеличкий струн пучок
Мені й zostались; все пропив,
На весіллях що заробив.

А гульки, кажуть, доведуть,
Що й попоїсти не дадуть...
Про кого, може, воно й так,
Мені ж байдуже, бо усяк
Я пообідати знайду,
Лучком як тільки поведу;
Ще ж як між челядь затешусь,
То й горілчини наберусь.

Чого, скажіте, і не пить,
Коли фортунонька щезає тить?
Чи на весіллі, чи в тілу,
Чи у беседі, чи в шинку,
В чужій і в рідній стороні
Непослідуца і мені
Доходить чарка рядова...
Бувай здорова, голова!

Спасибі людям, хоч харпак,
Ще не пропащий я козак!
І хай собі там багатир
Під себе весь загарба мир,
Свою я доленьку йому
Не проміняю, не озьму
Його багатства усього
Хоч за лучка би свого.

Станов хоч хто могорича,
Я не піду до багача.
Мені голотонька миліш,
Між нею душеньці вільніш,
І де голота, там і я...
Так грай-бо, скрипонька моя,
Голоті вбогій повсякчас,
І хай нудьга тіка від нас!

ПІСНЯ

В личаках в'язових,
У свитині драній
Несу чорні брови
Я своїй коханій.

Та й ті брови чорні
Позлиняли к тому...
Може, не пригорне
Мила вже сірому?

Насміється дуже,
Дорікати стане:
«Шукай, — скаже, — друже,
Де в іншої шани!»

А хіба по волі
Це я так зостався?
На чожому полі
З лихом пострічався.

Малось заробити
Та її забрати,
Довелось ж літо
Ціле проконати.

Трохи не загинув,
Ледве це чвалаю;
Що то дома стріну?
Сумно, як згадаю!

ДІВЧАЧА ДУМКА О ПОКРОВІ

Святая ти покрівонько!
Покрий мені голівоньку
Оце восени
Хоч драною хустиною,
З хорошою дитиною
Хоч із сторони!

Щоб свекорко, як батенько,
Свекрівонька, як матінка,
До мене були;
Щоб діверки та зовиці,
Мов братики та сестриці,
Мене прийняли;

Щоб ділечко поробила,
Чужій сім'ї догодила,
Всім мила була;
Не лаяна та не бита,
Наїдена та укрита
Спатоньки лягла!

НЕЧЕСНА

Мов билинонька в полі зів'яла,
Сиротиною ти ізросла,
Тебе лишенько рано спіткало
І недоля лиха повила.

Не зазнала ти змалку поради,
Ані ласки від гордих людей,
І ні жоден тебе із громади
Не спасав від лукавих річей.

Ізросла ти, навчилась роботи,
Та роботи ніхто не давав;
Не журися, небого! Чого ти?
За красу б тебе всяк поєднав...

Та сама ти того все цуралась,
Проклинаючи долю гірку;
Тобі чесно прожити бажалось,
Та судилось не те на віку.

Несподівано ти «проступила»
(Проступля вас багато таких!),
І громада тебе осудила
Підняла, мов леда, на сміх.

І регочеться, пальцями тиче,
Головою на тебе кива,
А до себе ніхто не покличе,
Не питає: «А чим ти жива?»

Чи ти ласкою маєш угрітий
Під негоду спокійний куток?
Чи ти їла слізьми не политий
А хоч раз того хліба шматок?»

Замовчіте ж ви, пишнії, ситі,
Гордовитії, власні землі,
Бо єсть божая правда на світі,
Та розсуде і вас, і її.

ПЕРЕСПІВ

Мені цвіла розкішна рожина
І світили зіроньки ясенькі,
Зате стрівала злая хуртовина
І вмивали слізоньки дрібненькі.

Рожину скоро стратили морози,
Зіроньки ж ті заступила хмара.
І знов zostались тільки дрібні сльози
Й хуртовина, мов та вішня кара.

СОН

Уві сні до мене гречкосій прорік:
«Чи мені на тебе працювати вік?
Походи по спеці ось за плугом сам,
Я ж рукам трудовим одпочивок дам!»

А кравець нікчемний і собі за ним:
«Пропaday ти, — каже, — із шитвом своїм!»
Далі й майстер струмент в торбу ісклада:
«Хай тобі з майстерством! Здоров'я шкода!»

Розпалилась люто душенька моя:
Усіма забутий, гірко плакав я,
Голий та голодний пустирем блукав,
Бога, небо, землю, долю проклинав.

Коли оце гляну... Певно а чи ні?
Сонечко ясеньке грає у вікні,
Усюдою праця, мов неначе рій:
Он мені волоче ниву гречкосій;

Там кравець у голку нитку адіва,
Поштрикує хутко, весело співа;
Далі майстернії на роботу йдуть,
І заводи гулко, як щодня, гудуть.

З радощів я плакав і сміявся ураз,
Бавлячись в перинах у той ранній час,
І веселі мрії промінням ясним
Розігнали сон мій, мов ледачий дим.

РОЗКІШ-ДОЛЯ

Палке небо, жовтувата
Недвижима пилюга,
Млява, спека й тьманувата,
Де не глянеш, скрізь юга.

Жайворінка десь високо,
По обніжках ховрашки,
Дрік та муха, а ізбоку —
Гук незримої мошки.

Вбога царина змарніла,
Сіножаті — пожари,
Череда он зачуміла
Бреде безбаш по горі.

По підгор'ю ж геть — он пишно
Скрізь біліє солонець...
Ех, життя твоє розкішне,
Мирозданія вінець!

БУРЛАКОВА МОГИЛА

Не кадили, не світили
І дяки тоді не піли,
Як в неділеньку раненько
Поховали бурлаченьки
Край зеленого байраку
Товариша-небораку.

Тільки вовки-сіроманці,
Труп почуяли уранці,
У байраці вили тяжко
Та малі веселі пташки
В головах йому сідали,
Перед богом виливали

Свою радість, своє лихо...
Спи ж, козаче, тихо-тихо,
Хай вітрець тебе вітає
Тиху пісеньку співає,
Поки всіх к страшному суду
Янгол божий не розбуде.

ЛЕЛІЇ

С. С. П-ой

У пишних палатах якогось магната
Розкішні лелії цвіли,
Їх люде здалека, де вихор та спека,
На втіху собі завезли.

Любують їх очі веселі дівочі,
А часом і хмурий магнат
На них як погляне, нудьга ураз тане
І пруг на чолі вже не знає.

Отак вони, пишні, усякому втішні,
Мир в серце людське подають,
А люди не знають і гадки не мають,
Як слъози вночі вони ллють.

Чого ж то їм шкода? Адже ж і урода,
І розкіш, і шана їм є...
Не любя їм шана у гордого пана,
Їм краще убоге своє.

Їм кращі у бідній країні їх рідні
За панську ту ласку здались
І спека пекуча, і вихор летючий,
Що їх опалляли колись.

Так ти, моя крале, з далекого краю,
Неначе лелії мої:
Здається, й на волі, у шані і холі,
Та все-бо не в ріднім краї.

Твій погляд ясенький, твій сміх веселенький
Та щира ласка твоя
Усіх нас еднають, усіх нас вітають,
Як тихая з неба зоря.

Поглянеш ізбоку (нехай-бо нівроку!)
Та й скажеш: «Життя тобі рай!»
А вся ж твоя втіха — поплакати стиха,
Згадавши веселий свій край.

НЕЗВИЧАЙНИЙ

Нема сили, нема волі,
Нема і не буде,
Бо ще змалку повиїли
Все чужії люде.

Не так люде в чужих хатах,
Як рідний той батько;
Нехай йому бог прощає,
Мені ж — ані гадки.

Тільки інколи в куточку
Пожуришся стиха
Та гіркою (не сльозою...)
Заллеш своє лихо.

Як заллеш — мов позабудеш,
Пішов шкандибати;
Зараз люде і підзорять
Та й ну дорікати.

«Хвилозопію» підпустя-
«Нравственность» хлусь-то...
А бодай їм, божевільним,
Сім раз на день пусто!

Вони, певно, бач, обачні!
Ім про те байдуже,
Що тут серце в грудях плаче,
Знівечене дуже.

1886

РЕНЕГАТ

Балада

1

Розігрався Дунай
Та гука на наш край,
Аж луна у дніпровому гирлі:
«Гей, розіб'є, Дніпро,
Турчин скоро шатро
На старім запорозькому тирлі.

2

Бо звелів падишах,
Тільки паша в степах,
На сини твої військо збивати,
Поведе ж його сам
Недовірок Гасан,
Що не раз уже давсь тобі знати.

3

Стережися того
Ти походу його!
Цілував він клейноди султанські:
«Хоч живий не зверну,
А в іслам поверну, —
Каже він, — я народ подніпрянський».

4

Розіслав скрізь листи,
Щоб до його нести
Усі мали ікони, кадила.
«Поки, — каже, — моя
Ще без зброї гуля
Несказанно страшенная сила.

А не то, вороги,
Виб'ю всіх до ноги,
У неволю і брати не буду;
Я із військом своїм
Налетю, немов грім,
Не забудете ви і до суду».

Так не дайся ж на сміх,
На синів-бо твоїх
Маю певну я, брате, надію,
Що не тільки себе,
Захистять і мене;
Я ж нічого собакам не вдію».

Скаламутнів старий,
Бо він знав, хто такий
Отак нагло на хрест похвалявся:
Коло його він зріс,
Йому службу він ніс,
Коло його й лицарства навчався.

А як зріс він, носив
Під Стамбул і Козлів
Дніпр чайки його утлі й ватагу;
Дав і славу йому
В Подніпров'ї всьому,
І багатство, і честь, і повагу.

Йшла пайда козаку —
Скоро став на знаку
За лицарство своє він громаді;
Незабаром за тим
Козаки кошовим
Його вибрали чесно на раді.

Задля його ж була,
Як він мислив, мала
Ота честь товариська і шана;
Спокусив його гріх,
Він ізрадив своїх,
Передавсь у Стамбул до султана.

Там він хрест потоптав,
Свій закон поламав,
Недовірком зробивсь, ренегатом,
І за скверну хулу
Заробив він хвалу,
Став султанові нібито братом.

Як згадав всю свою
Шану Дніпр гультю,
Жаль і смуток укрили Славуту,
І шумить він, реве
І пороги ірве,
Чи свою не розіб'є там скруту.

Скоро свиснув бабак,
Стрепенувся байрак,
Шум зелений гілля розвіває;
Бо уже навісна
Зима сходе, весна
Первий квіт із землі витикає.

Жайворінка озвавсь,
Скрізь тіпець розіславсь,
Немов килим, степом зелененьким.
І очима вже пас
Козачина не раз
Журавині ключі молоденький.

Проводжав їх, зітхав,
Ясну зброю ладнав
І коня годував він уволю.
Як приходила ж ніч,
Все манулось наприч
Погуляти по чистому полю.

І такий не один
Повесні челядин
Рвавсь, мов кінь застоялий з повіддя;
Все збирався у путь,
Тільки ждав, як спадуть
Степовії річки з половіддя.

Аж ось чутка пройшла,
Що орда уже йшла
З Перекопу на рідну Вкраїну;
Тут уже козакам,
Наче вільним пташкам,
Не було суперечі й упину.

Мов рої ті гулки,
Де і брались полки,
Уставала за лавою лава...
Короговки шумлять
Наче миру ясять:
«Пробудилась козацькая слава!»

Ось минає страсна,
Настигає чесна
Рокова великодня субота,—
Завтра ж той роковий
Йде великий святий,
А козацтву нагальна робота.

І не їсть, і не спить,
Пильно варту держить
Та у стінах пробої латає,
Бо його, як вода,
Хижа кримська орда
Із турчином кругом обіймає.

То ізрадник Гасак
Свій розбив отам стан,
Круг Келеберди — славного міста,
І вже з тиждень гуля,
З церков бані валя,
Та не виб'є ніяк товариства.

Він на завтра усім
Заказав це своїм
Дочуватися дзвона святого;
Як ударє ж — іти,
Смерть на стіни нести,
Не шкодити й дитяти малого.

Мовчки ждуть козаки...
Від лихої руки
Не минути цю ніч їм напасті;
Сміло ждав з них усяк,
І дукар, і харпак,
Щоб за віру із честію пасти.

Ось загув уже дзвін,
А за ним не один,
Затредзвонили, радість віщують,
І «Христос воскрес»
Буйний вітер несе,
А хижаки немов і не чують.

Що ж то сталося отам
 Лютим їх ворогам,
 Де їх похвалки злії навіки?
 Чом на стіни не йдуть,
 Наглу смерть не несуть,
 А збираються ніби навітки?

У розкішнім шатрі
 На ільвовім хутрі
 Недовірок лежить, мов конає;
 Склепив очі юнак,
 Розпластавсь, як мертвяк,
 Та силенно, силенно зітхає.

То він тільки почув,
 Як тредзвін той загув
 Радість певну хрещеного світла;
 Спогадалось йому
 Все те, вірив чому
 Він колись-то у давнії літа.

Йому мріють церкви,
 Лопотять корогви,
 Празникову скрізь чує він мову,
 І силенна тоска
 Йому груди стиска...
 Вже не вернеться те йому знову.

Ось він тихо підвівсь,
 На схід сонця схиливсь
 Та ридає то тяжко без гласу;
 Понавкруги ж гуде
 Орда хижа та жде,
 Коли дасть на грабіжку він ясу.

Він же гірко рида
 Та поклони склада.
 Напути його, мати пречиста!..
 А там вийшов, гукнув
 Та й назад повернув
 Від Келеберди — славного міста.

НАД ДНІПРОМ

Під час, коли тяжке роздум'я
Силенно розум засмутить,
Даремно геть жену свій сум я,
Ледачий з мене наче кпить.
Здається б — взяв, пішов між люде,
Ім пожалівсь, яка біда
Так тяжко серце тобі труде,
Але і замаху шкода,
Бо не поймуть вони в те віри!
На твій великий жаль та сум
Почуєш їхній сміх ти щирий
І їхній наглий уздриш глум.
Ні, краще в ці трудні години
На людську ласку не турай,
Шукай собі де самотини
І в пісні горе виливай.
Бо пісні, вір, тій доведеться
Десь стріти серце по собі,
Воно на неї озоветься
І пожалкує по тобі.
Згадаєш це — і легше стане,
Немов порадився із ким;
І серце нити перестане,
І сум зникає, як той дим.

18/IX 1888

РІЗДВЯНА ЗІРКА

3 Коле

I

Коли в північній цієї ночі
Заграла зіронька свята,
По ній чабанські вперше очі
Признали ясу про Христа.

I, проспівавши «Слава» богу,
Тії шукати сторони,
Де він родився, у дорогу
Пішли незрячі чабани.

А другі, горді та неситі,
За нажите почули страх
I не пізнали, к чому світе
Зоря та ясна в небесах.

Аж ось ті перві дома стали,
Усім повідали про те,
Як в яслах вбогих одіськали
Вони спасеніє святе.

То легкодухі ці та злії
Їх підняли тоді на глум:
«Шукали ви своєї мрії
Та нестатетних ваших дум».

II

Та ось не скоро вже Христові
Святі апостоли прийшли
I, наглий глум знести готові,
Річ людям нову принесли.

Вони без ремства ізнаносили
Глуміння тяжке своє

I тихо мирові ясили,
Що царство правди настає.

Услід кричали їм: «Це діло,
Що ви говорите, — брідня...»
Вони ж на плечі брали сміло
З путі зблудившеє ягня.

I під його вони покровом
Давали мир задля душі
Єдиним кротким тільки словом:
«Іди та більше не гріши».

А ті ж то горді, котрі крили
Глумінням нагло їх своїм,
В глибі душі вони таїли
Пекельні заздрощі ік їм.

К отим убогим, що не мали
Свою де голову склонить,
I тільки заповідь ту знали,
Що вчить і ворога любить.

III

I в наші дні, бува, зіходе
Зоря та правди і добра;
Вона надію в серці роде, —
Що прийде кращая пора.

Її углядівши, за нею,
Коли ісправжній ти кобзар, —
Іди великою путею
I світовий покинь базар.

Іди ти сміло — що не буде,
Надію певну тільки май,
Що ось почують тебе люде
I приведеш ти їх у рай.

Коли ж вони тебе катінням
Поб'ють, ти сльози обітри,
Поглянь на зірчине проміння
I, не жалкуючи, умри.

НІЧНИЦІ

Нічка невидная, темна,
Сон від зголів'я тіка;
Стомлене серце таємна
Думка голубе й ляка.

То ось метеликом б'ється,
Смішки кладе на уста,
То враз морокою вп'ється —
В серце слізьми вироста.

Ось пролинула очами
Чорними, станом гнучким;
Любими вчулась речами
Та розставанням важким.

Де то голубонька нині,
Що поробляє вона?
Може, як я, в самотині
Долю свою проклина?

Боже, коли й їй така
Доля пішлась, як моя,
Щиро тебе я благаю —
Хай уже мучуся я!

Хай і за себе, й за неї...
Чом же, о боже наш, чом, —
З ласки скажи ти твоєї,
Нам це страждати обом!

Щастя ж коли їй судилось,
Хай їй в покір не стає,
Що через неї розбилось
Серденько шире моє.

Коли твою душу нудьга наполяже
І ти прошукаєш утіхи дарма,
Нехай вона з серця ніколи не каже,
Що ніби утіхи ніде вже нема.

Бо скрізь вона єсть і не згине довіку,
То сам-бо її ти на той час не стрів —
Того, що замислив рахубу велику
І рій тебе думок від неї завів.

Коли твоє серце любить перестане
І зрадою тяжко укрите не раз,
На його ти, брате, жаліючись рани,
Не мисли, що й світ вже любові ізгас.

Бо ще та цілюща любов не згасала
І, поки світ сонця, не згасне вона;
Тобі ж її, щирої, знать не впадало,
А вік іздавалась за неї мана.

СОН

Мені приснилось ції ночі
Не любе личенько дівоче,
Не товариська чесна річ,
Шумлява, смілива — як Січ;
І не утіха та лукава,
Розкішна воленька, не слава,
Усім жадана, і не ті
Веселі, любі та святі,
Давноминулі дитські літа...
Чого ж душа моя угріта,
Мов через край у ній добра?
Мені приснилася сестра...

І нестемне оце діло
Мою так душу уразило,
Що безталанная вона
На це й казати що не зна:
А чи сміятись, чи ридати,
Чи сон лукавий проклинати,
Що він мене так осміяв,
Бо зроду я сестри не мав,
Та не зазнаю щось й родини!
А шкода сону, бо години
Такі не густо щось мені
Перепадають й уві сні.

ВІРА, НАДІЯ, ЛЮБОВ

(Переклад)

Я незвістен тому,
Що судилось кому,
Як устанем до божого суду;
Так за те гаряче
Вірю я й терпляче
Хрест нести аж до гробу свій буду.

Я не знаю й про те,
Чи мене коли жде
На віку та година щаслива,
Так Надія-бо вчить —
Сподіватись, терпіть,
І тіка мене думка сумлива.

Я її так люблю
І розлуку терплю,
А за віщо — святий його знає,
Все ж любов та свята
Неземним огорта
Мою душу і сум розганяє.

Я з Любов'ю в ладу
Щире щастя знайду,
А з Надією — добрії мислі,
Тепла ж Віра мені
Скрасе чорнії дні,
Якби ті надо мною нависли.

ДІТИ

Під час роздум'я, бува, діти
Мені на думку припливуть,
І мислю я: а що у світі
Зустріне їх? Чи добра путь,
А чи недоля та безділля
І не надія, а безвір'я
Окута їх, неначе й нас
У той смутний гарячий час,
Як кров гвалтує, мислі бродять
І над душею верховодять
Не розум сильний, а смутні,
Хоча і чесні, дурні мрії?
Тоді молюсь я: пошли, боже,
Ти силу й кріпость їх душі,
Жени від них усе негоже,
То будуть люди із них, може...
А мрій усе ж їх не лиши!
Без них, у спеку нива наче,
Переведуться на ледаче
Дари твоєї ж бо душі.

БОЖЕВІЛЬНИЙ

Божевільним мене обзивають за те,
Що кумира ніде я не маю
І що пісня моя аж до бога росте,
Бо слізьми я її обливаю.

Ще за те божевільним усі мене звуть,
Що з темнотою я в суперечці
І що сміливо йду я туди, де ведуть
Мене серденька щирії речі.

Божевільний усім! Бо живу не в ладу
Я з неправдою людською злою,
І за правду, як треба того, накладу
Не жалкуючи я головою.

Чого здається: я б полинув
З степів у той таємний ліс,
Де дуб шатро своє розкинув
І нерушимий гордо зріс?

Туди, де стиха собі, наче
Забуте, зражене дівча,
Без слів береза біла плаче
Над лоном ясного ключа.

Де явір сумними вітами
Журливо хилиться на яр
І де веселими квітами
Горить калинонька, як жар.

Чого ж то серце туди лине,
Мов там горить його зоря?..
І там нудьга його зостріне,
Довішня подруга моя.

Бо й там, як тут, мені немає
Давно вже рідної душі...
Не ліс нудьгу ж мою розмає
І заспокоє у тиші?

Травень, 1889

ПЕРВИЙ СНІГ

Ще вчора сонечко так гріло,
Чабан з отарою бродив,
Озиме пишно зеленіло
І лист у лузі гомонів.

Сьогодні ж степ увесь неначе
Заслав срібнастий оксамит
І вітер жалісливо плаче,
І сонце лє не той мов світ.

Отак і серце моє вкрите —
Мов сніговий на нім покров...
Бо вже тепер йому не світе
Ані надія, ні любов.

Учора ж як воно пишалось!..
Не знаю, щастячку де край;
Усе, усе йому всміхалось
І скрізь здавався світлий рай.

У ЛУЗІ

Боже милий, на душі
Як стас отут легенько,
В цім ось лузі зелененькім,
У цілющій цій красі.

Кожен з дерева листок
Мов розважить тебе хоче
Та ласкаво мов шепоче:
— От де раєві куток!

Турбанина людська зла
Обминає наші пущі;
Сила божая цілюща
Тут престол собі знайшла!

Так облиш-бо сум ти свій
Та із нами тут, на волі,
У зеленому роздоллі
Серце утле заспокій.

Травень, 1889

ОСТАННЯ НІЧ

Переспів

Окувала весь мир страховинная ніч,
Ані зірки, ні іскри просвіту,
І нікого немає, хто мав би ще міч
Та надію діждатися світу.

Тільки сіл пожарами в тій вишній ночі
Осяваються злякані люди
Та кривавим промінням блискочуть мечі,
Розсікаючи стомлені груди.

Сновигає в пітьмі недобита, сліпа,
Мов підкошений, валиться колос,
І жадає, і жде чоловіча юрба,
Чи не вчує архангельський голос.

Того гласу жадає вона не на те,
Щоб і світові знов возродитись,
Ні, жадається їй в гробовище пуста
Наїзнов від живих схоронитись.

УВІ СНІ

Тиняючись в світах усюди,
Свої потомленії груди
Я несподівано заніс
У той куток глухий, таємний,
Де Молох ще царює темний
І досі власно... Де я зріс
І де уперве мої мрії
Зродили думоньки смутнії,
А ті спокою не дали
І геть з кутка того звели.

І ось, мов виходця з могили,
Мене навкруги оступили
Усе старі товариші...
Вони, мов діти, сподівались,
Що, певно, вже у мене мались
Ключі од вір'я їх душі.
Бо на речах немов пророка
Я корогов тоді високо
Добра та правди їм підняв
І вирій той їм показав.

І під ті речі одні очі —
Глибокі, радісні, дівочі —
Мені казали мов: «Іди!
Та сміло нас веди тудою,
Бо всюди підем за тобою,
Куди ти нас не поведи».
І очі ті мої мов сили
До діла знову воскресили,
І стало радісно мені...
Та шкода... це було вві сні.

ПІД НОВИЙ ГОД

Щастя миром пролітало
У Меланкину це ніч,
Прислухалось, назирало —
Де яка велася річ.

Де веселі та утішні
Чулись речі, там воно
Всі дари свої розкішні
Щедро сипало в вікно.

Де ж натомість тільки сльози
Із очей гіркі лились
Та у серце, мов занози,
Думи чорні уп'ялись,—

У таку воно хатину
Гляне ніби крадькома;
І дивись — хоч на хвилину
Зла тіка відтіль пільма!

ЗДРАВИЦЯ

Гей, чарки поналиваймо,
Вип'єм певно до краплі;
Пошануймо та згадаймо
Всіх трудящих на землі.

Хліборобі честь і слава,
За здоров'я п'єм твоє;
Праця нам твоя кривава
Хліб насущний-бо дає.

Хто із молотом, з зубилом
Чи із пилкою, з теслом
Поперек свій гне за ділом —
Хай приймає наш чолом!

І отих, що по заводах,
У шахтарнях у пітьмі,
У далеких десь заходах,
Ізгадаймо тепер ми.

Паче ж хай того між нами
Чесна славонька не в. е,
Хто незримо мислоньками
Ниву розума оре.

Хоч із небом він балака,
Не цурається він нас;
Наша доля з ним однака —
Голода і він під час.

Бо, як ми, він з лихом б'ється
Та до правди ська пути...
А умре — так доведеться
Без хреста, як нам, лягти.

ВЕЛИКДЕНЬ

Христос воскрес! Христос воскрес!
Лунає в селах, і з небес
Любують янгольські очі
На те, як ради цієї ночі
І піднебесної імлі
На землю зорі мов зійшли...
Бо де не церква — там від брами
Її святої, як зірками,
По селах вкрились вулички.
То ж не зірки, а свічечки,
Що люди добрі посвітили
Понад пасками й освятили
Той божий дар, та це, веселі,
Несуть до рідної оселі,
Де жде мала їх дітвора...
Весела, радісна пора!
Та серце щось моє-бо, друже,
Радіє їй тепер не дуже...
Не раз з очей сльозу змахнеш,
Як крадькома хоч позирнеш
На радість цю людську та втіху...
Отак приспало його лихо!

1891

РАНКОН

Ранній вітрець повинув ось од моря,
Лишили сні свої мрії-казки,
Гаснуть потроху ясненькі зорі,
Ці самоцвітові в небі глазки.

З берегом хвиля прозїрна шуткує,
Ластиться наче до його вона;
Свіжий вітрець її лоно цілує,
Зибом дрібненьким у нїй порина.

Ось він на берег її наганяє,
Нею прикутий каюк обдає,
Раз, як колиску, його погойдає,
Вдруге на волю з собою ірве.

Тільки зірвать не здола його сила...
Гей, не турбуйся, бо волі не мать
Вік свій прикутому! Й сам без правила
Волі твоєї не хоче він знать.

Берегом сумно козаченько блуде,
Жаль йому очі сльозою вкрива
Свіжий вітрець його начебто бу,
Стиха у вуха йому навіва:

«Гей, стрепенися, козаче-небоже,
Линьмо зо мною в далекі краї,
Слава лицарська тобі там поможе
Думки смутні забути свої.

Там-бо й братерська славная воля
Скоро ледачий твій сум розгуля,
Може, й щасливая таменьки доля
В світлоньці де закотилась твоя».

Ні вже, мій вітре, козачий ти брате,
Мабуть, з тобою тому не гулять,
Серденько щире кому окувати
Мала навіки дівочая статъ.

СІАЛЬНИК

Ось сіальник вийшов ріллю засівати,
І вітер мав скрізь той посів розмахати.

Яке де упало зерно при дорозі,
Те скоро унівець стоптали прохожі,
Або і без того воно запропало,
Бо птаство голодне його подзьобало.

Яке ж на каміння — зійшло мов і гарно, —
Та скоро на спеці ізгинуло марно:
Воно-бо не мало міцного коріння,
І сонце спалило слабее рослиння.

Яке ж де у терен лягло поз межою,
Змарніло забите і це гушиною,
Розвитись за нею не мало-бо сили,
Хоч дощик та сонце його і живили.

І тільки оте у пригоді і стало,
Котре на добру ріллю ось упало,
Зійшло-бо й окріпло у пору зело
І плоду у сто крат воно принесло.

Хто має-бо вуха і речі не чує,
Нехай цієї притчі здаля хоч почує!

ПО МІСЯЦЮ

Ночі, ночі на Вкраїні,
Ночі тихі, чарівні,
Де б не був я на чужині —
Не забути вас мені.

Не забути місяченька,
Як ласкаво він зорить,
Як на йому он старенький
Хрест на церковці горить.

Як він, срібний, ізомліу
Ниву сяєвом влива,
І вона, за день змарніла,
Мов по йому ожива.

Як в Дніпрі стовпом він грає,
Срібним потязем ляга,
І тремтить, і десь зникає
Геть далеко, де куга.

Ще ж прислухайсь! Десь у лузі
Чутно, співом голосним
Соловейко, мов у тузі,
Жалом сходе перед ним.

І під пісню оту люблю
На чужині не один
Милу думкою голубе
В самотині челядин.

Може, й мила ту хвилину
Десь на місяць позирне,
Теж згадає сиротину
Та важенько і зітхне.

1889

СПАСИБІ ТОБІ!

Переспів

Через тебе хай серце моє і розбилось,
У ревливій змарнівши злобі;
Так на муки його ти без сміху дивилась...
І за це-бо спасибі тобі!

Хай коханням моїм твоє серце зостріє —
Не знайшло в нім утіхи собі;
Так моє, наче раєм, тобою угріє...
І за це-бо спасибі тобі!

Ти навіки мене позабудеш, кохано,
На покір я ж ледачій судьбі —
Ізгадаю щодня тебе пізно і рано...
І за це-бо спасибі тобі!

НАД ДНІПРОМ

Чи тобі упомку — як ми із тобою
Над Дніпром сиділи літньою добою,
А у хвилях квітка билась-поринала,
Ти ж її очима довго проводжала.

І сказала тихо: «В рідній десь долині
Квітка ця кохалась пишно на стеблині,
Та новим жаданням квітка загорілась
І шукати щастя іншого пустилась.

Не шкодіє пишна, що назад зосталась,
Чим вона колись-то таменьки втішалась:
Зорі, соловейки, рідна вся долина...
Що вони тепер їй? Давня мов руїна!

Не злякає вільну темна, зла недоля,
Скрізь їй шлях широкий і своя скрізь воля.
Мрія-бо розкішна нею верховодить,
А із нею, кажуть, й щастячко приходе».

Так ти говорила, а Дніпро широкий
Геть заносив далі квітку одиноку
І була та квітка схожа із тобою
Як своїм жаданням, так-бо і красою.

НА КУПАЛА

На Купала дівча мало
Віночка зв'язати,
Та не знало, бідолашне,
Кому його дати.

Глядь — аж їде козак степом:
Жупан голубенький,
Личко біле, як у пана,
І сам молоденький.

Сполохнулось серденьтко
Дівоче, як пташка:
«Ось хто озьме мій віночок,
Коли його ласка».

Та проїхав козак поуз
І оком не глянув...
А дівча вінок порвало,
Щоб марно й не в'янув.

1891

СТЕПОВА ДУМА

Перепел ударив, неба край біліє,
На його окрайку геть он бовваніє
Сумная могила, славная признака
Давнього народу, жвавого юнака.
Тільки та могила марно занепала,
Бо її отара вже отирлувала,
І, замість якогось кам'яного бога,
На її вершині, начеб та залога,
Зла чабанська псюрня розляглась чуткая.
От де невмируща славонька людська!

А колись!.. Згадаєш та душевним оком
В повісті минулі спустишся глибоко,
Так перед очима, наче мов в тумані,
Серед степу встануть «вещі ті Трояні»,
Половці та скіфи, жваві хозари,
А за ними слідом ногаї, татари...
Далі — товариство, чесная та сила,
Що наш край веселий кров'ю захистила
Від орди-невіри, славне Запорожжя,
Та й само ізникло снігом в бездоріжжя..

Все те вже минулось, нічого шкодити,
Кожному-бо віку лічать його діти...
Вже не загуляють шаблі-яничарки,
Не ревнуть гармати, щирі їх товарки,
Не устелять степу в жниво, мов-снопами,
Рідними й чужими мертвими тілами,
Бо тепер царює серп, коса, мантачка!
Другі в степу люде, друга й повелачка...
Тільки жайворінка, як і при Трояні,
Степ щоденно буде весело зарані.

ВЕСНЯНКА

«Та вже весна, та вже красна,
Із стріх вода капле.
Молодому козакові
Мандрівочка пахне».

Та тепер вже молоденький
Коня не сідлає,
А ципині постолои він
На ноги взуває.

Замість списа — бере косу,
За шаблю — мантачку,
За кирею ж одягає
Свитину бурлацьку.

Не питає у дівчини
В степу він дороги:
Де до Криму, де до Дону,
А де за пороги;

А питає в молоді
Німецької хати,
Щоб-то стати заробити
Собі хоч на лати.

ЯВДОКІЇ

1 марта

Явдокії — перве весінне свято,
Весело свисне сьогодні бабак,
Сьогодні ж із вирія вийде чубата
Чайка, а з нею прилине і шпак.

Та путній хазяїн на них не турає,
Дарма, що щебету повен садок,
До Юр'я, гляди, як не дальш, припасає
Сіна товарові добрий стіжок.

Знаємо, усім-бо що гості раненькі
Ці не приносять з собою весни,
Аби таловинка була де маленька —
Там їм і розкіш, і ситі вони.

На горе ж, той щебет в садочку шпачиний
Дітям у хаті сидіть не дає,
Бо тільки у хату хто двері відчине —
Так отой щебет у вуха і лле.

За ним, і чирінь позабувши, цікава
Висне по вікнах мала дітвора:
Огляньсь на маленьких ти, нені аскава,
Дітям на волю вже з хати пора.

Старому, не тільки малому, зануде
За зиму тепла, просторая піч,
А прядива дух, що й не дітській груде
Так-то надсаде, що й дихать не в міч.

Сьогодні ж геть прядку вже винесуть з хати,
Кажуть-бо — хто не напрям під тинком,
Тепер вже не видко тому допрядати,
Не нарядеш-бо уже під димком.

В роботоньку піде жінота це іншу:
Птицю плодити, копати грядки;

А там ось поління, відбутки за чиншу;
Вип'ють не згірш мужиків і жінки!..

А діти-то, діти! Крізь сльози волають:
— Мамо, пустіть нас на призьбу гулять!—
А маму їх чорнії думки вкривають:
Де їй одежі на всіх їх узять?

— Ось ждіте великодня краще-бо, діти,
Зійде й останній на вигоні сніг,
Тоді і босенькі по волі біжіте,
Сміло топчіте зелений обліг.

СОРОК СВЯТИХ

9 марта

Оживла сьогодні хата,
Чути зранку дитський сміх:
Це сьогодні їхнє свято —
Сорока прийшло святих.

З дітьми й сонце мов радіє —
Веселіше угріва;
Жайворінка ж в небі ріє,
Бога битись визива.

Всім у хаті осоруга,
Про дітей вже й не кажіть;
Як на горі ж, сніг навкруги
Ще заметами лежить.

Та глядіть! На таловинці,
Он — де сонце — пророста
Вже товариш жайворінці,
Просеренок-сирота!

Кажуть, квітці отій ранній
Земля — мачуха лиха,
Тим вона його зарані
З свого лона й випиха.

Чи не так воно й у світі
Сиротині, діти, є?
Доля-мачуха нагріти
Ніде міста не дає.

Все ж тій квітці щасливіше,
Ніж людині, бо вона
Серце звісткою нам тіше,
Що звернулася весна.

Її й дівчина кохає
Та голівку, у танок

Ідучи, нею квітчає —
Первий то її вінок.

Сирота ж всім очі коле,
Скрізь чужий він чоловік;
Ой, сирітської вам долі
Не давай боже у вік.

Так шануйте ж неньку, діти,
Вам ріднішого нема...
А тепер он поглядіте —
З печі що вона вийма.

ЖАЙВОРІНКИ

З полу маленькі та миттю до печі...
Боже, які жайворіночки гречі
Матінка там вибира на ослін,
Сорок усіх, і усі, як один!
Жовті та жовті — неначе жовточки,
Макові очі, червоні носочки...
Щоб-то малим на цей день догодить —
Рідна й півмітка не мала шкодить;
Крамарю десь-то його проміняла —
Та шапрану на увесь і набрала...
Не заваляється, — прийдуть святки,
Піде останній на божі паски.
Повибирала, та ще гаряченькі
Маже олійкою скрізь їх гарненько:
Де не мазне, тільки той помазок —
Мов янтарів на красуні разок.
Крильця вилискують, хвостики, груди...
Дітська думка — коли ж вона буде
Їх обділяти (коли б то скоріш!),
Муки Тантала, здається, не згірш.
Ось і упоралась. «Ну, прочитайте, —
Каже, — а ви мені богу ставайте,
Празник господень, неділя свята,
З вас же чи й клав хто на лоба хреста?»
Так ото з серцем неначе мовляє,
З скрині ж сама сорочки ось виймає,
Кожного вмила, біленьку дала,
Ладану трохи затим розвела,
Поладанила та й каже поштиво
«Отче нашу» й «Богородице діво».
Рада б і далі казати вона,
Горенько, далі й сама вже не зна.
Личенька скоївши ніби сурові,
Діти за нею ось слово по слові
Кажуть отецькі святі молитви;
Ось де повчились, паниченьки, б ви!

Все проказавши, усіх пом'янули,
Та поза стіллю, як миші, рійнули,
Знову у хаті і лемент, і сміх:
Зараз ось, зараз обділе-бо їх!
Рівно усім по три пари упадо.
«Це ж, — на останні матуся сказала, —
«Треба на сиріт піти розділить,
Щоб і вони мали празника штить».
Дітям і так предоволі, — погрались
Щось-то не довго та й спати уклались,
Рано-бо рушили. Хай же весни
Ангол навіє веселі їм сні.

ТЕПЛОГО ОЛЕКСИ

Четверта неділя минає вже посту,
Заграли веселі балки,
І наче за сон свій шумують у помсту
Розбуджені їми річки.

Шумують, ревуть Дніпрові помічниці,
Гукають Дніпрові: «Вставай!
Знеси нас скоріше у той чарівничий
Південний, далекий десь край!

На теплії води, де яснії зорі
Тепліше за наші зорять,
Де буде нам синє таємнеє море
Пісень чарівничих співають.

Тутешні ж набили оскому нам співи,
Набридне одно та одно:
Розлука, і зрада, й гадання сумливе
Про те, що минулось давно...

Набрид нам і лихом цей люд недобитий,
І спасівська спека-пожар,
Набрид нам і степ цей, могилами кривим,
І німець, його господар».

«Дурні ви, дурні, нерозумні, мов діти,—
Буркоче сердито Дніпро,—
Пождіть-бо ось трохи, тоді поглядіте —
Яке отут буде добро.

Ще ластівка з моря до нас не прилине,
Розів'ються пишно луги,
І килим срібнастий укріє долини
І ваші круті береги.

А там закрасуються жито, пшениця,
Забрязкають коси сталльні;

Такої музики, як та косовиця,
Найліпше немає мені.

А я-то вже знаю в ній толок... Музику
Колись-бо я чув не таку...
Не дай тільки боже її чоловіку
Ізнову почути на віку.

Дурні ж непосиди! Не знать, чого треба
Шукати ще кращого вам;
Однакові скрізь-бо і сонце, і небо,
А німець вас стріне і там».

1889

ПЕРВИЙ ДОЩИК

Хмаронька небо кругом обложила,
Вітер запав і не гра у гаю;
Падай же, падай ти, хлібові сила,
Дощику теплий, на свіжу рілля.

Падай живущою з неба росою,
Ниву святу хліборобі улий;
Любо слабеньку рослину моквою,
Наче матуся дитину, напій.

П'є-бо й жада тебе кожна рослина:
Травка нікчемна і жито святе,
П'є, немов матірні груди дитина,
П'є, та радіє, і буйно росте.

З ласки твоєї рослиння напите
Парости здійме до бога свої,
Буде у його прихильно молити:
«Дай мені, боже, погожії дні».

Дасть йому бог їх до Петра чимало,
Тільки-бо, дощику, й ти помо-
Спека чи суша на ниву упала,
Ось несподівано й ти пробіжи.

В дні ж громові іспустися тихенько,
Щоб не накоїти ниві біди;
Падай же, дощику, тихо-дрібненько,
Хліб наш насущний цей рік завроди.

ПІСЛЯ ГРОЗИ

Грім ударив над землею,
Дош жаданий ось упав
І живі струмки ріллею
Скрізь, буркочучи, погнав.

Землю щедро він і щиро,
Наче мати, напоїв;
І у дні щасливі віру
Хліборобі оживив.

— Буде все вам, добрі люде! —
Мов грюкоче десь ще грім,
А вже сонце мир весь буде
Пишним сявом своїм.

Глянь, по йому як он гоже
Ліс умитий одлива,
А над ім веселка божа —
Самоцвітом виграва.

Паше духом сіножаті,
Веселіш бджола гуде;
Боже, стільки благодаті
Ласка нам твоя дає!

БЛАГОВІЩЕННЯ

З Некрасова

На, попоїж із медком паляниці
Та ось про бджілку послухай билиці.

Цей рік, як знаєш, у нас половіддя
Страх непомірно велике було,
Тільки й зосталось сухого село,
Та ще левади де, пасішні вгіддя.

Бджілка, навкруги залита водою,
Баче далекі і степ, і луги,
Йде, і нічого туди — без ваги,
Як же поверне відтіль із вагою —
Сили нема у сердешній. Біда.
Криється нею, як плавом, вода.

Тут, на узгір'ї, у нас ні билини,
Ніде трудовниці й краплі узять,
Таменьки ж їй у степу благодать,—
От вона зря на той взяток і лине.
Гинуть робітниці, гинуть небоги,
Як їй не знаємо й дати помощи,
Не зрозуміти б самим і у вік,
Якби не странній отут чоловік
Під благовіщення саме не йшов,
Той цьому лихові й раду знайшов...
Слухай, як помочі ми їй давали!
Я нарікати про це йому став,
Він же усього мені і сказав:
«Ви б через воду тичок настромляли».

Віриш,— що тільки ми перву встромили
Тичку зелену гілчасту у дно,—
Бджілка, мов знала ік чому воно,
Так її хмарою враз і укрила;
Сяде, спочине та й далі летить,
Тільки що гук над водою стоїть.

Що то й за сила, як слово те гоже!
Іж на здоров'ячко, буде медку,
Слава святому, по цьому годку,
Хай тому странньому бог допоможе.

Каже татусь та поштиво за його
Хрест покладає. А хлопець поїв,
Та ось за страннього й він положив
Богові щиро поклону земного.

25/III 1889

ОБЖИНКИ

Ой, нум вже ми, братця,
З ниви убираться,
Бо вже покосили
Та вже й покопили
Золотее жито —
Буде кимсь пожито,
Бога хвалючи,
Нового ждучи!

А на той рік знову,
Дай бог цьому слову,
Наші отут коси
Брязнуть — і покоси
Поляжуть буйнії.
А нум, молодії
Женчики у гопи!
Поздоровим копи,
Хазяїна ж паче,
Хай з нами поскаче.
Хіба ж він не рад
На свій виноград!

Хазяїну наш,
Чого ти нам даш:
А чи меду, чи вина,
Чи по чарочці до дна?
Та лий-бо повненько,
Щоб не жалібненько,
Та нам було сили,
Котору вложили
Ми у твою ниву,
Зернечком щасливу.
А нум наливай,
Боже помагай!

ПІСНЯ

Прилучила калинонька
Під лист соловейка,
Покохала дівчинонька
Козака вірненько.

Соловейка калинонька
Гойдає щоночі,
Покриває дівчиноньку
І жарти дівочі.

Відкрасила калинонька
Та вже поспіває,
Молодую дівчиноньку
Козак покидає.

Ой побили калиноньку
Осінні морози,
Та умили дівчиноньку
Дрібненькій сльози.

Поламали калиноньку
Цікаві дівчата,
Збудували дівчиноньці
Дубовую хату.

Козакові калинонька
Гільце покрасила,
А дівчині могилоньку
Вітами укрила.

СТОРИЖ

Не перший рік лісок цей пану
Я паче ока стережу,
І батька жалувать не стану,
Як на крадіжці спобіжу.

Але ж і панові у вуха
Про все доносить не люблю,
За те від його й патерюху
Частенько деколи терплю.

А що ти з миром тут подієш?
Голота кругла, босячки,
Бува, що часом і покриєш,
Ну, і влетить на кабачки!

Оце поспінуть полуниці,
Насуне миру повен ліс;
Баби, дівки та молодіці
Упень столочать сінокіс.

Поткнешся панові на очі:
— Траву це хто ізгарцюва,
— Та це-бо, пане, тії ночі
Дощик із бурею упав.

— У тебе винна все негода!
Чиї ж оце тут стежечки?
Гляди, щоб це остання шкода,
А то — влетить на кабачки!

За тим наспінуть терен, груші,
Усяке суне відусіль;
Здається б, гнав, — чого ж насуше
Голота дітям на кисіль?

Ну й підеш геть, щоб волю дати,
Ще станеш пана виглядять,

Та як заглядиш — даєш знати:
— Пора, мов, братчики, тікати!

— А де це груші? — пан питає.
— Та підточили черв'яки.
Згорить мій пан, кричить та лає:
— Влетить тобі на кабачки!

А то застукася — дряпівка
Дубка меженого валя;
«Хіба це, — думаєш, — крадіжка?
Нужда-бо кривна заставля».

Ну й підеш пріч де стороною;
Чистіше, мов, пенька рубай,
А то поїдеш — за тобою
Услід його ще зачищай.

Тоді зрівняєш усе гоже,
Попідбираєш гілочки;
Так пан як взна, отут-то, боже,
Влетить тобі на кабачки!

ПОЕЗІІ,
ЩО НЕ ВВІЙШЛИ
ДО ЗБІРОК

ДО МУЗИ

Годі-бо, Музонько, нам із тобою
Людську недоленьку пити;
Серденько утле жадає спокою,
Треба його пошкодити.

Глянь понавкруги, чого не хапає
Нам із тобою, богине:
Сонечко ясне проміннячком грає,
Ключ он журавочок лине...

Килим срібнастий кругом розстелився,
Квітом всі луки укрились,
Деся соловейко в садочку залився,
Пахощі гожі розлились...

Он чорнобрива виходе із гаю,
Личенько щастячком світе...
Музо! Якого тобі іще раю
Треба у божому світі?

Ні, тебе мане у ту наіпаче
Давню славетню годину,
Як одностайне братерство козаچه
Крило колись Україну.

Мане тебе на убогую ниву,
Піт де трудівницький ллється,
Де чоловік за годину щасливу
Тяжко з недолею б'ється.

Мане туди, де неправда керує,
Пісня віта невесела,
Де непросвітня темнота царює,—
В наші убогії села.

Там ти ридаш, надсаджуєш груди,
Молиш за щастя людське...
Годі-бо, любо, поглянь,— тії ж люди
З тебе сміються за тебе!

ДО ДНІПРА

Навіки, мабуть, це — прости уже, Дніпро!
Навдаку я побачу знову твої хвилі;
Спасибі їм, вони, ласкавії, збудили
У серцеві моїм приспатеє добро.

Скалічений життям, надії я не мав
Довіку стати краю рідному в послузі;
Аж ось вони, веселії, мене у тузі
Розважили — і я істиха заспівав.

Я не співав про те, у чому ти кохавсь,
Про давнє те синів твоїх братерство й волю;
Ні, я співав теперішню гірку їх долю
І кращої для них від бога сподівався.

Прости ж, старий Дніпро, і, мов дітей своїх,
Ласкаво привітай ти співи ці сумливі...
Бог дасть — ти скоро уздриш знову дні щасливі,
Мені ж не бачити довіку уже їх.

СУМ

1

Хмура осінь насуває,
Гілля листя попускає,
Птиця в вирій подалася,
Мені ж знову уп'ялася
Нудьга в серце та холодна,
Мов та гадина голодна,
Його нівече та ссе...
Мабуть, випила вже все!

2

Сумно в хаті... Одиноке моє серденько тремтить,
Самотина невиразна його каменем гнітить,
Побивається, жаліється, похилеє, воно —
Чом, як людям, йому з неба щастя-долі не дано.
Побивається, сумує, що із малих воно літ
Не зазнає, бідолашне, що то ласка та привіт...
Що ні ради, ні поради нівідкіль йому нема
І що молодість веселая минулася дарма...
Не нажито безталанним до сідої бороди
Ні товариша, ні слави, крім щоденної біди.
Бо що божий день — безслівний сум у вічі зазира,
За тобою — де не підеш — він слідкує, як мара...
Молиш бога, дав би сльози — і того він не дає,
І сумніше, наче в ямі, все на серденьку стає.

3

Я розмаю лиху самотиньку
Та піду і знайду десь дружиньку.
Хай закресе вона життя хирее,
Заспокоє моє серце ширее.
Не знайшов же собі я дружиньки,
А знайшов тільки я — куц вадиньки...
Хоч в калиньки я розпитаюся,
Про нудьгу ту свою та й дознаюся:

— Ой калино моя, гірка ягода,
Чом на серці моїм та незлагода?
Чого, щире, воно побивається,
Чи ще краще чого сподівається,
А чи, може, йому, горем ввиту, —
Вже й надії нема — недобитому?..

Ой калина німа,
І поради нема
Аж ніякої;
Нудьга ж знову мене
В самотину жене —
Жить звірякою.

4

І знов на затворі хатина моя,
І знов сновигаю похмуро в їй я —
З кутка та до столу, від столу до печі...
А думку куражать колишні речі:
Про славу, науку, братерство та волю,
Про кращу убогому людові долю...
І серце з покором шепоче неначе:
«А що задля їх ізробив ти, козаче?..»

5

Нічого!.. Як єсть ще і досі нічого!
Докірливе слово! І к чому, небого,
Душе, ти хвалилася гордо тоді —
Піти послужити громадські цужді?
І сили у тебе тепер не хватило,
Сама-бо себе ти даремно роз'їла —
Ледачим — «ще в спину!» — та жахом
пустим..

А ще вихвалялась заміром своїм!

Пожни ж тепер жнива, які удалися,
Сама їх ростила, сама й вдовольнилася!..
Тобі вже до діла заказана путь
І тільки залилось без сліду заснуть.

6

Чого ж ще медліть?.. В твоїй волі...
Ось аркуш, каламар з пером,

118

Аркан, отрута, ніж, пістолі
І міст високий над Дніпром...
А! Ти тремтиш, душе нікчемна!..
Шепоче голос потайний,
Тебе ляка та яма темна,
Чи, може, біль тобі страшний?..

7

Прости-бо, рідна Україно!
Тебе любив я, мов дитина
Кохану неньку... Не такою,
Як ти колись під булавою
Була в гетьманів та завзята
Ходила навіть і на брата
Неначе б волю боронити...
Хай! Не мені тебе судити!
З тієї слави тільки, мабуть,
Тобі й залилось на незабудь —
Що мотлох аркушів лайливих
До котеликів «нечестивих»,
З десяток прізвищ шановитих,
Твою славою повитих,
Докір Мазепою гетьманом
Та жид, повернений на пана!..

8

Ні! Я дух люблю твого народу,
Що на усяку він пригоду,
Яка б його де не зостріла,
Прискаже сміло та до діла
Слівце веселе по волі
І кпить з ледачої недолі!
Той дух насмішкувато-ширий
Не дасть приспати в серці віри
В громадську силу, її розум
І не поб'є, немов морозом,
Надію певну довіку
На кращу долю чоловіку.

9

Я син твій, несе Україно,
Народу парості твого;

119

Він терпе гіршу хуртовину,
А я жахаюся — чого?..
Сказати страмно! Панська вдача
Та модна болість підвела,
Що трохи, трохи вже ледача
Було не згинула голова!

10

В садку вітрець уже шепоче,
Зоря край неба затина,
І серце знову жити хоче,
І сум ледачий геть тіка.

Згадав я дні веселих мрій,
Дні молоді, давноминулі,
Коли в голівоньці моїй
Думки будили вони чулі.

Згадалось ще немов ві сні
Розмова тихая із нею,
Як щире щастячко мені
Горіло ясною зорею.

Минулись дні ті вже, і сплять
Веселі молодості мрії,
Натомість серденько гнітять
Щоденно думоньки смутніі.

Давно й її уже нема,
Зоря та щастя одзоріла...
А може, тільки для пітьма
Її це поки заступила?

Травень, 1889

Мов дитя у тіснім словиточку те хворе
Розповитись у матері просе
Та, сердешне, не маючи речі, на горе
І собі, і матусі голосе;

Так і серце моє, мов дитя те кволеньке,
Розказати мені не зуміє —
Чого, щире, воно омліває частенько,
Чи бажає чого, чи шкодіє.

Ой чом мені, молодому, не пить, не гуляти,
Як у мене, молодого, увесь рід багатий?
Що за батька шинкар праве, за неньку —

шинкарка,

А з їх ласки щодня повна віта мене чарка.
Ой чом мені, молодому, в корчмі не сидіти —
Чи у мене, молодого, маленькі діти?
Я синами, хвалить бога, на старість закрився,
Бо сини вже погоничі, хоч сам не женився.
Як піду я додому — розкішна будівля,
На причілку куль острішка — вся її покрівля,
Що ні печі, ані вікон, дверей не ведеться,
А крізь стелю як не капа, так зірка сміється.
Є навкруги й огорожа — колюча вісьмина,
На вгороді ж росте пишно паслін-бур'янина,
У дворі ж не без худоби, — придбав після

батька, —

На горищі кіт панує, на дворі шашчатко.
Котолупам kota продам, а шашка — на бубон
Та поставлю я сусідам обід на всю губу.
Нехай п'ють та бенкетують, мене поважають —
Що хазяїна такого в сусідоньках мають.

ДО СТАРОЇ ШАПКИ

Згадай, шапчинонька старенька,
Як під тобою чи давненько —
Чмелі ледачії гули.
Гули чмелі, а це відколи
Натомість щиро ярі бджоли
Гніздо убогее звили.
Робочі єсть, та через матку
Усе чогось-то мало взятку,
Немов в ізматченім рої;
Ох, не бджілки ото невдашні,
Усе то мрії необашні
Та ширі думоньки мої.
Нівроку їм! Нехай ведуться,
Комусь-то, може, і здадуться
Вони під той ледачий час...
А поки що — ми по-старому
З душі позбавити оскому
Під ятку сходимо не раз!

Прощай, країнонька рідненька,
І ти, ріднесеньке нив'я;
Прощай, дівчинонька вірненька,
З колиски подруга моя.
Там, де здимає хвилі сині
Серед простору тихий Дін,
Мов перст, повинен в самотині
Я побиватися один.
Ніхто-бо там мені утіхи
Під час сумний не принесе,
І одинкові сльози тихо
Мої там вітер рознесе.
Весна настигне, й на Вкраїну
Полинуть з вир'я журавлі...
— Возьміть мене ви на хвилину,
Знесіть до рідної землі.
Туди, де Удає шумлява
Біжить прозїрная вода
І де дівчинонька чорнява
Мене давно вже вигляда.
Гей, Удає-річко прудководо!
В якій би жити стороні
Мене не кинула пригода —
Повік ти рідна все мені.
Не раз тебе я серед ночі
Згадаю тихо, й набіжить
Сльоза на тьмані мої очі
І серце сумом пригнітить.

НА ЗРАЗОК З Я. ПОЛОНСЬКОГО

Я світло погасив, дрімаю в самотині,
Аж чую — в хату ось поналітали
Сумні, таємні, як мара, нічні тіні
І в головах у мене поставали.
І чути, як вони таємно шепотіли:
«Хай засне він, душею хай скориться!..
А чи давно його ми щастеві раділи?
Нехай же добрий сон йому присниться.
Бідаха вже заснув. Глядіть, як він кохає...
Та мила любо думку його буде.
А завтра він цього нічого не згадає,
А то з прокльоном згадувати буде.
Погляньте, як при нас ві сні він молодіє,
Як може він ще вірити й любити,
А завтра, бідний, гірш він знову постаріє
І піде як допреж цього терпіти.
А ми? Ми ранком подамось, укриті снами
Та мріями людськими всього світу,
І щастя-мрія теж полине з нами,—
Зав'ялий квіт колишнього розцвіту».

1891

З ГЕЙНЕ

Печаль на серденьку! Згадалась
Мені сіда старовина —
Як доля всім тоді всміхалась,
Щодня була немов весна.

Тепер же стало як негоже:
Усім на думці тільки хліб;
Неначе вмер ти, милий боже,
І сатана немов ізгиб.

Гнітить мене ця турбанина!
Коли б не той веселий жарт
Та не коханнячка краплина —
І жити б на світі не варт!

ДВКОМУ

Ви хвалитесь гордо: колись Україна
Своїм господарством розкішно жила;
Що волі й братерства кохана дитина
У славі всесвітній вона ізросла.

Даремна балачка! Її господарство
В безодні кишені гетьманів текло,
А темне її, хоч і жваве, лицарство
Користі народній душі не дало.

Братерство ж славетне похило клонилось
Старшинській силенно важкій булаві
Або поза Уманню десь собі крилось
В бездольній у прах січовій голові.

А воля святая? Мов в'язень, конала
У турка, у ляха, о боже, в своїх
І вік пристановища, бідна, не мала,
Щоб діток, як люди, навчити малих.

А слава? То захистом віри прикрита
Хижацька грабіжка, пожежа війни,
Сльозами та кров'ю вона перелита...
Страмітьесь за неї, нікчемні сини!

СТЕП

Гей, ти, степ широколаний,
Мій килиме сріблотканий!
Розпростерся ти широко,
Що не скине й орле око
Твоє займище безкрає!

Гей, повідай-бо, мій краю,
Де краса твоя розкішна:
Сива тирса срібна, пишна,
Що коневі колись крила
Круті перса й гомоніла,
Мов та хвиля в синім морі
З буйним вітром на просторі?..

Та повідай ще, де славні
Наддніпрянські твої плавні,
Те таємне, несходиме
Царство звіра незміримо;
Твій Великий Луг — розділля,
Предковічне привілля,
Що у йому усіх нетрів
Не сходили тури й вепрі?..

А гайки де чарівні,
Що річки твої бистрії,
Мов віночки, закрашали
Та дівчаток спокуюшали
Холодком своїм темненьким
На розмову із миленьким?
А зимовники-одинці,
Що ховались від ординців
У балках твоїх пригожих,
Де чумаченьки захожі
З України прилучали,
Одпочив собі держали?..

Та де й саме те чумацтво?..
А те славнее де братство,
Що за матір шаблю мало,
Спис за батька почитало,
А рушницю за дружину,
Та своїй не знало впину
Вольній воленьці?.. І хану
Та ледачому султану
У гаремові заспати
Не давало, пане-брате!..

Степ мовчить, нема одвіту...
Мов козак той недобитий,
Він од рани знемагає,
А над їм вгорі кружляє
Крюк поганий та крюкоче,
Мов добити криком хоче:
«Вже тобі не животіти.
Розтеклися твої діти,
Що пишалися тобою!
Ізмарній же;
Німотою знатужений,
Чабанами столочений,
Шахтарями поврочений,
Чавунками передраний
І дітками занедбаний!»

1890

БИЛИЦЯ

Ось він вийшов із острогу,
Скрізь тепер йому дорога,
Що не здумав — все з руки:
Схоче — піде в босяки,
Чи під церкву із рукою,
Чи північною добою
За халяву колодій;
Стережися, багатій!

Здумав він було додому,
Та помислив тільки — к чому?
Поки він тут одбував,
Батька й неньку бог прибрав,
Нужда діти доконала,
Жінка ж десь помандрувала,—
Голод, кажуть, не свій брат,—
Заманув її солдат.

Воля, воля козакові!
День і ніч він у шинкові.
Гроші є — музик найма,
А немає — не дріма,
Не кладе хули на руку,
Добре знає-бо науку,
Чого треба, де і як
Роздобути — наш босяк.

Роздобув — і знов гуляє...
А колись-то, як згадає,
Був і з його чоловік,
Та істратив марно вік
Через цей острог ледачий,
Через норів свій гарячий;
Думав, прав він — ажно ні
Та й достукався пені.

Це його осіли заїдні,
Тож хазяїн не послідній!

Був в своєму він селі:
Три наділи мав землі,
Жив собі, хвалити бога,
Не багато, не убого,
Усе ж рідний мав куток
І насушника шматок.

Та, на лихо, їм, селянам,
Нанесло відкільсь-то пана;
Всі позаймані колись,
За ким заїмки велись
З Запорозької руїни,
Каже, мати Катерина
Його дідичу дала,
Геть виходьте всі з села.

Давай люди клопотати,
Правди судом доходжати,
Аж ось вийшов рішенець:
Несіть панові ралець,
Що без чиншу та оброків
Ви владали стільки років
Тим, що панове було...
Засмутилось все село.

Воно й знати не хотіло,
Що по-панськи вийшло діло,
Та ізряхалось гуртом,
Хай вигоне хоч силом,
А землі йому тієї,
Певно, кривної своєї
Не давати і ступня,
Бо це діло все — бридня.

Незабаром із губерні
Розібрати діло черні
Пан наїхав судовий,
А за ним і становий,
Та, спасибі, розсудили!
З половину посадили,—
Хай розсуде їх сам бог,—
Селяків отих в острог.

Між селянами такими,
Що стинались з судовими,

Зачепивсь і наш козак,
Отеперішній босяк...
Не багато і не мало
Їм одсидіти упало —
По три роки та й ступай,
Людську правду пам'ятай.

26 ЛЮТОГО

1861—1886

Двадцять п'ять минуло років
Вже, як Україна
Поховала, оплакала
Мученика сина.
Як ховала, побивалась,
Щиро присяглася
Не забудь його довіку,
Та й не спромоглася
Хреста йому по сі пори
Справити до діла,
Щоб то люди не забули,
Де його могила.

Над Дніпром десь та могила
Сумна, одинока
Забудьками заростає...
Наче заволока,
А не син в ній України
Кращий спочиває...
Отак пам'ять його чесну
Матінка кохає!
Тільки вітер повіває
Сумно над тобою
Та про славу твою шепче
З тирсою сідою,
Бо та слава не поляже,
Щирий наш земляче,
Вона світові розкаже
Доленьку ледачу,
Що тебе колись спіткала,
Завдала в неволю
За твої криваві сльози
Про людську недолю.

КОБЗАР

1

Кобзар-переходець бредє ось селом,
На плечах полатана свита;
Нависла сивизна йому над чолом —
Линіє на сонці, немов срібром
Де тирса росою укрита.

2

Дві торби ізбоку, ціпок у руці,
Бандура стара під полою,
То хліб його вбогий, за неї людці
Шанують старого і хліба корці
Дають нескупою рукою.

3

Дійшов до корчми він та й сів — спочива,
Селяне його оступили:
— Відкіль та куди це бредеш, голова?..
Аж гульк, і чарчину один налива:
— Ану, підкріпи лишень сили...

4

— Та там заспіваш, як наші діди,
У давні минулі роки
Стиналися з ляхом, тікали з орди,
Та все не зазнали такої біди —
Яка це підводе нам боки...

5

Всміхнувся старенький, бандуру ізняв,
Станове її їк коліну,
Налагодив струни, істихя приграв;

Здалося, на цей час її він питав —
Що грати, — неначе людину.

6

А далі ось пісня буяє, росте,
По струнах рука так і ходе;
Співає сліпенький козакам про те
Минуле та вільне життя їх святе,
Про славні предівські походи.

7

І голос навкруги, немов сrebro, —
Дзвенить, виростає старечий...
І чується в пісні ревучий Дніпро
Теперішнє лихо й минуле добро
І тирси хвилястої речі.

8

Під пісню ту гордо — мов віч устають
Славетні батьки України,
І мріє селянам десь краща путь...
І думки далеко кудись їх несуть,
І кращі їм мріють години...

3. VII. 1888

ВЕСНЯНКА

«Весняночка, паняночка,
Чом на тобі пусто?
Чом немає челядоньки,
Як бувало, густо?»

На вулиці біла челядь
Весну так гукає
Самісінька... Парубоцтво
Десь її блукає

У далеких заробітках,
По чужих країнах;
Ще з осені розігнала
Тяжкая година

Усіх з дому — кого куди —
Хліба заробляти...
Тільки в селі і zostались
Хворі та дівчата!

Невесела вуличенька,
Сумні її співи...
Ой, зіглянься на їх долю,
Боже милостивий!

КОБЗАР

З Роберта Пруца

Чого, скажіть, розумні люди,
Кленуть усяк наші пісні?
Чи їм марудять вони груди,
Чи, може, тим, що, навісні,
Вони недолю розважають,
Зовуть усіх за правду стать,
Слабих душею підкріплюють
І не дають їм приспати?

Вони нам кажуть: ось глядіте,
Як тихо, весело кругом...
Деся гра сопілочка... підіте —
Заграйтесь таменьки танком.
Скрізь, де не гляньте, щире щастя
Та тиха божа благодать;
Яке ж і де отут напастя,
Ну, к чому бучу нам збивать?

Адже, дівчата, муза ваша,
Нема в громаді їй ділів...
Хіба їй личе? Їй он каша
Та борщ ладніше щоб упрів...
Співайте краще, як до сього —
Кохання, любовців та жарт;
Коли ж заваде вам від того —
Тоді й примовчать часом варт.

Того не буде!.. Коли й справді
Нас слухать нікому б було,
Живее слово наше завжди
Само собою би жило.
Чи жайворіння перестане,
Чи соловейко ж замовчить?
Отак і пісня наша стане
Хоч на безлюдді собі жить!

Аж сміх бере! Коли ясененька
З Дніпром зірниця заграє,
Співай, кобзарю, ти сміленько:
Ми раді слухати тебе.
Коли ж побачиш правди сонце
У прикро темній ти ночі,
Засунь скоріш своє віконце,
Сиди в куточку та мовчи!

Досхочу можеш любити
Комашку всяку, ярий квіт,
Як хіть твоя, то і співати —
Про них співай ти без клопів.
Коли ж біда яка настигне
Та мир хрещений замутиць,
Твоє хай серденько застигне
І кобза хай твоя мовчить.

Ось, у беседі, де хмільненька
Стає з напйтків голова:
— Ану,— гукають,— веселеньку
Нехай кобзар нам заспіва!
Коли ж ти піснею громаду
На добре здумав навести,
Тебе витурюють із ряду
І дяки ти собі не жди.

Коли коханнячка ти муки
Співаєш стиха, любо їм,—
Вони цілують тобі руки
І побратимом звуть своїм.
Коли ж про правду або волю
Ти їм, кобзарю, заспівав,
Кленуть вони твою сваволю,
І мов їх гедзь який напав.

Та ми не їм-бо і співаєм,
Нас другі слухають серця;
Від них-то ми надію маєм
Добути славного вінця.
Бо скоро співи ці сумливі
Розбудять серце не одне:
На їх діди озвуться сиві
І челядніння молоді.

Хто не клонив чолом ніколи,
На краще віру в серці мав,
Усе, що сміло просе волі,
Того ніяк він не спиняв, —
Тому і співи наші дужі,
Йому складаються вони;
А їх же суд для нас байдуже,
Мов той горох задля стіни.

ЩИРА МОЛИТВА

«Господи, віку, прошю тебе, ти
Панові нашому не вкороти,
Хай пожива він у світі довгенько!» —
Молиться щиро бабуся старенька.
Чує те пан та бабусі пита:
Чом та за його молитва свята?
«Тим, що за вашого діда я мала
Шестеро ярок, — бабуся сказала. —
Двох він до себе на двірню забрав...
«Буде із тебе й четвірка», — сказав.
Батенько ж ваші, осівшися, пару
Другу забрали у панську отару...
Ви ось хазяйство до рук прийняли —
Скоро і п'яту у двір зайняли...
Дай же вам, господи, вік довголітній,
Щоб не зайняв ваш синок і послідній!»

ПОЕМИ-КАЗКИ

ТРЬОМСИН-БОГАТИР

Казка

1

Гей було це за дідів,
Ні, брешу, — за прадідів:
За царя старого Хмеля,
Ще як миру було жменя,
Чи то, може, й за Панька,
Як земля була тонка —
Так що носом де не ткнеш,
Там і воду було п'еш...
Та тоді, як Січ рідненька
Ще була собі маненька:
Тільки-тільки оселилась
Та гаразд не охрестилась
В славних сварах з бузувіром
За святий хрест та за віру.

Де сидить тепер німота
Та єврейська дранота,
Чорномиза та грешня,
Серби тощо, волошня —
Там в ті пори нерухомий
Степ, з косою незнайомий,
Як той дим, до моря слався,
Лиш бабак у нім кохався,
Вільно вергав могилки,
Що й тепер, мов купинки,
Бовваніють на цілинах
У південних скрізь країнах.

Через цей-то степ даветний
Славсь Муравський шлях славетний
Аж до моря з-під Псагани...
Вже нема його і слави!
Праворуч його ж висока,
На розпутті одинока

В небо висила могила,
Що собою розділила
Кримський степ від Запорожжя,
На могилі тій сторожа
Дня і ночі пильнувала,
Чи орда де не рушала
Та не йшла на Україну
На лиху людям годину.

Ту сторожу а шолітку,
Тільки виткне весна квітку,
Запорожжя висилало,
А чумацтво харчувало.
Ніс той сало, хто йшов з дому,
Той же рибу, котрий з Дону,
Сіль — хто з Криму — та шаг грошей.
Чим пайок ще не хороший?

Одного раз літа стало,
Що на трьох братів упало
Ту сторожу відбувати.
Не яких братів, бо мати
Не єдина їх зродила,
Вже-то Січ так поріднила —
Що куди тобі і кривні!

От як стало їм на земні —
Ну, брати ось виступати
Опрошеніє приймати
З товариством, з січовою
Із покровою святою...
Наостанці підгуляли,
Далі коні посіддали,
Поторкали в потебеньку
Та і з богом помаленьку

Гей, травиця зеленіє,
Чисто полечко линіє!
Ідуть наші молодцями
Навмання, скрізь манівцями;
Бакаї й перекалки,
Макортети та балки
Ім ніпочім, не зблукують!
Вдень на сонце поглядають,
А вночі веде дорога

Та велика, що у бога,
З України аж до Криму,
Хто ж говоре, що до Риму,
Як у загадці та га ся
Через небо простяглася.

Ідуть так не день, не три дні,
Вже у саквах самі злидні,
Ані хліба ні крихтини,
Ані солі порошини!
Ім байдуже, не турають
Та друг дружку розважають:
«Тут ось скоро будуть пущі,
Непролазні тії гуші,
Де страшенні усі змії,
Злі перевертні, манії,
Поторочі, упиряки,
Відьмаки та вовкулаки
Давнім сельбищем сидять,
Капость людям гоноблять.
Так отам ми пополюєм,
Може, що і загорюєм
Де ласіше за тетерю
Ще сьогодні на вечерю».

Як дістались ось діброви,
Подались ураз на влови;
Глядь, ще й сонечко не сіло,
Тільки трохи звечоріло,
Навезли тії здобиці,
Наче де на вечорниці
В складку хлопці та дівчата
Назнесуть курчат до ката!
Мов в купальну ніч на грищі
Розіклали ось кострище
Та й засіли околеса,
Як рибалки коло плеса;
Дичину ото печуть,
Теревені собі гнуть.

От базікають, а далі
Наче змовились удалі,
Враз ушухли...

«Ось неначе
Дитинча мале десь плаче?» —

Хтось з їх мове. Ісхопились,
Як навкруги ж огляділись,
Враз набачили здорове
На дубах гніздо орлове...
Та й гнізда того чимало:
Аж дванадцять дубів вслало,
Мов як шапкою накрило,
Ще й обошні захватило!

«Що ж тут довго міркувати?..
Треба лізти та дознати,
Може, й справді який біс
Дітську душеньку заніс
З глуму в пущі ці трекляті...
А довідаймось, хлоп'ята!» —
Каже ватаг до своїх, —
Та й подрались, мов на сміх,
Наче діти по граки,
По дубах тих козаки.

Як ізлізли — аж хлоп'ятко
Простягає рученятка
Та кувака істихенька,
Мов жалісться без неньки.
Засмутились чуприндірі,
Лап та й лап за бриті гирі...
А найстарший крутнув вуса,
Напрутив його, як в пруса,
Та і каже:

«Що ж, панове,
Пелюшки ану готовить!
На поталу чортзна-кому
Не зостатися ж малому
Незмисленному дитяти?»

Зараз кожен свої шати
Не шкодіє, рве шовкові...
І незчулись, як готові
Пелюшки хоч паненяті!
Ось прибрали найденя те
Та і пестять в переміну
Богоданую дитину...
Той обручик йому струже,
Той співає «темний луже»,
Третій озьме — почукика,

А воно вже і не пхика,
Буцім тут його оселя,
І колиска, і постеля.

Ось малого як приспали,
Побратими й загадали,
Як назвати найденятко,
Та ще хто йому за батька
Із козаків оце стане
Та до літ його догляне...
Так сумують утрюх мовчки,
Кожен люльку собі смокче.
Це ж ось ватаг стрепенувся,
Тихо в вуса осміхнувся,
З рота викинув «зіньківку»,
Вибив попіл об підківку
Та й говорить:

«Товариство!
Так як це гніздо нечисте
Ми нагибали всі враз,
Та ще к тому проміж нас
Ось на варті цій козацькій
Поведеться все громадське,
Раю вам я: хай дитина
Ця всім буде нам за сина...
Не обидно буде всім,
А назв'їм його Трьомсин».
Так на цім і поставали
Та Трьомсином і прозвали.

Там вже з кишла одрядили
Одного добуть кобили
Чи в ногойців, чи в кімлик,
Добро дійної навік.
Двоє ж тут із бур'яну
Курінець такий, що й ну —
Згонобили, вхмизували,
Щоб дощі не заливали;
З сідел ліжко примостили,
Бо колиски не зуміли,
Та чи й личе козаку
Знати снасть-бо отаку?
Тут посел аж ось звернувся,
На кобилу роздобувся,
І не наборг, не за гроші,
За огляди три хороші,

Бо такі права колись
У віки оті велись.

Кожен брат з їх почеречно
Ту кобилу обережно
Мав напасти, іздоїти
Та малого накормити
Спотинову хоч із соски,
А побільша — просто з ложки...
Ой, не буде й рідна мати
Так-то щиро доглядати
Хоч би й рідную дитину,
Як вони того Трьомсина!

А Трьомсин собі росте,
Мов, як кажуть, з води йде,
Що на Петра став ходити,
А к Іллі вже виїздити,
Де як інколи пошлють
В недалеку його путь.
Ось йому уже і зброю
Посправляли, та з собою
Скрізь у роз'їзди ну брати,
Поманеньку обучати
Запорозьких всіх звичаїв
Та лицарських обичаїв:
Як у лаві й подинці
Стати супроти ординців,
Чи то стятися з жовніром,
Де як трапиться, приміром...
Скоро все він перейняв,
Що й старих вже заломляв.

Стала осінь облягати,
Вже пора їм і до хати,
Не до хати, так у Січ,
На курінну теплу піч,
Бо чумаки шлях скінчали —
Більш харчів не вистачали,
Та й під осінь та негоду
Ім-бо вражого походу
Вже не страшно, бо не йдуть
Кримці на зиму у путь.

«А з Трьомсином що казати,
Чи з собою маєм брати,

Чи хай їде, сам де знає,
Щастя-долі пошукає?»
Так один 'дного питали
Та у руку враз ховали
Коло ока щось таке,
Незвичайне та вогке,
Чи мошку, чи запороху,
Та й соромились потроху.

«Це хай буде в його волі,—
Він розумний вже доволі...»
Запитали у Трьомсина.
Він і каже:

«Ви єдина
В мене тільки і родина...
Радий я вам відслужити,
До смерті вас доглядіти,
Як мене ви доглядали,
На поталу не подали».

«Шкода, сину, цієї праці,
Ми й самі ще не ледачі,
Ще як-небудь бо до ями
Дочвалаємо і сами...
Ти ж но їдь в другі царства
Добувати лицарства,
Більше світу повидай
Та тоді й до нас вертай».

Розпростились, обнялись,
Стільки видко подались
Козарлюги ж на квартири,
А Трьомсин — на всі чотири!..

II

Скоро казка ця плететься,
Та в житті не так ведеться;
Не скажу вам, чи зимою,
Чи вже красною весною,
Чи улітку, восени,
А чи скоро, а чи ні
Приблукав він в якесь царство,
Незнайоме господарство,
Скрізь по царстві проїжджає —

Служби там собі питає:
Може, в війську у царя,
Може, де в багатиря,
Хоч у сильного магната,
За науку, не за плату,
Він би щиро послужив,
Честі-славоньки зажив.

«Дарма, кажуть йому, праці!
Не шукай цього, козаче,
Бо у славнім цьому царстві
Змій осів на господарстві.
Господаря поспував,
А дружину його взяв
Та й живе з нею, ледащо,
Звівши славний рід нінащо.
Стілько-стілько тих царів
І яких багатирів
Вже не сікалось до його,
Що ж бо маєш, — аж нічого
Силі вражій не подіють
І гуртом не подоліють».

Як почув Трьомсин ті речі,
Порозправив дужі плечі,
Так у нім заклекотіла
Багатирська чесна сила.
Захотілось в чеснім полі
Пошукати щастя-долі,
Злому Змієві не дати
Діла правого псувати.
Враз сідла коня тугенько,
В стремено ступа легенько,
Вправо, вліво повертає,
В чисте поле поїжджає.

А чи скоро, чи не скоро,
Тільки так в обідню пору
Наїздить на пречудовий
Десям замчище він зміювий.
Понавкруги об'їжджає,
Як достатися шукає
В замок той та у палати,
Бо воріт ніде не знати:
Що навкруги рів глибокий,

За ровом паркан високий,
Хоч би мостик або хвіртка,
Перелаз або так дірка...
Так чорт має і признаки,
Як добратись до звіряки.

Він вже думав нагукати,
Аж оце... пречиста мати!
Щось, як грім, загрохотіло,
Скрізь одразу потьманіло,
Загарчало, захарчало
Ниць усе поприпадало:
Як мошка та, як і птиця,
А навкруги вся травиця
Пала, наче під косою...
Потягло мерлятиною,
На калині лист опав,
Аж огось і Змій упав.

«А чи слухом це чувати,
Молодця увіч видати!
Я-бо думав, що хижак
В темних пушах там — орляки
Вже давно тебе пожерли,
А тебе, дивись, поперло!..
То-бо я тебе маненьким
Затаскав туди від неньки!
Як же нам тепер годитись,
Будем битись чи миритись?» —
Так гука Змій на Трьомсина.
«Вже ж що битись, зла личино!
Багатир на те і в бога,
Щоб стреляти вас якмога!
К тому ж ти, мара погана,
Обезбатчив мене рано,
Куреня і роду лишив,
Та щоб я тобі облишив?»

«Дми ж тічок», —

Загримав Змій.

«Дми попереду ти свій!»
Змій дмухонув, і одразу
По диявольським мов сказу,
Як млинець на сковорідці
Чи полії по мерзлій річці.
Зливсь тічок із чавуну.

«Це тобі вже ану-ну!»
Глянув мій Трьомсин на небо,
Потім того навкруг себе,
На господню милость здався,
Як дмухоне.... Розіслався
І йому тічок, та чисто
Весь із міді, а нечистий
Як побачив, що тут діло
Неабияк заварило,
Як дмухоне... Влився срібний,
Вже аж саяв, мов той блідний
Повний місяць серед ночі...
У Трьомсина ж — сліпе очі!
Злився надто золотий...

Гей, аж лози розляглися,
Як на ратищах стялися
Та ударились меженне...
Тільки канцур'я нікчемне
Скрізь посипалось навкруги!
Розіходяться ось вдруге,
Тяжко б'ються булавами,
Далі того — келепами,
Все на мотлох потрошили,
Ще ж удосталь в кожному сили!

Стало сонце примеркати,
Став Зміяра улякати,
Це ж ось пав він на коліна
Та благає так Трьомсина:
«Ой лицарю, ти мій друже,
Ось не бий мене-бо дуже,
Забери собі слугою;
У три роки із тобою
Ми у світі всі царства,
Де які єсть княжества
Під кормигу заберем,
А князів тих попсуєм...»

«Лепська, бісе, це балачка,
Та погана повелачка
У роду вашім ледачим!
Як до лиха, так не знать чим
Заприсягне — як що й путне,
Дай же волю, так на кутні

Засмієшся ще й не раз!
Із тобою один сказ:
Де нагибав — потолочив,
Щоб ти й світу не морочив!..
Краще сказуй, твар завзята,
Де подів ти батька й мати?»

«Ніде правди в бога діти;
Батька вже нема на світі,
А безщасна твоя мати
Прожива в он тих палатах».

«Щастя, бісе, що хоч ненька
Ще жива моя миленька,
Хай я в неї розпитаю,
Та тоді тебе й скараю».

Ось до замку приступили,
З усієї Змій тут сили,
Наче в жлукто, як гогоне,
Як заплеще, як криконе...
Де і влився міст широкий
Через рів отой глибокий,
Ще й ворота препросторі —
Штучно-мудрі на дві створі
Хтось таємний та незримий
Одчиня ось перед їми.

Анічирк душі живої!..
Тільки левів страшних двое
Ось у брами, мов собаки,
Враз роззяпивши ротяки,
Так-то ревище влили,
Що мурашки аж пішли
У Трьомсина попід шкурою.
«Цить-но, Босий, цить-но, Мурий!» —
Циркнув Змій на ту охоту,
Та й впустили у ворота.

Край ось двору, де палати,
Зустріча їх його мати,
Як Трьомсина тільки вздріла,
Та у крик й заголосила:
«Мій синочку, не по волі,
По тяжкій-бо по неволі
Я зляглася із марою...

Він тебе вночі манюю
В мене викрав із-під боку.
Як вже я його, мороку,
Не молила, не прохала,
Кривавицею ридала
Не чіпать тебе, так ні.
«Не знести його мені,—
Каже,— дійде він до літ,
Так зав'яже мені світ».

«Годі, годі, моя ненько,
Слава богу, все ладненько!
Треба тільки ось катюгу
За усю його наругу —
Ворогам нашим на ляк —
Де завісити на гак.
Хай повисить — там побачим,
Може, й інше як віддячим».

Як сказав — так і зробив —
На гак Змія почепив
Та й пішов скрізь по льохах,
По коморах, по стайнях
Роздивлятися на спадки.
Він, сердега, — нема гадки,
Як матуся його туже,
Що завісив він подружжя
Дорогее її, душку,
Як на кринпуль тую тушку
Віша де різун ягнячу.
«Стій же, я тобі віддячу!» —
Дума щира його мама,
З неї мало ще, бач, страму!

Спадки вийшли чималенькі:
У закромах скрізь повненько,
Хліба зерном і в помолі
Заготовлено доволі...
А що злота, самоцвітів,
То, наваду, в цілім світі
Чи й знайшов би ще другого
Скарбу пишного такого!
Все до діла, по-хазяйськи,
Щирим оком господарським
Оглядівши, відпочити

Та матусю навістити
Він вже рушив, коли це
Під ногами вздрів кільце.
А під ним чавунну ляду,
Щиро пригнану к прикладу,
Що у землю аж вросла
І травою поросла.

Він одкинув, аж під нею
Льох страшенний, глибинею
Буде з сотню сажнів сміло.
Зиркнув вглиб, аж там мигтіло,
Наче жар де на загітці.
Роздивився — аж і східці
Всі забрезкли, мов в сметані,
У тій плісняві поганій.

По слизоті він сміленько
Став спускатися спішненько,
Як насподі ж опинився
Та в темноті роздивився,
Баче — огир богатирський
На цепурі бузовірським
Замордований стоїть
Та з ясел вогонь трубить.
Бо у його, миле браття,
В яслах там — саме багаття;
Огир жар той поїдає,
Чорним димом запиває.

«Боже, — дума, — от так огир,
Це не коник мій убогий,
Саме буде під мій хист!»
А очима так і їсть
Диво-огиря, любує,
Розгляда його... Аж чує —
Кінь до його заіржав,
Мов людина, промовляв:
«Гей, хазяїну миленький,
Мій голубчику сивенький,
Мабуть, біг тебе наніс,
Бо, ждучи тебе, я вріс
Вже у землю по коліна!
Дай мені хоч кланють сіна
Ще й погожої води,
Та де хоч тоді веде».

Мій Трьомсин такий раденький,
Що забув і про рідненьку,
І про те, що відпочити
Ізбирався, вдовольнити
Кониченька поспішає,
На яку й ступить — не знає.
Як же вивів на світ божий,—
Що вже кінь то за пригожий!
Шия колесом мов гнеться,
Грива кучерями в'ється...
Що ж ті перса, що ж та спина!
Золота одна шерстина,
Друга срібна,— весь аж світе,
Як де в пані самоцвіти!

«Ну, хазяїну, мій друже,—
Кінь говоре,— тобі дуже
За твою я вдячен ласку!
Ось пусти-бо пустопашки
Ти мене тепер по волі
Погуляти в чистім полі,
Я за три дні напасусь
Та до тебе і явлюсь,
І тоді навік в послугі
Я у щастеві й у тузі
Стану вже тобі! Прощай,
Через три дні виглядай».

III

Тричі сонечко ховалось,
Тричі, ясне, і вмивалось,
Ось зіходе учетверте,
Кінь біжить золотошерстий,
Степом просто так і чеше,
Копитами вогонь креше;
Що не скоче — то і гони,
А напнеться, так з розгону
Перелине і байрак.
Як де інколи сугак
Перескоче бур'янину,
Та нема йому ні впину,
Ні втоми — наче тому
Суховію степовому.

На сніданок раним-рано
Вже він став ось біля брами,
Копитами ню торкає
Та Трьомсина викликає.

Мій Трьомсин тільки почув —
Із-під ліжника майнув,
Не зодягся і не взувся,
Сіряком тільки напнувся
Та і гайда до воріт,—
Байдуже, що без чобіт!
Встяж ворота відчиняє,
Диво-огиря стрічає.

«Що, лицарю-бо мій жвавий,
Так заспався? Чи лукавий,
Може, часом як підніс
Маківок тобі під ніс? —
До Трьомсина кінь шуткує.—
Та дарма, бо заночуєм
В шані ми та у покої
Вже не скоро із тобою!
Ну, молись та убирайся,
Всім до діла припасайся,
Не так харчем та водою,
А бери найкращу зброю
Задля себе й задля мене,
Та швиденько і дременем
В чисте поле полювати,
Нечисть в державі стреляти».

Нашвидку Трьомсин убрався,
До матусі попрощався,
Став із двору ось рушати;
Чує — ззаду щось за шати
Наче шарпа його стиха.
Він оглянувся: що за лихо?
Леви ті за ним біжать,
Як коти собі вурчать,
За стременилька хватають,
Тільки як не промовляють.
Він було за малахай,
Кінь же каже:

«Не займай,
Бо вони нам у дорозі

Певно стануть у помозі,
Як ставали у помогах
З батьком нам твоім в дорогах».

Тільки виїхав він з двору
Та покрився геть за гору,
Як матуся його щира
Зараз — стриб до бузувіра,
Гак той к бісу одриває
Та до Змія припадає:
«Мій миленький, мій сераусю,
Світе ясний, моя дуся,
Як же ти тут занепав!..
Щоб навік же він пропав,
Як тобі так понакоїв!
Ось ходімо до покоїв,
По-старому погуляймо,
Може, що і пригадаймо,
Як би нам його стрєбити,
Щоб не мав він з тебе кпоти».

Зараз рани ті смердючі
В його бане та цілючі
Дорогі масті кладе,
До палат його веде.

Посідали, п'ють, гуляють, —
Воля вільна, — виробляють
Там таке, що й не дивись,
Краще плюнь та й одвернись.
От як грець переламав,
Хміль же покотом уклав,
П'яний Змій лежить — гогоче.
А вона-то чортороче:
«Цить-бо, милий, та порадь,
Як би нам його стерять...»

Тут Зміяка загарчав:
«От що, люба, я прираю:
Десь-то-не-десь, я й не знаю,
Аж за морем пісковим,
Може, чула, так за ним
Дві гори страшенні є,
Одна одну усе б'є...
Цілий вік вони сваряться,

На хвилину розбіжаться
Мало-мало та з розгону
Одна одну як лусоне —
Так земля тільки здвигнеться,
В морі хвиля сколихнеться,
Ясний світ бурун заступе,
І ніхто к їм не підступе...
Бо за гори ті ніяка
Ані птиця, ні звіряка,
Хоч тобі б і манівцем,
Не проскоче вже живцем.
За тими-то десь горами
Млин з чудовими крилами, —
Сам і меле, й засипає,
Й на погоду навертає.
Іздавен стоїть, нікому
В цілім світі не відомий.

Так ось слухай-бо, коханку!
Як поверне він до замку
Та до тебе у палати
Піде зараз розпитати,
Так ти наче розхворійся
Та йому і розжалійся:
Буцім чула через люде,
Що, мов, легше тобі буде
І одлигне все від серця —
Якби тільки борошенця
Із млина того дістати
Та перепічку сплескати,
Крихту хоч її ковтнути...
Чи не зможе він добути?
Він тобі вже не відкаже,
Як поїде ж, то й поляже
Головою у тих гір.
Нам же буде із тих пір
Вже безпечно удвох жити».

«Тільки як його б стрєбити», —
Люба ненька додає
Та і знову за своє.
Регіт, співи, п'ють-гуляють
Та Трьомсина проклинають.

Чи то вихор в степу в'ється,
Чи з ордою козак б'ється,

А чи сокіл чаплі кібче,
Чи орел у хмарі клекче?
Ой не вихор то кружає,
Не орду козак туряє,
І не сокіл чаплі кібче,
Не орел у небі клекче,
То Трьомсин отак полює
Та над нечистю лютує,
Що завів було Зміяка
В його дёржаві. Ніяка
Та вже погань та сквернота
Не втече його охоти;
Де яка і під землею —
Леви винюшать за нею
Та самі як не утнуть —
На признаку подають,
Він же їде, та й кінчає,
І на плід не покидає.

От з цим ділом як управивсь,
Марно він в степу не гавивсь,
А додому поманеньку
Відпочити коло неньки
Та розважити безщасну
Рушив степом скрізь хвилястим.

Став до замку наблизитись,
Кінь почав ось торопитись,
Та і леви щось того —
Вже не слухають його,
Все хвостами ребра б'ють
Та із серця аж ревуть.

Він коня свого питає,
Той йому й відповідає:
«Це-бо леви, бач, почули,
Що великі в замку гулі
Ненька з Змієм підняла,
Та тебе так прокляла...»

«Отаке! —

Трьомсин говоре,—
Подивися лишень вгору,
То й побачиш, як на башті,
Мов погода де на мачті,

Змій за вітром он хиляє
Й зупинитись не здолає».

А матуся — душа чула —
Тільки здалека почула
Те ось ревище ільвине
Та до Змія:

«Господине!
Ось очуняйсь, моя втіхо!
Чи ти чуєш, яке лихо?
Повернувся наш гульвіса,
Що робити йому в біса?..
Ось ходімо, на гаку,
Щоб була не по знаку
Наша вдвох йому намова,
Я завісю тебе знову».

Потахтарила мороку
Самотужки на високу
Знову башту й почепила
На гаку нечисту силу,
Як Трьомсин його скармачив,
Тож із степу він і бачив,
Що Зміяка так і висить,
Як він мав його завісити.

Ось Трьомсин як дома став,
Зараз коника убрав,
По шматку тим левам кинув
Та швиденько і полинув
До матусі у палати
Про здоров'ячко дізнати.
От в світлицю уступає,
Баче — неня так конає,
Що й головки не зведе.
Ледве голос подає.

Він до неї: «Неню мила,
Що це вас таке зостріло,
Чи зле лихо, чи хвороба,
Може, проклята худоба,
Наш поганий лиходій,
Не накоїв чого Змій?»

«Ні, про його байдуже.
Тільки, мабуть, що це вже
Більш мені не жити...

Не успіла й замолити
Гріх страшенний свій у бога,
Аж і смерть коло порога...
Ох, казали мені люде,
Буцім легше тоді буде
І одлигне все од серця,
Якби трошки борошенця
З одного млина достати
Та перепічку сплескати,
Крихту з неї хоч ковтнути,
Тільки де його добути?»

«Неню мила, нема в світі,
А чого б не мав зробити
Я для вашого покою,
Лиш би взнати, де й якої
Тільки взятися путі,
Щоб млина того знайти?»

«Ой і радили мене.
Та таке-то, бач, страшне...» —
Тут вона йому до слова
Розказала оту мову,
Де і як собі один
Той чудовий стоїть млин.

«Тільки й всього?
Не журіться,
Краще як переможіться,
Борошенця, не я й буду,
Як у тиждень не добуду».

Тільки змовив та й рушає,
Одмах коника сідає,
Не дає йому й спочити,
Мусить матері вслужити.
На охоту своєю свиснув,
Острогами коня стиснув
Та й подався, й сам не знає,
Де млина ще відшукає.

IV

Ой хвиляють густі лози
Козакові у дорозі,

Та нема кого спитати,
Де млина того шукати.
Скоро й тижневі кінець,
Марно тільки молодець
По степу кружас-блуде,
Під собою коня нуде.

Раз ото відпочивати,
Кониченька попасати
Став лицар мій край могили;
Кінь як гляне...

Боже милий,
І лица нема в Трьомсина!
Ізмарнів-бо козачина,
Як та дівчина-небога
Ізмарніє без милого.

«Треба як допомогти,
На тропу вже навести», —
Дума кінь та і говорі:
«Ой козаче, якесь горе
На душі у тебе є.
Я-бо бачу, ось тее...
Крушать думки тебе дуже,
Ось не тайся, милий друже!»

Ох, мій конику любенький,
Єсть журба, ще й не маненька:
Поступивсь я своїй неньці
Роздобути борошенця
З невідомого млина...
Та те горе, що чортма
І признаки, де, у ката,
Нам млина того шукати».

Тут коневі він про гори
Самобійці та про море
Піскове те розказав.
Той же так відповідав:
«Не журися, ось лягай,
Спокійненько спочивай,
Хай на завтра, як поїдем.
Що не буде, а к обідю
З борошенця того ми
Вже наварим катлами».

Де вже там йому і спалось,
Цілу ніч, гляди, гикалось,
Бо як тільки неня мила
Із очей його спустила,
Знову гульки підняла
В замку з Змієм та кляла
Так-то бідного тімаху
Щирим серцем, що із жаху
І мертвяк би острахнувся
В домовині повернувся.

Тільки зірочка ясененька
Світова та веселенька
Ось із моря ізірнула
Та на мир наш позирнула,
Кінь вже буде:

«Гей, козаче!
Розіспався, мов неначе
Лежебока у перинах!
Не така тепер година!
Щоб на сон нам знемагатись,
Хутше треба поспішатись,
Поки з пісків не опала
Ще роса, що вгамувала
Море те, і не в силах
Заступити вони шлях».

Миттю ось Трьомсин вставає,
Враз сидельце накладає
Та й руша по холодочку
Без дороги й без слідочку.

От як стала зоря трохи
Золотити степ широкий,
Замаячили і гори.
Ім це саме у ці пори
Розіходиться припало.
Коник тільки мало-мало
Понапнувся та як скочив —
В суточки ураз проскочив,—
Наче блискавка майнув,
А за ним і лев махнув,
Тільки Мурий — молодий,
Другий — Босий же — старий,
Щиро вже як там не брався,
Геть у пісках десь зостався.

Ось Трьомсин як зупинився,
Зняв шличок — перехрестився;
Баче — ось гора горою,
Аж у небо головою.
Чудовидий млин стоїть...
Тільки чуть, як шарудить,
Наче те в мішку насіння,
Усередині каміння...
Де й зерно — не знать — береться,
Просто борошно іллється,
Як вода, й не убуває.

Він умах з коня зізає,
В лантушок а чималенько
Борошенця ось тугенько
Враз набив, хоч і рушати,
От коня став повертати,
Як погляне — ажно горе! —
Ізійшлись до купи гори,
Тільки щілину вузеньку
Попустили та пильненько
Стережуть, мов калавури,
Бідолаху.

Це ж ось Мурий,
Лев той щирий, як почув,
Що хазяїн повернув,—
Не схотів і підождатись,
Ну додому швидше братись —
Та й ускоч в той прохідець...
І не зуздрів молодець,
Гори як його стиснули...
Тільки бачив, як линула
Із-під їх гаряча кров.

Гори наче вдовольнилися,
Як тією кров'ю вмилися,
Знов розходяться тихенько,
Диво-огир тут шпаркенько
Припустив та і проскочив
Геть за гори...

Глядь — ув очі
Вже страшенна піскова
Хуртовина насува.
Море ж тее піскове
Бурунами аж реве.

З ніг сердешного коня,
Мов билиньку, валя...
От пісок їх загребе!..
Це ж ось чують — щось реве,
Та страшенно — так що й боже!

«Це вже, певно, нам допоможе!
Покрепись, козаче, трохи,
Зараз лишать запорохи.
Це, бач, нашого Боска
Хуртовина ця мерзка
Десь нагнала й захопила,
Вся на його тепер сила
Піде враз», —

Так коник мове.

Не на вітер його слово;
Стала хвиля ущухати,
Буруни ті западати, —
Тут ось Диво приналіг,
Виніс враз на переліг.
«Хай йому стонадцять кіп
Всього злого! Це коли б
Не зійшло на левів лихо,
Певно, неньці була б втіха!
На хвилину ось спочиньмо
Та тоді вже і полиньмо,
Щоб застати нам рідненьку
Не на лаві, а живеньку», —
Чи усмішки, а чи з горя
Кінь Трьомсинові говоре.

Тим же часом у мамулі
Там у замку такі гулі,
Та музики, та триндики,
Що не всидів би й каліка!
Все гаразд, та чогось милий,
Невеселий та похилий,
Сів ізранку кінець столу,
Попустив баньки додолу
Та й замислився похмуро.
То вже чує, клята шкуро,
Що йому це у палатах
Тут не довго панувати,
Ось-бо скоро на господу
Буде наш лицар з походу.

А вона-то біля його
Побивається, небога,
Як у вічі не ускоче
Та любесенько белькоче:
«Мій ти пане, не смутися,
Глянь на мене, звеселися,
Любе серденько, як я,
Бо того вже гультая
І пісок давно загіблі!»
«Ні, коханко, це коли б —
Як ти кажеш — та й збулось!
Я-бо чую, що аж ось
Незабаром ворог мій
Буде дома! —

Каже Змій. —

А як так, то треба нам
Пригадати, як ік псам
Одрядити його знову...

Так мою-бо слухай мову:
Десь у морі-океані
Всякі єсть чуда погані —
І великі, і малі,
А страшеннії та злі,
Що куди тобі — ми, змій!
Проти них ми ще не злії,
А плохіші іздамося...
Так ось слухай: завелося
З тих-то чуд одно Чудерство,
На велике людям здерство,
Із трьома ажно губами...
Як іздійме свої плями,
То на кожную хавтурів
Аж по сотні кораблів
Забирає...

Загадай,

Хай він їде у той край
Та руди з його добуде,
Мовто легше тобі буде,
Як її ти із півложки
Натщесерце вип'єш трошки.
Ще-бо слухай, моя мила:
У руді страшна тій сила, —
Хто її хоч із краплину
Покуштує, ту ж хвилину

Мусить вмерти...»

«Знаю, знаю,
Я тепер його спутляю!
Як з Чудерством тим уражим
У бої він не поляже
І руди-бо привезе,
То я знатиму там вже,
Що і як йому казати...
Буде добре мене знати!»

Умовляючись, з обох
І не чув, як це — торох!
Це у брами кінь заляскав,
А Трьомсин кільцем забрязкав.
Як учули ж — де що й ділось,
А вона ж то ізвалилась
Враз на ліжко те погане
Та і стогне, безталанна,
Мов ось-ось чортяка-зух
Зараз випре з неї дух.

А Трьомсин ось убігає
Та до неї припадає:
«Неню мила, та це ж я
Борошенця, що твоя
Хвора душенька бажала,
Я привіз-таки чимало».
Та й кладе той лантушок,
А її ось з подушок
Обережненько підводе,
А вона вже і заводе:

«Ой синашу, моє серце,
Не допоможе борошенце!..
Мов крижина та холодна,
Чорна гадина голодна
Вкруги серця повилася,
Наче п'явкою впилася
Та і ссе його...»

Ой боже!
Тільки от що і допоможе:
Десь у морі-океані
Єсть чуда розпрепогані —
А одно з трьома губами,
Не скажу тобі, де саме...

Це коли б поїхав ти
Та добув з його руди,
А я б випила хоч трошки
Натщесерце із півложки,
То б ту гадину зморила
Та й ураз оздоровіла.
Він їй:

«Мамо, я сьогодні
Це і рушу, хоч в безодній,
А Чудерство я, рідненька,
Задля вас знайду скоренько».

Попростився, виходжає,
Аж ось коник і питає:
«Що, козаче, а чи вспіли,
Чи живу ще захватили,
Не на лаві?»

«Тобі смішки!
Тут впада ж це без замішки
Знов рушати зараз нам».
«Ік яким це ще чортам?»
«Не к чортам, а може, знаєш,
Так мене ще і пораєш.
Десь у морі єсть Чудерство,
На велике людям здерство,
Із трьома ажно губами...
Я не знаю, де це саме...
Престрашенне, гірше Змія!
Так нам треба чудасію
Ту ось їхати — забити
Та із неї наточити,
Щоб то неньку від біди
Одозволить, нам руди».
«Це ось діло саме наше!
Що то буде того краще,
Як людей нам захистити?
А руди що наточити —
Це безділля... Та дарма,
Ось-бо слухай обома:
Йди це зараз до комори,
Там побачиш три якорі
Та арканів три жмути,
Так, не гаючися, ти
Всю ту зброю забирай
Та до мене і таскай».

Наш лицар метнувся скоро,
Притаскав оті якорі,
Чи страшенні гаки,
Уторочив в тороки,
Арканами укрутив,
На сіделечко скочив
Та і рушив помаленьку,
Бо було-таки важенько.

V

Сіло сонце за лісочком,
Трьомсин їде холодочком,
Малахаєчкою має,
Мов коня-то підганяє.
Ось і море.

Доїжджає,
Зупинив коня на кручі,
Ходять хвилі скрізь ревучі,
Тільки й видко — сама піна,
Ні коневі клаптя сіна,
Ні самому попоїсти.
«Доведеться в дурнях сісти,
Заблукав, як той бурлака!» —
Дума він, а кінь й балака:

«Гей, лицарю, не смутися
Та навкруги роздивися;
Он поглянь, стоїть там хатка,
В тій же хатці паніматка,
Хоч стара вона й погана,
Подорожнім — аби шана,
Хліба шмат, кришеник сала
Та соломи щоб прослала...
Ось іди ти в ту хатину,
Я ж чкурну на Україну,
Добре за ніч напасуся,
А як на світ — я й явлюся».

Він пуска коня по волі
Погуляти в чистім полі,
Сам їде у ту ю ж хижку,

Що стояла на моріжку.
Стукнув в двері — відчинились,
Із кутка «святі» дивились;
Баче — люди християне,
А не що-небудь погане.
Входе в хату, роздивився,
На «святих» перехрестився
Та й хазяйці дав чолом.

Як погляне ж — за столом.
Наче ясна та зірниця
Чорнобрива, білолиця
Побивається краса...
Мов та ранняя роса,
Сльози очі їй укрили,
Ясний погляд засмутили,
І той погляд мов неначе
Ліг на серденько козаче.

Він козацький звичай знає,
На красу не потурає,
Чи то виду не дає,
Що вже серденько тее...
Просе в баби попоїсти,
Сам же дивиться, де б сісти
Та ладніше примоститись,
На красу ту надивитись.

Баба й каже:

«Ой синашу,
Ти не знаєш лихо наше!
Зле страшне Чудерство в морі
Задало нам лиха-горя...
Полонило воду й сіль,
Розтеклись люди відсіль,
Тільки я одна недвига
Проживаю, мов суціга,
В самотині тут одна,
Поки прийде смерть страшна.
Та й велике те Чудерство
Робе в нашім царстві здерство!
Як не вишлють кожен ранок,
Саме так, як на сніданок,
Злому дівчину пожерти,

Зараз має скрізь заперти
У ключах погожу воду...
Горе тяжке тут народу!
Всіх дівчаток вже прибрало,
Ще й царівни забажало...
Це її на пожер злу
Привезли це молоду.
Подивися, як ридає
Та недолю проклинає...
Сядь із нею, повтішай,
Люте горе їй розмай,
Я ж тобі вже услужу
Та яшеньку спряжу».

Миттю бабка заходилась,
Скоро хатка закурилась,
А Трьомсин ось проворненько
До царівни сів близенько,
Рученята їй стискає
Та отак її благає:
«Кралю мила, моя любя!
(Бач, не дура в його губа)
Ось не плач-бо, не ридай,
Оченьток не теряй;
Хай тоді-бо вже заплачеш,
Як мене ти не побачиш,
Ще ж це, поки живий я,
Не ридай, красо моя!
Завтра те страшне Чудерство
Ось покличу я на герцтво,
Хто ж в бої із нас поляже —
Вранці діло нам покаже».

Стихла краля, осміхнулась
І до його пригорнулась;
Діло йде у них ладненько,
Розмовляють веселенько,
Розгулялась його мила...
Ось й яшенька поспіла.

От як трохи підживились,
Повставали, помолились,
Він і каже:

«Слухай, мила,
Буде вранці вража сила,

Те Чудерство виходжати,
Може, буду кріпко спати,
Так буди мене якомога,
Бо втомився я з дороги».

Полягали, де хто знав,
Я того не підглядав.

От ще сонечко не вмилось,
А царівна вже й схопилась,
Хоч привикла довго спать...
Так дається горе знать,
Не дає й утробі ситій
Супокою в білім світі,
А не то, щоб сиротині
При лихій-гіркій годині.
Зараз тільки ось схопилась,
У квартиру подивилась:
Синє море спокійненьке,
Вирять хвилі веселенько,
Жайворінка десь співає,
Божий мир розвеселяє.
Не подумав би ніяк,
Що така тут манія!

Ось умилася скоренько
Та, прибравшись чепурненько,
Вже хотіла ізбудити!
Баба ж каже:

«Погоди ти,
Хай ще засне молодець,
Ти ж озми лиш гребінець
Та поськай йому в голівці».

Краля сіла на ослонці,
Гребінець взяла з полиці
Та й потупила очиці...
Чи то діло ж пак княгині
Ськати в голівці козачині?..
У голівці йому ськає
Та тихесенько співає:
«У мойому огороді
Зацвіли нагідки,
Тим тебе я полюбила,
Що не знаю й відки».

Вже ось сонце височенько,
Вже царівна і смутненька,
Це ж одразу потьманіло,
Сине море зашуміло,
Ясне сонечко сховалось.
Лихо зразу таке склалось!..
Гоне хвилі на хатину,
Коте піски хуртовина...
Це одну вже зле Чудерство
Зведе губу на прожерство.

Бідна плаче та ридає,
До Трьомсина припадає:
— Встань-бо, милий, пробудися
Та на море подивися,
Вже Чудерство зле виходе,
А тобі мене й не шкода?
А Трьомсинові байдуже,
Спить козак собі чим дужий!

Це ж земля немов двигтить,
З степу кінь його біжить.
Як побачив таке горе,
Що лютує отак море,
Понапнувся та як скочив —
Враз до хижки і доскочив.
Не своїм гласом заржав,
На Трьомсина нагукав:
«Гей, хазяїну, й не чусь,
Як тут море вже штурмує!
Бач, заспався, ну вставати,
В чисте поле поїжджати,
Бо Чудерство ось тебе
Скоро в лапи ізгребе!»

Враз Трьомсин тут іскопився,
Нашвидку перехрестився.
Кінь готовий вже стояв,
Він на його як упав —
Та й подався у чисте поле.
Розходилося дужче море,
Вже Чудерство дві губи
Підіймає на диби.

Як углядів бідолаха,
Що яка страшна та птаха,
Острахнувся та й подався...
«Що це, ти немов злякався?
Кидай зразу два гаки
Та націлься, щоб руки
Нам свої не каляти
І відсіль не утікати!» —
Каже кінь.

Трьомсин гаки
Відчіпляє з-під луки,
Як пошпуре — прямо в пельку...
«На ось, чортова петелька!»
Зачепив обидві губи,
Аж посипалися зуби
У поганої тварюки,
Потекло з його тванюки,
Мов у прірву повесні...
Потягнув Трьомсин до себе,
Це ж ось трохи не під небо,
Зле Чудерство третю губу
На його пуска ось згубу.

«Стій, погана вража сило,
Не гаразд ще зачепило?...»
Як пошпуре гак послідній,
Не побачив й світу бідний!
Потягло Чудерство в воду
Їх обох на прохолоду,
Потягло на саме дно
За собою у багно.

«Ей, держися якомога,
Вже-бо смерть біля порога!
Ось я трошки понапнуся
Та на свій світ стрепенуся», —
Мове кінь йому стихенька.
Він вмотав аркан міцненько,
По-циганськи нахилився
І не вздрів, як опинився
Миттю ось на перелозі
Та й чкурнув вздовж по дорозі,
Зле ж Чудерство за собою
Поволік він пилюгою;

Та й незчувся, не згадав,
Миль як з сотню одшмагав.

«Ну, давай тепер спочиньмо
Та Чудерство це покиньмо!
Бач-бо он мене як мило,
Наче снігом, всього вкрило», —
Каже кінь.

Трьомсин злізає
Те Чудерство одчіпляє,
Та, руди з його вточивши,
Із хвилину відпочивши,
Він додомоньку махнув,
Про царівну ж і забув.

А вона-то, моя люба,
Як побачила, що згуба
Вже минулася її
Від лихої манії,
І сміється, і ридає,
І танцює, і співає:
«Ой бабусю моя мила,
Та яка ж бо я щаслива!
Ой піду я понад лугом
Та зострінусь з своїм другом,
Будем в пароньці жити,
Будем бога хвалить...»

Бідолашна й не гадає,
Що і гадки він не має
Про її красу дівочу,
Котру звів він опівночі.

VI

Скрізь одразу стала чутка,
До царя досталась хутко —
Богатир якийсь-то їхав,
На Чудерство те наїхав,
Чи посів, чи полонив,
А царівну слобонив.

Цар той радий, ізбирає
Військо все та враз рушає
До тії у моря хати,
Щоб то зятя зустрічати,

Бо у його з давніх літ
Був покладений завіт:
Хто Чудерство те посаде,
Той на царстві його сяде,
А дочку його єдину
Забере за господиню.

Хоч приїхали і спішно,
Та нічого-бо не вийшло,
Бо вже зятя і слідочку
Не знайшли, сама в куточку
Та царівна ісхилилась,
Як россою, слізьми вмиласть...

От царівна з того разу,
Всі-то думали, що з глазу,
Все хворіє, вередує,
Іжу всю царську ганьбує,
А пора от як прийшла,
Двох синів собі знайшла.

Не сховаєш в мішку шила,
Враз цареві «доложили»,
Підбрехали ще ік тому,
Буцим всім тее відомо,
Як з Чудерством злим вона
Прижила ті два сина.

Цар на всіх розлютувався,
Цілий день не угавався...
«Як? Та що?... Моя дитина
Подалася злій личині
І від смерті, наче крамом,
Відкупила кривним страмом?
Обезчестила весь рід...
Білий світ мені огид!
Ще ж ік тому обманила,
Що побив ту вражу силу
Невідомий богатир...
Підвела під монастир!
Мало смертною їй муки!
Відрубать по лікті руки!
Та й прогнать ледачий плід,
Щоб ізгинув її й слід!»

У царя усе готово;
Тільки змовив грізне слово,
Враз уже і приступають,
Білі руки їй втинають,
А малих її дітей
В'яжуть ззаду до плечей...
Бідна ж дрібні тільки сльози
Скрізь по батьківським порозі,
Як ту росу божу, роне,
Щирим серденьком холоне.

Побрела ось, а синочки,
Наче божі янголочки,
З-за плечей в ній виглядають...
Думки й гадоньки не мають,
Що яке їм склалось горе
Від людського наговору.
Йде та плаче безталанна;
Спека ж, боже, несказанна,
А води хоч би краплина,
Хоч єдина б росина,
Смажні губи окропити,
Трохи смагу утушити...

Сіла бідна спочивати,
Діточок погодувати
Та й заплакала, небога:
«Чи я винна це у бога,
Чи маленькі оці дітки,
А чи батько, не знать відки,
Що він щедрий та єдиний,
Не заступе сиротини?»

Гульк, аж баче — ось криниця
Недалечко, а водиця
Через край як не біжить
Та, як той кришталь, блищить.
Бідна впала на коліна:
«Ні, тепер я не загину!
Єсть у мене там високо
Невсипуше боже око,
Теж мене, мов батько й мати,
Не попусте загигати».

Так-то щиро помолилась,
До криниці нахилилась

Та й забула про дітей...
А вони із-за плечей
Бульк у воду...

Бідна мати!
Сліз нема вже і ридати,
Горе ж серденько стиснуло
Так сердешній, що й не чула,
Як в криницю ту упала...
Там, як трохи очуняла,
Баче — руки знов їй стали,
Глядь — і дітки позринали,
До матусі припливли...
Що за диво, поросли
Трохи з їх не парубійки;
Якби склалося до бійки,
Вдвох наклали б одинцю,
Хоч і доброму бійцю!

Поки ця в степу блукає,
Пристановища шукає,
Ось погляньмо, що і як
Поробляє наш козак.

Він до замку як добився,
До матусі доступився,
Віддає їй ту руду,
А вона, як на біду,
Так-то пахощі пустила,
Що й не хворому несила
Навернутися до неї.
От матуся вже цієї
І заведе препогана:
«Ой головка безталанна!
Певно, треба помирати...
Як же, синку, куштувати,
Хворій, погань мені цю,
Що тобі і молодцю
Закрутила вона в лобі?
Покуштуй, синашу, пробі,
А який у неї смак,
Та і скажеш мені: як —
А чи дуже-то нудна,
Може, синку, ще вона
Швидше тільки мене збаве,
Ніж здоров'ячка прибаве...»

Наш козак розвісив вуха,
Наче путню, її слуха,
Відіткнув та як сьорбоне...
Боже правий, враз холоне
Щире серденько козаче,
Ясні очі вже не бачать
В небі сонечка ясного,
А коліна ще до того
Гнуться прикро ік землі.

«Ой матусю, це мені,—
Так почав він говорити,—
Мабуть, більш не животіти!
Поховай мене, рідненька,
У діброві зелененькій,
Там, де бродять звірі дикі,
У скляній труні великій,
Та труну ту на цепах
В тій діброві на дубах
І повісь, немов колиску».

Мав було на що оперся,
Ні-бо, крижем розпростерся
На долівці й невтямки,
Що від рідної руки
Ця йому ісклалась зрада!
А вона-то рада, рада!
Враз із ліжка іскопилась,
Мов у танці, закрутилась,
Плеще весело в долоні,
Він же ще й не прохолонув!
Та вже Змій ось уходяє,
Цю дурницю зупиняє:
«Ну, чого ти розходилась,
Ще хіба не вдовольнилась?
Треба честь йому віддати —
Як він мав заповідати,
Так його і поховаймо,
А тоді робім, що знаймо».

Хай козак же спочиває,
Хай вітрець його гойдає,
Я ж це трохи завернуся
Та піду лиш подивлюся,
Де-то мила його ділась,
Де з синами оселилась.

Чом же кінь його куняв,
Що хазяїна втеряв?
Чом йому не запоміг,
Хоч сказати б про те міг,
Жде яка його недоля?
Божа, мабуть, була воля!
К тому ж коник добре знав,
Що той віри б не поймав,
Якби він йому про мати
Що неладне став казати.

Він, сердега, тільки зчувся,
Що хазяїна знебувся,
Тяжко-важко заіржав,
Мов людина, заридав
Та й подався собі степами,
Скрізь своїми ж то слідами,
Аж на саме оте море,
Де на люте собі горе
Те Чудерство вони вбили,
Мав царівну де знайти,
До труни щоб привести
Та удвох поміркувати,
Може, як зарятувати
Та вернути на світ божий
Вдвох Трьомсина вони зможуть.

Як до моря він достав,
Вже нічого не пізнав,
Бо, неначе та раїна,
Процвіла та вся країна,
Що страшенне те Чудерство
Мало взяти на прожерство.
Та не дуже кониченьку
Щось було то веселенько,
Як своє побачив діло,
Гірко дуже-бо боліло
Щиро серденько у його.

Розізнавши де у кого,
Що з царівною істалося,
Як із неї познущались,
Він, не гаючись, в дорогу

Рушив шляхом, що по нім
Цар колись-то із своїм
Військом гордо мав рушати
Пишно зятя зустрічати.

От як царство те минув,
Знову степом повернув.
Скрізь по скрізь по нім кружає,
Безталанної шукає.
Як іздибав же криницю,
Де цілющую водицю
Бідолашна ізнайшла
Та к здоров'ячку прийшла,
Тут вже просто її слідом
Він ударивсь, а к обіду
Опинився десь у лісі.
Гульк, аж скраю, на узліссі,
На полявині гарненькій,
Баче хатку чепурненьку,
Біля неї ж управлялась,
До хазяйства доглядалась
Жінка гарна, молода,
Засмучена та бліда.

Коник мій здаля пізнав,
Веселенько заіржав;
Молодиця ж як почула,
Рученьками ісплеснула,
Бо пізнала його глас,
Хоч і чула тільки раз.
Геть покинула все діло
Та до його полетіла,
Перед їм ось упада
Та ридає-промовля:
«Мій ти коню, мій собою,
Де хазяїн твій, соколо,
Чи живий він, чи здоровий,
Де заніс він чорні брови?»
Кінь голівку тільки клоне
Та гарячі сльози роне...

Незабаром і сини,
Як два ясні соколи,
З полювання повертали,
Боже милий, які стали!
В батька наче улися

Та ще к тому придалися —
Волос в волос, голос в голос,
Мов на ниві колос в колос!

Тут їм мати розказала,
Як Трьомсина вона взнала,
Хто вони й якого роду,
Всю лиху свою пригоду,
І каліцтво, і наругу,
І по батькові їх тугу...
Кінь їк тому ще додав,
Де з їх батьком полював,
Хто і як його ізвів...
«Вмер він, — каже, — не навіки,
Ще-бо єсть для його ліки,
Десь живуша та вода,
Та за тим тільки біда,
Що ніхто із них не знає,
Де вода та протікає.
Лиш орли оті ключі
Бачать з неба летючи...
Треба нам орла піймати
Та по воду ту послати,
Нею трупа покропити,
Батька можна б оживити».

Перегодом знов синам
Кінь говорить:

«Треба вам
Десь добути товаряку,
Чи вола, чи коров'яку,
Та, забивши, геть із неї, —
Тельбушки і все таке —
Із черев повикидати,
Та тоді кого сховати
Треба буде з вас гарненько
У той тулуб та пильненько
Доглядатись.

Як орли,
Орленята й соколи
Посідають на те стерво,
Так швиденько треба перве
Уловити орленятко;
То орел, його вже батько,
Буде жалібно прохати

Орленя те не чіпати.
Так отут-то царю-птиці
Наказати, щоб водиці
Він у викуп за птенця,
Задля нашого мерця
З каламарчик хоч приніс
Отсюди до нас, у ліс».

Тут одразу молодці
Подались на два кінці:
Той управо, той уліво,
А матуся їх щаслива,
Що їй доленька всміхнулась
Та надієнька вернулась
Перед батьком та людьми
Оправдитися дітьми,
Наче знов помолоділа,
Скрізь за коником ходила,
Про Трьомсина все питає.
Той як слід відповідає,
Що таке їм де лучалось,
Як де горенько траплялось
У славетних полюваннях,
У лицарських поїзжаннях.

А сини-то, соколи,
Скоро тура привели,
Зараз впорали як слід:
Як же саме на обід —
На сторожу молодці
Й залягли в тім толубці.
Не одну лежать годину...
Підійшла аж ось хвилина —
Хиже птаство налітало
Та на труп отой сідало.
Ну у шмаття м'ясо рвати,
Одне одно проганяти...
Тут один брат орленя,
Наче в кучі гусеня,
Хап із тулуба за крильця,
Аж пошпетив йому пірця.

Враз все птаство згомозилось,
З трупу геть порозлетилось
Та давай у крик клектати,

Молодців наших прохати
Відпустити орленя,
Бо то їхнє цареня.
Це ж з їх саме найстаріший,
Сизоперець найсивіший,
Ось крилами замахав,
До братів оповіщав:
«Гей ви, други мої милі!
Відпустіть моє невміле
Пташенятко незмисленне.
Я багатство незчисленне
Вам у викуп покажу».

«От що я тобі скажу, —
Брат один йому мовляє, —
Ми відпустим орленя,
І багатства нам не треба!
Ти високо із-під неба,
К нам на землю летючи,
Мабуть, бачив ті ключі,
Де вода ота живуца
Протіка в далеких пуцах.
Ось ти нам її добудь,
То і маємо вернуть
Орленя, твою дитину».

«Добре, братчики, полину!
Тільки знайте, браття миле,
Що велике дуже діло
Загадали ви мені.
Ждіте завтра опівдні
На цім місці мене з нею».
Це ізмовивши, з своєю
Вгору зграєю піднявся
Та й з очей скоро сховався.

От на другий день всі чисто
Вийшли наші на те місто,
Сизоперця піджидають,
Ім же кінь оповідає:
«Додивляйтеся, хлоп'ята,
Щоб як часом вам завзята,
Хитра птиця, той орляка,
Та не втер, бува, кабаки!
Як води він принесе,

Так зробіте ви отсе:
Орленя те роздеріте
Та водою й покропіте.
Як вона йому поможе,
То то й буде вода гожа!»

Незабаром ворон криче,
А за ним і сам маяче
Сизоперець із-під неба
Та несе, чого їм треба.
Ось спустився над землею,
Сів між зграєю своєю
Браттям воду віддає:
«Відпустіть,— каже,— моє!»

«Підожди-бо, не спішишь,
Та на це ось подивись»,—
Каже старший та орлятко
Роздирає на два шматки,
Ось водою полива,
А воно й не колива...
Ой як це ж орел уздрів,
Одмах в хмару загвинтив,
Зграю всю свою покинув
Та один вже і полинув,
Де сам знав, у тенетри,
Пропадав там днів із три,
А четвертого ось дня
Приліта по орленя.

«Нать,— гукає,— козаченьки,
Це з тієї криниченьки,
І запевню, буде та
Вам живущая вода!»

Воду ось брати приймають,
Орленя те окропляють.
Тільки раз один крапнули —
І не вздріли, і не вчули,
Як воно вже оживло
Та у небо й загуло
З сизоперцем вмісті батьком.
Ім про його ані гадки,
До матусі поспішають,
Ту їй воду віддавають.

Кінь давно вже наготові
Ось рушати ік діброві,
Де Трьомсин в скляній труні
Спочива в мертвовім сні.

Посідали, підкріпились,
А як богу помолились,
Коник їх усіх забрав,
Стілько видко почухрав
У далеку дорогу
До хазяїна в допомогу.

VIII

Не скажу, коли приніс
Коник їх у темний ліс,
Чи в діброву зелененьку,
Де Трьомсин собі тихенько
У скляній труні гойдався.
Та дня суду дожидався.
У діброві ось як стали,
Враз труну ту розіскали,
Та й на прочуд же дивна
Кришталева та труна!
По вуглах, де кановання,
Золотее риштовання,
А ізверху все литі
Леви сяють золоті.
Тихо вітер повіває,
На цепях труну гойдає,
А Трьомсин в ній як живенький,
Наче дрімле молоденький.

Зараз браття з труни кришу
Геть звергонули ік бісу,
Труп тихенько покропили
Та й стоять, покам'яніли...
Богатир-бо уставає
Та стихенька промовляє:
«Ху, та як же я заснав,
Наче й трохи задрімав...»
Далі що вже вам казати,
Всяк-бо має тее знати,
Що і як воно ведеться,
Як із родом рід спіткнеться.
Обнімались, цілувались

Та друг дружки все питались,
Що було з їм, поки в ліс
Їх господь докупи зніс.

Як усе ось розпитали,
Друг про дружку усе взнали,
Браття й кажуть:

«А що, тату,
Як ти мислиш покарати
Злого Змія-лиходія,
Що тобі так заподіяв
Із тією...»

«Цитьте, діти,
Не мені її судити...
Ви тепер вже не маленькі,
Ось рушайте-бо скоренько,
Батьківщину відберіте
Та, що хочте, те й робіте
З лиходієм моїм злим,
А управившись із ним —
В замку добре єсть хазяйство, —
Дороге беріть убранство,
Та глядіть, не обаряйтесь,
А якмога поспішайтесь,
Бо, як звернетесь, до діда
Ми у гості всі поїдем,
Щоб матуся оправдилась,
Вами чесно похвалилась,
Він же клятву з неї зняв,
За дочку ізнов прийняв!»

Добрі хлопці наші скоро
Все управили проворо,
Змія зараз же забили,
Труп поганий іспалили
Та і попіл розмахали
Скрізь по вітрові, а далі
Й за бабусю люб'язненьку
Узялися хорошенько...
Так управившись, із спадків
Понабрали, що їм батько
Наказав, та й подались
Знов із скарбом тим у ліс.

От убравшись — як пишно
Всі і рушили неспішно,

Як коліну слід царському,
Цілим поїздом, ще к тому
Ізвістили і царя,
Щоб він ждав богатиря,
Зятя славного свого...
Про лицаря ж вже мого
В царстві тім та ще і скрізь
Славні слихи рознеслись,
Так що навіть і дитина
Кожна чула про Трьомсина.

Цар той радий, як маленький,
Повелів ураз хутенько
Знову військо избирати
Та підданство ізганяти,
Щоб ще з більшою пихою
Всім, бач, їхати тудою,
Відкіля Трьомсина ждали,
Та щоб дома не гуляли
Хлібопеки, кухарі,
Всі царській поварі,
А готовили обід
Превеликий на весь світ.

От як з'їхались до міста,
Все пішло у їх під мислі,
Про старе немов забули,
Аж нічим не спом'янули,
Далі сурми засурмили,
Довбиші в котли забили,
Цар очима всіх обвів
Та й підданстові з'ясив,
Щоб тепер богатиря
Всі це мали за царя.

Сурми знову засурмили,
Довбиші ізнов забили,
А підданство пометало
Все шапки та іскричало:
«Хай царює многа літа
Наш Трьомсин, аж поки світа
Сонця буде на землі,
З славним родом!»

Та й пішли
Страви царської вживати

Та царів поздоровляти,
І старого, і нового,
Всі до несмисля малого.

Там пили усі, гуляли,
Добрі мислі собі мали,
Випивали скільки мочі
Аж до самої півночі...
Мужики — то конівками,
А баби — ті вже чарками,
Всіх гіркенька не минала,
А кому здавалось мало,
Той ішов під самий чіп,
Не кричали йому — чіп.
Деякі понабирались,
Що й додому не добрались;
Між такими був і я,
Каюсь, братія моя!

ІВАН ГОЛИК

Казка

I

Вже давно, давно — колись,
Як молочні ще лились
Скрізь по світові річки,
А масні перепічки
Та вареники, млинці,
Паляниці й буханці,
Як опеньки, виростили,
Де б їх люди не згадали, —
Кажуть, десь-то цар мисливий
У віки оті щасливі
Царював на батьківщині...
Згинув й слід його вже нині!
Тільки пам'ять і маяче
В цій ось казці немудрачій.
Мав собі він двох синів,
Не скажу: як соколів,
Бо що старший був плохенький,
Недоріка та кволенький,
Менший син зате ж, Іван, —
Так заправський був галган:
Непосида, задирака,
Не царенко — харцизяка!
Не вважа, було, нікому,
Хоч би й батькові старому.
От сини як поросли
Та до розуму дійшли,
Цар отой почав старіти,
Чорний вус його сивіти,
Чує він, що за плечима
Смерть страшна, неозримая
Вже блискучою косою
Ось маха над головою.
Став він думати-гадати,
А кому заповідати

Царство славне із синів
(Рівно він обох любив),
А чи старшому плохому,
Чи мізиннику бучному
Буде краще по смерті...
Як то правди тут дійти?
Скоро це він як збагнув,
Зараз старшого кликнув
Та отак йому й говорі:
«Ось поїдемо до моря
Та послухаєм, синочку,
Як у морі на світочку
Люд морський пісень співа,
Риба в морі виграва».

Скоро коні посідали,
В чисте поле поїжджали.
Ідуть степом, облогами
Навмання, а де й шляхами.
На обідню ж так годину
Приїздять десь у дубину.
Глянув цар — стоять три дуби.
«Як би ти їх урахувив?» —
Сина цар ураз пита.
«А отак, — відповіда, —
Порубав би, попиляв
Та комори поставляв,
В ті ж комори б, як нажив,
Все добро своє б зложив».
«Буде з цього господар», —
Сам собі надумав цар.
От послушали пісень
Та на другий собі день
І звернулися додому.

Відпочивши, цар другому
Знову синові говорі:
«Ось поїдемо до моря
Та послухаєм, синочку,
Як у морі на світочку
Люд морський пісень співа,
Риба в морі виграва».
Знову коні посідали,
В чисте поле поїжджали.
Як приїхали в дубину,

Цар і каже:

«А що, сину,
Он, дивись, стоять три дуби,
Як би ти їх урахувив?»
«Одного б, — каже, — зрубав,
На останні два поклав,
Вийшла б шибениця з того,
Та тоді б тебе, старого,
На почин би і завісив...»
«Жди добра з цього гульвіси», —
Дума цар у лютім горі.

От приїхали до моря,
Поставали десь на скелі
Та і слухають веселі —
Часом де і жалібні —
Чарівничі ті пісні.
Наш Іван і зазівався,
Що й не чув, як цар підкрався,
Ухватив його під боки
Та й укинув у глибоке
Сине море...

«Пропади
Ось-бо краще лишень ти,
Як паскудне цуценя!» —
Мове цар та на коня
Скочив скоро й дременув...

А Іван наш як пірнув,
Враз його і загинула —
І сама коли — не чула —
Риба Кит та превелика,
Що не тільки б чоловіка,
А хоч цілого вола
Проковтнути ізмогла.

II

Плавле риба Кит у морі,
А Іван в ній на просторі
(Бо простір у неї в пузі
Був такий, як де у лузі
Чи на вигоні) блукає.
Що, як треба, то шукає
В ній він помацки, бо звик,
Наче зжив там цілий вік.
У харчах він не нуждевся,
Бо усім конпетувався

Тим, що риба не зажере;
Тільки й шкода, що сире.
Та не дуже-бо і шкода,
Все знесе козацька врода;
Як-то кажуть: хоч і вовна —
Кишка б тільки була повна.

Жив ото він так не згірш,
Може, рік, а може, й більш,
Та це десь на перевозі
Риба Кит та аж три вози
Тютюну ось заглинула,
Та, поважчавши, й пірнула
Аж на дно, у самий глиб.
Іван зрадів, бо думав — хліб.
Та швиденько тії мажі
Обережно розвантажив,
Аж воно в них — та тютюн,
Негідня така — хоч плюнь!

Та не плюнув-бо Іван,
А шатнувся та гаман,
В гамані ж — кремінь, кресало,
Та ще й губки а чимало
Десь у возові знайшов,
Та тоді вже як пішов
У рибині він кресати
Та багаття розкладати
З тих все возів...

Аж гуде!
Він одно ж своє — кладе
На вогонь вогкі папуші...
Скоро дим аж — ось задуше
Вже і Івана самого;
Байдуже йому, того
Жде, щоб риба упилася
Та із глибу піднялася.

От її як розібрало,
Кит-рибина і подрала
Із морського прудководу
Десь шукати прохолоди
Голівчерева в лиман.
А примусний наш Іван,
Як вона ось ізомліла
Так, що ледве вже водила
Тільки омахом страшним,
Ось, не гаячись, затим

У возах десь відшукав
Сокирчину та й почав
Геть із риби прорубатись,
Щоб на білий світ достатись.

Поки він у синім морі,
Мов скитський у затворі,
В тій страшній Киту-рибині,
Бідолаха, в самотині
Цю покуту відбував
Та недолю проклинав,
Батько-цар його вже вмер,
А на царстві тім тепер
Старший брат сидів смирячий,
Недоріка немудрачий.

Як неліпо ж то людині
Зжити віку в самотині,
То усі тоді земляне,
Все лицарство і міщане,
Буйна шляхта й посполиті
Ну гуртом його просити,
Щоб він їх де царівну,
Може, де яку князівну
Задля себе відшукав
Та закон з нею прийняв.

Як згодився цар на теє,
Зараз військо чималее
У дорогу про случай
(Іде хтозна в який край!)
З себе шляхта досточила,
А поспільство обрядило
Пишний поїзд під царицю.
Проводили за столицю,
Та, звернувшись, щиро богу
Всі молились, щоб дорогу
Він щасливу їм послав,
У путі не обаряв.

Короговки полем мають,
Військо кіньми вигравляє...
Аж агось біля лиману
Наїздять вони Івана.
Проти їх він чимчикує
Та про себе все міркує.
Як у світі йому жити

Та що, голому, робити,
Бо він виліз на світ білий —
Як матуся народила;
Хоч би клаптик сорочини —
Все попріло у рибині.

Цар углядив, під'їздить,
Очі вирячив, глядить...
«Що, — пита, — ти за проява?
Осінь наче, а не мляво —
І ти голий... Чи й нема,
Хлопче, в тебе й сорома?» —
«Що за сором?..

Я Іван Голик.

Тим-то я оце і голий,
Мов турецький той святий...
Ти ж то, пане, хто такий?
Бо де їдеш — те я знаю,
Як і схочеш, то й пораю.
Їдеш, бачу, ти на влови,
Та не в темнії діброви
Й не по куну у норі,
А по дівку на порі...
Бач, я вгадка, ось звели,
Щоб коня мені дали,
Та одежу, і всю зброю,
Та бери мене з собою,
Бо без мене не зуміти
Діла вам увік зробити.

Іван давно вже його взнав,
Тільки знаку не подав:
Та не може той пізнати,
Що балака він до брата.

Цар і каже:

«Щось таке»

Ти і справді не простее!
Приставай до війська мого,
Будеш в мене за старшого;
Я ж сам — цар над військом буду;
Як послужиш — не забуду
Я й повік тобі, козаче,
І не ждеш ще, як віддячу».

По царевому приказу
Все дають йому відразу,
Як там вівся в їх припас.

Зодягли його гаразд,
Та усі і здивували,
Що ніде ще не зазнали,
Ані в одного царя,
Як це в їх богатиря.

Іван вже добрим конем грає,
На челядоньку гукає:
«Ну, тепер усі за мною,
Поведу я вас тудою,
Де сам, — каже, — тільки знаю,
Молоду вам відшукаю».

III

Короговки знову мають,
Військо кіньми виграє,
Труби, сурми й жаломійки
Награвають коломийки.
Ще ж як бубон загуде,
Так луна тільки іде
Аж на мило понавкруги.
Їдуть тиждень, їдуть другий,
Почало вже й обридати...
Звісно, шляхта — не солдати.

Так-то їдуть десь в полівці,
Глядь — назустріч, наче вівці,
Сунуть миші... Та і сила!
Стільки б око не хватило —
Скрізь все поле ними вкрито.
Засмутились, що робити?
Це ж ось мишачий царьок,
Чи гетьман, чи корольок,
Тільки старший підбігає,
До Івана промовляє:

«Чолом тобі, отамане,
Мій лицарю, пане Іване!
Мав тебе я попросити,
Щоб то військо пропустити
Позволив ти мое
Без урону скрізь своє.
Це я, бач, своїх люців
Ізібрав, щоб горобців
До ночі повоювати,
Щоб не сміли випивати
Скверни нашої пайки,

Бо жаденні всі токи,
Всі коноплі, огороди
Оселили та нам шкоди
Наробили — хоч тікай
Чи живцем у гріб лягай!
Пропусти-бо, отамане,
Я в пригоді тобі стану,
Тільки, треба коли буде,
Вийди, свисни — я й прибуду».

Тут Іван велить валяти
Хлопцям коні та в'язати,
Щоб яка, бува, коняка
Не брикнула та вояки
Часом як де не вмертвила,
Сили в війську не вменшила.

От як миші подалися,
Наші хлопці піднялися,
Огляділи усю зброю
Та знов тихою ходою
Ідуть далі.

Аж агось
Небо ясне враз чогось
Потьманіло, почорніло,
Мов хто вивернув чорнило
Та по небові розлив
Чи то сажі напустив.
Та ще чують молодці,
Мов у спасівку дженці,
Сумно-сумно десь гудуть
Так-то дуже, що й не чуть
За тим гудом і гучної
Мови в поїзді людської.
Роздивились — аж вгорі,
Мов та хмара, комарі,
Що не видно й кінця й краю,
Як в піснях тому Дунаю.

Це ж один отут комар,
Мабуть, сили тії цар,
До Івана підлетів,
Так йому забубонів:

«Чолом тобі, отамане,
Мій лицарю, пане Іване!
Маю я тобі вклонитись,
Позволь лишень напитись
З війська нам твого крові,

Та ще так, щоб голови
Не втерав я ні одної —
Навіть самої плохої,
Бо за ліком я веду
Аж за море цю орду.
Сила, бач, якась нечиста
Нас зіслала з цього міста,
А за що, про що, не знаю...
Так це я тебе благаю:
Позволь-бо, отамане,
Я в пригоді тобі стану,
Тільки, треба коли буде,
Вийди, свисни — я й прибуду».

«З війська всього я не дам,
А ось краще стану сам», —
Мове Іван, та догола
Враз роздігсь й до пакола
Каже сам себе в'язати,
Щоб не міг же він стеряти
І малого комаря
Та не втратити царя.

От орда як напилася,
Геть десь далі подалася,
Наш же поїзд знов гуде,
Веселенько далі йде.
Не проїхали й упругу,
Бачать: ось посеред луку
Перед ними тече річка
Глибоченька-невеличка,
Скрізь по луках собі лється,
Очеретом жваво в'ється
Та, як скло тее, блищить,
В синє море десь біжить.

Зупинились поїжджане,
Бачать — з річки ватажане
Невід в берег витягають,
З його рибу вибирають.
Щуки лепські та меженні,
Трохи-трохи не саженні
Поміж ними були де.
А цареві, як на те,
Так-то юшки закортіло,
Що покинь хоч усе діло,
Пробі щуки закупити
Та юхи з їх наварити.

Наш Іван ось під'їжджає
Та без торгу й закупає
Тоню всю, що упіймали,
Гроші плате а чималі,
Та й гука на пахолята,
Щоб ті шуки забирати.
Поки хлопці ізійшлися,
Він до риби нахилився,
Шуки ліче, розглядає,
Ажно чує: промовляє
А чи шука, чи щупак
До Івана стиха так:

«Чолом тобі, отамане,
Мій лицарю, пане Іване!
Визволь нас з цієї неволі,
Відпусти усіх на волю
Та рибалкам одступного
Дай, щоб невід вони знову
В річку зараз не пускали;
Ми б тим часом уже стали
І не знать де в синім морі,
Хай там ловлять на просторі!
Будь-то ласкав, отамане,
Я в пригоді тобі стану,
Тільки, треба коли буде,
Вийди, свисни — я й прибуду».

Тут він каже пахолятам
Зараз шуки попускати
Знов у річку до одної
Обережно, щоб якої
Часом де не уразити,
Шкоди як їм не зробити.

Цар, як взяв, розкомизився,
Що Іван розпорядився
Так це з шуками без його,
Та плохий як був, за того
Він не дуже лютував,
Як Іван йому сказав,
Що покине його службу,
Хай шукати собі дружбу
Сам він з військом своїм їде,
Він же інде собі піде.

Може, з тиждень ще блукали,
Поки ось і причвалали
До якогось-то замчища.
Як під'їхали ж ізблища
Та гарненько розгляділи —
Стали впень, потетеріли:
Круг-бо замку палі биті,
А на кожну надіті
Мертві голови людські,
Наче зараз тут мерзькі
Турки люті гостювали
Та так раю покарали.

Враз все військо скомизилось:
«Це-бо ти усе, гультай,
Нас завів у чортів край;
Тут не люди — бузувіри!
Бач-бо, царю, пойняв віри
Чортзна-кому, а не нам;
Пропадеш тепер ти сам,
Та і нам отут з тобою
Накладати головою».

Цар, злякавшись цієї звади,
Повернутись уже б радий,
Аж Іван ось підіймає
Булаву та промовляє:
«Цитьте-бо та не гудіте,
Що це ви — маленькі діти?
Полякались казна-чого...
Що у гирях цих страшного?
Пізно, хлопці, повертати,
Он, погляньте, виступати
Від царя цього посла
Нам назустріч почали.
Так глядіть, не остраміте
Чесний поїзд! Гей, сурміте,
Сурмачі!»

Іван гукає.

Знов музика — аж лунає;
Військо ж чепурно у ряд,
Наче вийшло у наряд.
Від Іванової речі
Виступає собі грече.
Підступили ось до брами.

Поздоровкались з послами,
Ті одразу і питають,
Хто вони й чого шукають.

Тут Іван, як справжній сват,
Річ таку веде улад:
«Ми у темнії діброви
Вчора їздили на влови,
Куну там це й підняли,
Як трапком її ж взяли.
Та, ніде не стаючи,
І прибилися оце
Аж прямисінько їк вам.
Позвольте лишень нам
Пошукати скрізь її
В вашім чесному дворі».

«Правда ваша, пане свату,
Єсть в нас куни ще й багато.
Тільки треба вам сказати,
Що до рук яку узяти
Іспроста вам не впаде.
В замку скажуть, що за те
Треба буде вам зробити;
Поки ж діло, відпочити
В чесний замок наш просю
Славну челядь вашу всю», —
Так один за всіх мовляє
Та і браму відчиняє.

От з дороги повмивались,
Краще як поприбирались
Та і рушили в палати,
Щоб дознатись, яку дати
Цар роботу ще їм має
Та чи сила їх здолає
З нею справитись як слід.
У царя ж саме обід.

Цар чолом від них приймає
Та щось скося поглядає,
Чуб неголений кураже
Та до поїзду і каже:

«Мабуть, хлопці, полякались.
Що так довго задивлялись
Ви на палі ті дубові?..
То на них усе мертвові
Буйні голови лицарські,
Єсть і прості, єсть і [царські]

Все сваточки мої милі,
К дочкам котрі під'їздили,
А приказу могого —
Не здолали й одного».

Тут віконце за цим словом
Відчиня він та і знову:
«Слухай, свату, й ви, підданці!
Поки встану я уранці,
Щоб, он гляньте, сто токів
В кожному буде сто стіжків
Ви все за ніч змолотили,
Перевіяли, зложили:
Як солома — до соломи,
Як полова — до полови,
Перечистили б зерно,
Щоб було одно в одно!
Як не зможете ж зробити,
Мають голови стриміти
Он на палях отих ваші...
А тепер просю до кваші».

Просе їх за стіл, саджає,
Сам частує, напуває,
Так що хлопці й страх забули;
Деякі то так хлиснули,
Що й розпласталися долі,
Мов та чернь де по stodолі.
Молодий тільки з Іваном
В рот ні краплі, все оманом,
Хоч у руки і беруть,
Поуз рота в рукав ллють.
Ось ото як відгуляли
Та з-за столу повставали,
Цар знов каже:

«Так глядіте,
Як казав я, все зробіте,
А не зробіте — мій міч,
Ваші ж голови напрічі!»

«Як би ж, царю, свині роги...» —
Мове Іван ось у порогах,
Та й не скінчив, бо як гляне —
Молодий, мов гичка, в'яне,
Йде, неначе нема й мочі,
Буцім хто йому наврочив.
«Не журися, не такий,
Як малюють, чорт страшний! —

Молодому Іван каже. —
Ось нехай лишень обляже
Вся челядонька по замку,
То побачиш, як ік ранку
Ми, не трудячи руки,
Ті вборотаєм токи».

V

От як в замку обіснули,
Вдвох вони і дременули
На токи оті швиденько.
Як прибігли, Іван тихенько
Тільки свиснув...

Шелестить
Під стіжками та біжить
К їм ось мишачий царьок,
Чи гетьман, чи корольок,
Що Іван його дружину
Пропустив колись без впину.

Враз головку ось вклоняє,
До Івана промовляє:
«А в якій-бо це послузі —
Стану я вам, милі друзі?»

«Бачиш ти ці сто токів,
В кожному буде сто стіжків?
Треба к ранку змолотити,
Перевіяти, зложити:
Як солома — до соломи,
Як полова — до полови,
Перечистити зерно,
Щоб було одно в одно...»

«Це раз плюнуть моїй силі,
Ось дивіться, друзі милі!» —
Зараз царик той як пискне,
А удруге ось як свисне...
Сунуть миші, де й беруться,
Не потовпляться, гризуться:
Сунуть хатні і надвірні,
Конюшенні і комірні,
Токові і польові,
Водяні і лісові!
Та немає їм і впину,
Наче тій воді, що рине
Повесні у полу воду.

От той царик на колоду
Враз швиденько як зіскоче
Та на їх як запискоче...
Одмах миші де й поділись;
Поки ж наші огляділись,
Побалакали ладком
Із кумедним тим царком,
Вже усе як слід готово!
В ворохах лежить полова,
А зерно ще краще війки
Перебрале; тут одвійки,
Там пужина, а там чоло,
Поруч його собі голо
Чистий кукіль та гірчак,
Та ще й ті наособняк...
А соломи ожерети!
Де й набралася кебети
Так вершити ця мишва,
І людина чорта з два
Так-то виверше руками,
Як вони собі лапками.

«Вже тепер усе готове! —
Царик мишачий їм мове. —
Побіжу я та спочину
На яку ще волосину,
Та і вам би не мішало
Відпочити мало-мало,
Поки ранок».

Та й пропав,
Наче лиз його злизав.

От не вспів ще цар той встати
Та очей гаразд продрати,
Вже і руки потирає,
На челядоньку гукає:

«Гей, готовте швидше палі
Та на них оті невдалі
Будем голови стромлять!»
Аж в віконце коли глядь...
Та і руки попускав,
Й головою накивав,
Бо уздрів свої токи...
«Це не простої руки,
А знатник великий буде.
Ну, та хай його убуде,
Як дочок він попасе».

Та, замисливши отсе,
Скверно, скверно осміхнувся
Та до челяді й метнувся:
«Стоїте-бо, розівляки,
Мов в степу ті мааяки!
До гостей ураз біжіте,
Зятя любого просіте
Без бояр-бо й без сватів.
Цар, скажіте, так схотів
По сімейним, мов, ділам,
Хай пожалує він к нам.

От як скоро дали знати,
Що цар кличе у палати
Лиш самого молодого,
Той до Івана, бо нічого
Сам, бідаха, і не знає,
Та і острах ще тримає.
«Нічогісінько не бійся
Та на мене понадійся,—
Каже Іван,—

Як що робити
Він заставе, так кажи ти,
Мов, і я цар прирощений,
Як і ти, а не поденний
Дався наймит тобі голий.
Єсть, мов, в мене Іван Голик,
Нечупара найпоследня;
Дай мені хоч того злидня,
Хай до мене йде служити,
Хоч харчі буде носити».

Ось в палати той іде,
Сміло річ з царем веде,
Просе дочок показати.
«Щоб я міг же,— каже,— знати,
Що таке мені дадуть,
Бо я скоро вже й у путь».

«Показати — покажу
Та й роботу закажу,—
Каже цар.—

Он подивися!»

Тут музика де у біса
Узялася, як заграє...
Під музику ж виступає
Біла челядь, як повчок,
Ажно семеро дочок.

З личка — рожі червоненькі,
З ручок — лебеді біленькі,
Що ж ті брови, що ж ті очі,
Що ж та постать...

Опівночі

Не дай боже, як присняться!..
У рядок усі ідуть,
Мов лебідоньки пливуть
Де по тихому плавочку.
А найменша сама дочка,
Наче пава, виступає,
Всіх собою закрашає.
І у толок би нізачо
Не узяв, що це ледащо,
А не краснії царівни,
Бо всі семеро зміївни
Аж із сьомого коліна,
А дивись, яка личина!

«Це, ось глянь, усе мої
Любі доні, і в раї
В Мухамета самого
Не надібаш цього.
Єсть ще в мене сім лошиць,
Що не бачили уздиць.
Ось як ти їх упасеш,
То й дочку враз забереш,
До якої твоя ласка».

«Дай же, царю, хоч підпаска!
Чи я справді вже поденний?
Я і сам цар прирощений,
А не наймит тобі голий.
Єсть у мене Іван Голик,
Нечупара найпоследня,
Дай мені хоч цього злидня»,—
Молодий йому глаголе.

«По твоєму хай глаголі
Так і буде, жени з ним,
Тільки знай-бо, що із ним
Як не випасете ви —
Не зносить вам голови».

Молодий ось за поріг,
А зміївни зараз -- плиг,

В конюшнях і поставали,
З царівен же миттю стали
Кобилицями такими
Норовистими, буйними,
Що й чортяці не вгадати,
Що із ними поробляти!
Задом стани кріпкі б'ють,
Цепове повіддя рвуть,
Наче грець їх там лама,
А Іванові дарма,
І за вухом не свербить!
Він із їх неначе кпить.
Сміло стани відчинає,
Іх на пашу виганяє.

Тільки вигнав за ворота —
Де й поділася бісота!
Наче вихром підхватило
Та у плавні десь забило,
Ще в таку-то гушину,
В очерет та у багню,
Що ужака хіба б сам
Зміг продертися отам.

Молодий іде та туже,
А Іван йому:

«Стій, друже,
А згадаймо комаря
Чи того їх короля,
Що я дав крові напитись;
Видно, вже і розплатитись
Це йому тепер із нами».
Та як свисне!..

Тенетрами
Наче вітер зашумів,
К ним Комар той підлетів,
Мов чабан в дуду реве,
Ім ось голос подає:
«А в якій-бо це послугі
Стану я вам, милі друзі?»
«От що, слухай, Комарище,
В тих он плавнях табунище,
Що ми вигнали це пасти,
Мав десь к бісу запропасти;
Так, будь ласка, прижени
Нам відтіль його сюди
До тієї, бачиш, брами

Та і платен будеш з нами».

«Добре!» — каже.

Попрощався

Та одразу і подався
Комарів скрізь гвалтувати,
Табуна того шукати.

А Іван наш та царенко
Полягали та любенько
Під могилою спочили...
Чують ось — аж сили-сили
Комара того гуне,
Табунець лихий жене.

Ось вони за ним слідочком
І попхалися шажечком,
Батіжками тільки мають,
Мовто й справді підганяють.

Ті ж сердешні кобилиці
(Хоч на світ вже не дивиться)
Мов ікупані мазкою
Чи побиті троскою,
Ледве-ледве що бредуть
І вухами не прядуть.

Як пригнали ось додому,
То й царю тому лихому
Стало шкода своїй крові,
Як побачив комарові
Він пересмуги червоні...
Аж заплакав:

«Милі доні,
Та й понівечено вас,
Щоб же він навіки згас!»
От як мало відпочили,
Шруби деяк закрасили,
Кличе цар його ізнову
У палати на розмову.
Любо-мило п'ють-гуляють,
Добрі речі розмовляють,
Бо царівни всі до його,
Не було наче нічого
Проміж ними, так і пнуться,
Трохи-трохи не гризуться
За його ласкаве слово.
Та до себе на розмову
Кожна пильно закликає,
Та кива, а та моргає.

А найменша завзятіша,
Що на личку приємніша,
Та при батькові вже прямо
Припада йому на рамо,
Зазирає спільна в очі
Та стихесенька белькоче:
«Мій царевичу прекрасний,
Світ очей моїх ти ясний!
Я вночі оце ходила
Аж до моря й упустила
В море перстень щирозлотній...
Якби ти у тій безодній
Зміг мені його знайти,
Бо не можу я піти
Без перстень того заміж...»
А вже добре їй у заміть,
Що він в неї закохався
Так, що й толку мов залишився.
«Добре, добре, моя мила,
Єсть у мене така сила,
Що й в безодній все добуде —
Якщо треба тобі буде».
Тільки ще як похвалився
Та одразу й засмутився,
Бо добути сам чи зможе,
Як Іван та не допоможе.

Та ж зміївна, тільки вчула
Ту обіцянку, й линула
Аж на море десь-то сине.
Прилетіла, та як кине
У безодню глибоченну
Та в бистрю ту прешрашенну
З пальця персня золотого.
Та чим швидше після цього
Повернулася у палати
Та й ну батькові казати:
«Це вже, любий, милий тату,
Загадала йому, кату,
Я роботу; тепер, певно,
Він за все заплаче кривно;
Сміло бий на завтра палі
На їх голови невдалі!»
А царенко ж як звернувся,
До Івана враз метнувся,

Як до ніг не припадає,
Гірко плаче та ридає:
«Вірний джуро, друже милий,
Ой порадь, моїй похилій
Як головоньці тут бути,
Що ік завтраму добути
Я царівні обіщався,
До якої залищався,
Перстень її щирозлотній
У морській-то десь безодній...»

«Знаю, знаю, не хвались!
Ну, та виштитесь колись
Все красуні твоїй, брате.
Ось лягай лиш спочивати,
Я вже сам піду, де знаю,
Та перстень пошукаю».
Ото змовив та й подрав
На солоний божий став,
Що то морем люди звуть.
Не близенька була путь,
Все ж опівночі добився;
Скоро там як опинився,
Зараз свиснув.

Загуло,
Відусюди понесло
Несогласними вітрами,
Море вкрилось бурунами,
Хвиля берег залива...
Гульк, аж — ось і голова
Гостра щуча із води
Витикається...

«Це ти?
Чим я маю услужити
Та за ласку відплатити,
Що ти нас повикупляв?»

«От що, —
Ій Іван мовляв. —
Тут царівна десь ходила
Та у море упустила
Щирозлотній перстень свій;
Так це треба, друже мій,
Перстень той нам відшукати
То-бо маєм загинати

З військом всім ми через його».

«Ця послуга — аж нічого!

Підожди мене хвилину,
Я на дно оце порину,
Не розвидниться гаразд,
Як я винесу ураз».

Перві півні проспівали,
Скоро й другі прокричали,
А із моря нема шуки.

Ломе ходе Іван руки:
«Ой пропаще усе діло!»

Це ж ось чує, зашуміло
Знову море, аж реве,
Оглядівся: ось пливе
Щука та а чи шупак
Та до Івана мове так:

«Це вже певно, що послуга,
Якби тільки не для друга,
Не схотів би я нізащо
За цим вештатись ледащом!
Бо вона його знарошне
Так закинула дотошне,
Що все море згвалтував,
Поки-поки відшукав.
На, оце його приймай
Та одразу і прощай,
Наморився-бо я дуже
З перснем цим я, милий друже!»
Щука тут хвостом плеснула
Та у море і пірнула.

VII

Ще гаразд не зазоріло,
Як Іван своє все діло
Молодому передав,
Ще їк тому наказав:
«Як перстень віддаси,
Так відразу і проси
Ту його собі красуню.
Як же він іще підсуне
Що зробити, відкажись
Та на мене і полись;
Вже я сам йому віддачу,
Хоч не з рук — так навкидачу».

По подвір'ю ж б'ють вже палі

На їх голови невеликі;
Цар в віконце позирає,
На челядоньку гукає:
«Гей, ви, слуги, а біжіте
Та того мені кликніте!»
Вже ніяк не велича,
Певно вже-бо упова,
Що це нашим буде так...
Та не трапилося так.

Ось іде наш молодий
Та прегордий, не смутний,
Далі військо виступає,
А позаду шкандибає
Голик наш у сімряюці,
Як мара, весь у калюці».
Цар як вглядів із палат,
Дума:

«Що воно за кат,
Чи і це він міг зробити?..
Треба ще як одурити».
Та назустріч виходжає,
Так до його промовляє:
«Що це, зятю, із такою
Ти до мене йдеш пихою?»

Той же прямо на рундук.
Перстень тиць йому до рук:
«На-бо, царю, ти своє,
Та давай тепер мое».
«Ой-бо, зятю люб'язенький,
Та який-бо ти горденький!
Треба посат показати,
Чи ти зможеш хоч підняти
Старосвітську мою зброю», —
Та на челядь мах рукою.

Глянуть наші — ось ідуть,
Лука збройного несуть
Три десятки гайдуків.
Ну та й лук же із луків!
Локтів з сотню довжиною
Та дуга, а товщиною
В три обіймиши якраз;
На тетиву ж ще гаразд
Три залізні шини звито
Та ізверху ще обшито —

Аж у три волові шкури.
Богатирської натури,
Та і то ще непохої,
Треба,— щоб його укоїть!
А за луком тим страшенним
Аж три велетні меженні
І стрілу несуть по мірці.
«Що-бо, зятю, чи по сильці?» —
Каже цар та й осміхнувся.
А царенко обернувся
На Івана та і каже:
«Он, вози у мене маже,
То хіба скажіть тому
Мазієві моему...»
«А іди сюди, прибудь!» —
Цар сміється: що то буде?
От Іван наш виходжає,
Як пір'їну, підіймає
Лука вгору, кладе стрілку,
Як узяв ще на прицілку
Та у браму як торохнув —
Тільки цар присів та охнув...
Від самого ж того лука
Відламалась добра штука —
Пудів з десять деревини.
Взяв Іван її і вкинув
У торбину та ізнов
Поза військо відійшов.
От в царя вже як чмелі
В голові перегули
Та він трохи очунав,
Знов на челядь нагукав:
«Гей, служебки, а біжіте
Та кобилу приведіте
Ту, що в посаг дочці піде:
Хай зятьок на ній проїде!»
Ось ведуть ту кобилу,
Наче мов яку чортицю,
На дванадцяти цехах,
Всі чотири у путах
Престрашених, а вона
Та була та сатана
Доня саме наменчіша —
За сестер всіх завзятіша.
«А що, зятю, до вподоби

Ця моя тобі худоба?»
«Може,— каже,— отому
Мазієві моему...»

А Іван ось вже і тут
Поодчіплював ті пута
Та на неї, вона цапа,
Він враз її за хряпа...
Як зіскачів та присвиснув,—
Не угляділи, де й приснув.

Ех, вони ж і дременули,
Наче куля та із рули!
Та не той на ній сидів,
Гаспид сам цього б не збив.
Із кишені витягає
Та добренно затинає
Шматом він її, що з лука,
Серед лоба, межі вуха.
Що не вдаре, то й промове,
Наче пліше кожне слово:
«Це ось буде — сто токів,
Це ось буде — сто стіжків,
Це тобі ось — табунець,
Це тобі той перстенець!...»

Де вона вже не носила,
Що вона вже не робила:
То під небо ізів'ється,
То об землю сиру б'ється,
То у море, то у ліс,
А йому однакий біс,
Він одно своє — все пліше
Молодецьке серце тіше.

Далі баче — не по силі
Це із батьком зачепили
Молодого, ну проситись,
Присягатись та божитись,
Як уміла:

«І до суду,—
Каже,— я тепер не буду
Зачіпати вже нікого,
Чоловіка ж молодого
Буду слухати, любити,
Як і путня, все робити...»
«Ну, як так, господь з тобою,
Щастя, бач, твоє зо мною,
А не з їм ти це носилась;

Ти б тоді не відкрутилась,
Якби він на тебе сів —
Так ураз би і забив».
Осміхнувся в рукавець
Та й поїхав молодець
До двірця собі ходою,
Піт втираючи полою.

Там же в замку ждали, ждали
Та і годі вже сказали,
Глядь, аж — ось Іван іде,
В поводку її веде.

Цар, як вгледів, затрусився,
Мало-мало не сказився,
А злиденна та зміївна
Знову скинулась в царівну,
Перелинула в палати,
Ну ось батькові казати:
«Мабуть, тату, моя путь
За царенком оцим будуть;
Бачиш сам, яке мазило,
Що сьогодні наробило...
Це ж у його послідуций,
Та і той над мене дужчий!
Що ж за сила у самого, —
У царенка молодого?..
Хоч-не-хоч, а треба, тату,
Рушники йому давати».

VIII

От на другий день ік ранку
Не впізнав би того замку:
Гострі палі поприймали,
А безщасні поховали
Мертві голови страшні.
Скрізь музика та гучні
Танці, співи, п'ють-гуляють,
Молодих поздоровляють.

А Іван наш при убранню,
У такому одіянню,
Хоч би що прозакладав,
Так нізачо б не пізнав
Ти у йому мазіюку,
Котрий стрелив вчора з луку.
Мов бувалець, він дружкує

Та напрочуд порядкує,
Лад і толок всім дає,
Що до чого, як і де
Сісти, стати, що казати,
Як і чаркою вітати...
Відкіля він все те й взяв,
Як у рибі проживав!

Бенкетують та гуляють,
Добрі мислі собі мають,
Все ж гаразд як звечоріло,
Ясне сонечко ось сіло,
До сватів Іван говоре:
«Час заводити в комору!...»
Молодого ж підзиває
Та отак і напучає:
«Це ось, князю, я зробив
Діло все — як зрозумів,
Хоч і був-таки клопіт!
Ще один ось дам совіт:
Йди щасливо собі спи,
Тільки толку не проспи.
Що б вона там не казала,
Як тебе б вже не прохала,
Щоб ти вірно їй признався,
Як з роботою справлявся,
Правди й крихти не кажи,
Аж сім год її держи
За зубами, бо як скажеш,
Головою сам поляжеш,
Пропадем і ми нізачо:
Посміється з нас ледащо».

Як казав він — так і сталося;
Тільки вдвох вони zostалися;
Побалакали щось мало.
Враз зміївна і пізнала —
Що не єсть він богатир,
Без одежі ж гак мугир,
Рядовий із рядових,
Та і то ще із плохих.

От вона його любенько
Все цілує сододенько,
І до лона пригортає,
Та стихесенька благас:
«Серце любе, мій ти пане,
Вже ти бачиш мою шану

І скажи-бо, яка сила
Нетутешня пособила
Мене висватати це?»
Він було і те і се,
Попервах таки скреплявся,
А то далі і признався:
«Це дружко, — говоре, — в мене...»

Ех, вона тут як дремене,
Рушничок з кілка зняла
Та надвір і загула.
Як надворі тільки стала,
Слів із трое прошептала,
Рушничком отим війнула,
Так півгорниць й одітнула,
Де Іван наш проживав;
Він в ті пори ще не спав...

Так, кажу це, як війнула,
Враз півгорниць одітнула
Та й Івана половину...
От козак же не загинув!
Бо сурелі у нечистім
Лиш zostались тільки місті,
А що верхній тулубець,
Мов неначе горобець,
Сюркнув вгору та й незчувсь,
Як десь в лісі оханувсь.

IX

Як упав же наш Іван
Серед лісу десь в бур'ян,
Та і дума:

«Оце так,
Заробив собі козак!
Що у бога і робити,
Як безногому прожити?»

Аж погляне — допотить,
Мов само до рук біжить,
Капловухе зайчєня,
А його наздоганя
Богатир якийсь безрукий.
Тут Іван ураз за вуха
Зайчєня те упіймав
Та за пазуху й сховав.
От безрукий набігає

Та ще здалека гукає:
«Гей, нащо ти перейняв
Зайчєня, що я підняв?
Ось верни, бо то моє!»
А Іван наш не дає,
Та враз споритись зчепились,
Далі й битись заходились;
Той шпурля того ногами,
Той же торсає руками,
Тільки ліс кругом лунає.

Аж агось Іван мовляє:
«Стій-бо, брате, відпочиньмо,
Ніж нам споритись та битись,
Чи не краще помиритись?
Ти безрукий, я безногий,
Чом нам споритись у бога...
Ось даваймо — побратаймось,
Та як краще із'єднаймось,
Щоб нам вкупі горювати,
Хліба-солі заживати».
«А давай, так і давай,
Тільки от що: замишляй
Ти між нами за старшого,
А я буду за меншого,
Наче в брата».

Помирились
Та одразу й заходились
Повозча собі робити.
То безрукий, бач, возити
Буде Івана та ганяти
Дичину, а Іван хватати,
Та і житимуть так вдвох, —
Чи не вируче їх бог.

Хмура осінь облягає,
Лист гілля вже попускає,
Птиця в вирій подалася,
Та морозом пойнялася
Вже земля, і ось зима
Скоро випаде сама.
Іван і каже:

«Знаєш, брате,
Ось давай збудуєм хату
Та поїдем преміж люди,
Може, дівчину добудем
Чи вдову яку стару

Приймем вбогу за сестру,
Хай у нас хазяїнує,
Обпирає нас, годує,
А ми будем добувати,
Вжитки всякі постачати».
«Чого й краще!» —

Менший мове.

Заходились та здорову
В тиждень хату згнобили,
Піч поставили, укрили,
Заготовили усього
Й подалися після цього
Скрізь по селах, слобідках,
Мов старці по ярмарках.

Де були, в яким краї,
Чи то довго, а чи ні
Так ото вони блукали
Та сестри собі шукали,—
Не скажу вже. Тільки ж сніг
Ось на землю первий ліг —
Шасть вони в свою хатину.
Безталанну сиротину
Чи де вкрали, чи зманили
Та й у себе поселили.

Знову їздять та полюють,
А сестра в їх порядку:
Варе, шие, пече, крає,
Як приїдуть — привітає
Щиро братиків любеньких,
Сорочки їм дасть біленькі...
І вони її шанують,
Та недовго все гостюють,
Тільки трохи відпочинуть
То ізнову і полинуть
На веселі тії влови
У зеленії діброви.

х

Так ото собі любенько,
Богобійно, звичайненько
Втрюх живуть собі в хатині,
Тільки щось-то сиротині,
Тій їх названій сестрі,
Років так вже через три

Враз наслало, мов пристріт,
Чи, мов, вийняло що слід:
Стала сохнути та в'януть,
Наче свічка, стала тануть...
Те брати все помічають
Та не скоро вже питають:
«Що з тобою, сестро, стало,
Що ти з личенька так спала?»

Бідна довго і таїлась,
Далі ж так їм повинилась:
«Що ж, браточки мої любі,
Як скажу я, він погубе
Вас обох, бо сам сказав...»

«Хто такий? —

Іван скричав. —

Та чи єсть ще сила в світі,
Щоб із братом нас стрібити,
Мимо божої, змогла?..
Ось розкажуй!»

Почала

Все вона їм тут казати,
Як й коли почав літати
Змій до неї трьохголовий.
«Тільки, — каже, — ви на влови,
Він до мене у димар
Та лякає, лиха твар:
Ось як скажеш ти братам,
Буде лихо усім вам.
Що братів, безщасну каліч,
Я заб'ю, немов ту галич,
А тебе саму сплюндрую...
Я це так собі й горюю,
Хай я все перенесу,
Вас хоч, братики, спасу».

«Не журися, сестро любя,
Ми його ось приголубим!
Не поїдем день на влови,
Замість темної ж діброви
В сінях ляжем на залогу
Та тоді йому дорогу
І покажем, як літати
Та тебе і нас лякати».

От сказали й залягли,
До півночі стерегли;
Як же глупа ніч насіла,

Бачать — небо освітило:
Змій летить то трьохголовий,
Крила віють, а здоровий
Хвіст, мов гадина та, в'ється,
По землі аж волоchettiся,
Мов косою, траву вале,
Все живе вогнем пале,
Шкоду скрізь такенну кое,
Гірше пошесті якої!

Тільки Змій в димар та в сіни,
Враз вони його й насіли,
Та взяли-бо не гнило,
Що луска вся облетіла
Змій-тварюці аж до п'яти.
Він тоді і ну бламати:
«І до суду, — каже, — віку
Я не буду чоловіку
Лиха коїти ніяк...»

«Може, — кажуть, — воно й так,
Тільки от що, зла личино,
Ось знеси нас в ту країну,
У таємні, густі пущі,
Де живуца та зцілюца
Лється дивная вода,
А не то оця біда
Буде в пів тобі біди...»

От з сестрою попросились,
За Зміяку учепились
Та під хмару і линули...
І не бачили, й не чули —
Аж і ось ота криниця,
Ключова з неї водиця
Риштакком маленьким лється,
Булькотить, немов сміється
Та красуня молода...

«Це ж вам, братці, та й вода, —
Каже Змій. — Ураз стрибайте,
Та здоров'ячка придбайте!»
Той безрукий:

«Ну, стрибаймо!»

А Іван:

«Ні, попитаймо!
Ось подерж-бо злу личину». —
Зліз на землю та трісчину
В ту криницю і укинув...

Й одхилитись не успівув,
Як вона і загорілась.

Знов брати йому вчепились,
Вже хотіли утопити,
Краще змовить — іспалити
В тій криниці злу тварюку,
Так вже дав він їм поруку
І клятьбу якусь-то щирю
Так, що поки дали віру,
Зате й трохи відпочити
Не дали йому, летіти
Кажуть зараз оце й далі.

Тільки знову посідали,
Змій враз крилами змахнув,
З ніздер іскрами пахнув
Та й подався з богатирами.
На обідню ж пору саме
Бачать знову ось криниця,
В ній погожая водиця,
Як веселка, виграє,
Кришталями віддає.

От Іван узяв лозину,
Що погонив злу личину,
У криницю й упустив
Та і зуздріти не успів,
Як вона вся опушилась
Та бруньками закрасилась.
Тут Іван гука до брата:
«А покиньмо його, ката,
Та стрибаймо, побратиме,
Хай-бо лихо наше гине!»

XI

Ось як вилізли з криниці,
Стали — любо й подивиться,
Де то кращі, ніж були,
Та і сили добули
Більш, попереду ніж мали.
От рядочком посідали
Та і радяться брати,
Де, кому й за чим іти.
Іван і каже:

«Ось я брата
Десь піду свого шукати,
Та вже, мабуть, й не вернусь».

«Так я, — каже, — оженюсь
На сестрі та й буду жить...»
«Хай господь тобі щастить.
Тільки от що, по малому
Каламарчику склянному
Наберім цієї водиці,
Бо вона нам десь згодиться».
Розпростилися звичайно
Та й побралися негайно —
Іван відшукувати брата,
Той же знов у стару хату.
Іде Іван ось, поспішає,
Сам собі усе гадає,
Що зробити йому з нею,
З лиходійкою своєю:
Чи простити, чи скарати,
Чи то оптом занедбати.
Сам собі ото міркує,
Ідучи шляхом, коли чує
Свині хтось-то завертає
Та прегірко так ридає.
Він, як голос той зачув,
Зараз з шляху ізвернув,
Бо одразу і пізнав,
Що то брат його ридав.
Наздогнав ото та й каже:
«Мабуть, вже тепер не скажеш
Жінці правди до смерти;
Не послухав мене ти,
От за те тебе з царя
Й повернули в свинаря».
Той учув та швидше в ноги:
«Виручай мене, як мога,
Всім я царством поступлюся...»
«Не за тим-боя женуся,
Ось-но слухай!»

Та й почав,
Як він батька не вважав,
Як і їздили до моря,
Як достав він в рибі горя...
«Знай тепера оце ти,
Що з тобою ми брати.
Розкажи ж, як ти живеш,
Чи давно уже пасеш
Ці ось свині непотрібні?»

«Гірко, брате, і хвалитись!
Почала лиха глумитись,
Як тебе тільки не стало.
Із двірця тоді ж прогнала
Та, як бачиш, до свиней
І приставила мене.
Та то чорт їй, не клопіт!
Та ось лихо: до воріт
Дожену я так то сак
Нечупарний цей косяк.
Як же тільки у ворота —
Постає уся свинота,
Мов у пень, та й не рушає,
Поти, скверна, дожидає,
Поки я поклонів з п'ять
Від старих до поросят
Не ударю всієї черідці...
А зміївни тут на східці
Повискакують, любують
Та із мене все глузують».
«Скверно, брате, та нехай!
Ти вже більш їм не вважай,
А уважу тепер я
Та ця палиця моя».
А у його костурець —
Аж в обіймище дубець.
От ще сонце височенько,
А черідка та скоренько
Вже і рушила, біжить,
Ззаді ж наш Іван трусить.
От як тільки у ворота —
Поставала вся свинота,
Тільки хвостиками має:
Тих поклонів дожидає.
А зміївни-то любують
Та із наших все кепкують:
«Ось погляньте, любі-милі,
Що наш вигдавав мурмило,
Десь підпаска приманув,
Щоб за його карк свій гнув».
Слухав, слухав наш Іван,
Як пошпуре ж палюган...
Живо де все те й поділось —
І свинота розлетілась,
І зміївни, і двірєць,

І лихий той цар-отець;
Лиш маленькі змієнята,
Наче ті де каженята,
У димар загуркотіли,
Ті спастися і успіли
Та й zostалися на плід
Нам, хрещеним, на клопіт.

От як замок зруйнували
Так, що з пилом ізрівняли
Весь і мотлох, ну скликати
Челядь Змієву й збирати
Скрізь по дворищі своїх
І приїжджих тих чужих
Трупи й голови до купи.
Натаскали такі купи,
Що й до суду б не призвів
Всіх у толок тих голів.

Де як, де як поскладали
Щоб хоч трохи припадали
Тулуб як із головою,
Та тоді уже водою
Отією, що приніс
Наш Іван з далеких міст,
Покропили...

Враз й устала
Жвава, чепурна та вдала
Незлічима війська рать,
Хоч до бою й зараз стать!
Та ото тоді своїх
І незвісних тих чужих
Скрізь повів наш молодець.
Це і казці цій —

Кінець.

КАЗКА ПРО ХИТРОГО ЛИСОВИНА І ПРО ДРУГИХ ЗВІРІВ ТА ПРО ТЕ, ЩО ВІН ЇМ, А ВОНИ ЙОМУ КОЛИ

Пісня перва

Ось настигають троєцькії свята;
Мир, немов квітка, увесь запишався,
В шати розкішно-зелені убрався;
Звіру ж та птиці веселая хата,
Де б вони захисту тільки схотіли,
В лісі й у полі готова на долю;
Єсть розгулятися всім де уволю!..
Весело небо з землею раділи...

Цар всьому звіру старшину скликає.
Скрізь по доріженьках, пилом прибитих,
Бучно на призов панів родовитих
З різних країн череда виступає.

Сойка-батьорка, Цибатко Журавка —
Люди, як бачте, усе то статечні!
Все то цареві порадики гречні!
Буде тепер їм великая справка!

Всім наказали, усі й об'явилися;
Лис же того не послухав наказу,
Десь заховавсь, що й не найдеш одразу,
В раду не йшов, бо на його жалілись.

Дехто багато за скверні прояви:
Капості хижі, грабіжку, нагальство...
Цілим кишлищем усякеє панство
Дуже прохало на його управи.

Всім утямки-бо, розбійник, він дався!
Тільки Барсук не терпів і наруги,
Був-бо небіжчиком Лисові вдруге,
Тим-то від його й знічев'я спасався.

Первим ось Вовк Сіроманець встає
З кривним всім кодом, знакімством славетним,
З родом чималим своїм та даветним
Враз до Царя приступив та й мовляв:
«Мудрий наш Царю, великий, преславний!

Кожному милость даруєш ти звіру,
Право й заступу!.. Прийми ж мою щирю
Просьбу на Лиса Рудого. Він, неугавний,
Жінку прескверно мою опаскудив,
Дітям же очі заприндрав погано;
Сліпнуть, сердешні, побито на рани,
Певно, вже їм не спастися полуди!

Раз була думка зібратись до купи
Всім, хто від його наругу терпіли;
Вже було так, що і день позначили
Та Лисовина до позову й поцупить.
Він вже й згодився на суд було стати,
Тільки роздумав та десь і сховайся,
Ось хоч підручних своїх розпитайся...
Царю примудрий, коли б розказати
Похвалки злії поганої тварі,
Навіть і тижня б на це не хватило!
Якби ж усяке дознав його діло
Та де полотна зібрать у базарі,
Їх повернути на папір всі гоже,
Шкоди всієї не спишеш ти його!..
Глум же над жінкою гірше усього...
Помсти я хочу, скарай його бже!»

Тільки ото свою кривдую шкоду
Вовк розказав, до Царя наблизилось
Трусик — маленьке Шашчя, уклонилось
Та і заведе по-панськи. Пригоду
Каже, як він у харчах принецадів,
Кінчик лиш тільки ковбаски й зостався...
Як він із їм уже де не ховався,
Лис і на його, хижака, пожадів.
Тут як зіскоче Котище Вусатий;
«Царю пречесний! — уголом він скрив, —
Бреше все Трусик, бо сам же він хіпнув,
Ласу ковбаску у мене, завзятий!
Краще було б обізватись самому
З позовом мені на того Лисовина!
Так було діло: вже давня година,
Років чимало минуло, к старому
Діду мірошнику йшов я на влови;
Він же заспав на той час, бо втомився.
Бачачи це, я гаразд підмостився
Та і украв ту ковбаску, панове...»

Барс Рябошкура ось грізно глаголе:
«Проку не буде в даремній балачці!
Кожному видко по цій повелачці,
Злодій він кривний, безпутня сваволя.
Радий би він, щоб усі ми пропали,
Ти, наш владико, і всеє підданство,
Паче ж гербовне шляхетнеє панство,
Тільки б йому що ласеньке упало!

Треба ще вам розказати про Лиса,
Як він, розбійник, із Зайком Косеньким,
Нашим молитвенним, богобійненьким,
Раз обійшовся зрадливо, гульвіса.
Взяв та прикинувся буцим смиренним,
Зайко й повірив лихому лайдаці...
Сіли вони десь собі у байраці,
Ось Лисовин і почав умиленним
Голосом красним істиха, любенько
Нашого Зайка учить-поучати,
Як молитов йому треба казати...
Та з-за потилиці учня гарненько
Хапнув у пазури, той і незчужся!
Тарсав вже, тарсав він мужа святого,
Тільки аж клоччя летіло... Затого
Я нестеменно в байрак нагодився
Та слобонив бідолаху; він сам ось,
Гляньте, які-бо по йому скрізь шруби!
Якби не я, то носити вже шуби
Мужу святому наждаку б досталось
Більше у світі! Хіба ж і терпіти,
Царю, усяку нам капость від ката?
Лихом згадають тебе пращурята!..
Хочеш не хочеш, а треба провчити».

Каже тут Вовк Сіроманець: «І справді,
Вже нам не ждати добра з Лисовина,
Тільки довішня із ним тяганина!
Краще було б усій чесній громаді,
Дуба щоб дав він, злиденний, скоріше!
Річ ось попомніть мою: як минеться
Марно оце йому все — доведеться
Чашу нам пити від його гірчіше!»
Тут Лисовинів родак іздіймає
Річ — Барсучина — та дядька гаряче
Ну захищати. Язик наїпаче, —

Каже, — у нас задля того буває,
Більше щоб шкоди братам понакоїть...
Все це пусте! Коли б йому місто
Дати як слід у «члену» тут по хисту,
Зміг би тоді він усіх заспокоїть...

Самі ж ви дядькові стільки зробили
Шкоди лихої, ось ну розкажіте!
Самі ж ви клятьбу давали, щоб жити
В спілці, братерськи, а там сочинили
Дядькові так, що не варт і казати.

Взимку набрався він горя, чимало
Все через вас йому залито сала!..
Добре дали ви себе йому знати!

Раз пострічати комусь з товариства
Валку тарані в дорозі лучилось;
От все братерство ураз заходилося
Дядька прохати, щоб він на користь

Це ось пішов та вам риби доставив.
Він і згодився та й ліг на дорозі...
Суне ось валка, на першому возі
Зараз чумак молодця і побачив.

Вистромив списа, хотів заколоти,
Дядько ж додільно та так притаївся
Мертвим та цуплим, що той обманився,
Думає: трохи додати роботи,

Буде ірха, комірець, закавряжжя.
Найда добряча! Та, дядька схопивши,
В воза й укинув, а той, розглядивши,
Рибку почав викидати на шляшшя.

Ви ж тут слідечком її поживали...
Дядькові ж звізиши (?) і трюхлої скибки
З'їсти з тії не досталося риби,
Всю-бо ви з Вовком доценту пожали.

Ще розкажу вам і другу причину:
Дядько назвав колись тушку гарненьку
Та й похвалився Вовкові. Вірненько
Клятьбу дали вони все споловини —
Здобич і горе — ділити запевно.

Вовк-негодняк і тепер ізрадив!
Дядько один усе діло наладив,
Тушку ту з тринпулем скинув, та ревно
Галас собаки зчинили, на лихо...
Влізло ж тут дядькові! Вже й полатали

Гемонські тварі, бодай запропали!..
А Вовцюга отим часом істиха
Задки та задки із тушкою вбрався
В скоту. Ось дядько мазку як замовив,
Всилу додбав та й каже Вовкові:
«Дай же й мені, бо і я побивався»..
«Братику світе, тобі я залишив
Кращий шматочок, самий ось лоїще,
Глянь-но!..» — Та й верга йому тринпулице...
Так побратим його в дурні поставив!

Гірко-бо, Царю, мені і хвалитись,
Стільки, сердезі, від Вовка прийняти
Горя упало... Коли б це послати
Звістку до дядька — він сам оправдитись
Зміг би на раді тут чесно та право.
Що ж Вовк балака про жінчину цноту,
Не потурайте на цю ви дурноту!
Діло це давнє, сказати нелукаво,
З семеро років тому, як до дядька
Жінка Вовкова сама припадала,
В того ж душа не з лопуцька — приймала
Ласку її... А якого ж чорт батька
Страм він собі й посімействові робе?»

Далі додав ось Барсук: «Хоч про Зайка:
Як же без кари учити незнайка?
Паля й субітки ледаці не зробе

Шкоди такої, як дурість та лінки...
Трусик же сам у крадіжці піймався,
Як нам Вусатий Котище признався
Тут ось на раді обчественній ниньки.

К тому ж, старшина коли б не карала
Злодіїв дрібних, як Трусик ледачий
(Дядько ж за правду куди як гарячі!),
То б уся правда на світі пропала.

Міг би він Трусика просто завісить,
Правий би й був, пошкодив, бач, ледащо,
Той же на його й наплів чорти зна що,
Ось вона, дяка, з паняти-гульвіси!

Царю великий! Хоч стільки мій дядько
Звіру усьому добра не призводив,
Мало хто вдячний за тії пригоди,
Всі те забули, не мають і гадки!

Він, мов скитський, тепер у пустині
Піст наложив та себе сокрушає,
Тіло у тяжких веригах смирає,
Гріх свій спокутує у самотині.
Хутір багатий свій марно покинув,
Сам десь здала себе печерою будує,
Кажуть, неначе й труну вже готує...
Раз мій знакімець його там зострінув,
Богом божився, що де і поділась
Жвава його похода бадьориста,
Молиться, каже, не встане із міста;
«Шкода, — говорю, — мені вже приїлась...»
Тут несподівано — де не озьмисся —
Півень іде, Куркогін пелехатий,
З родом великим, у чорне убрatий.
Слідом за півнем ось мари неслися
З трупом мертвовим його Прудконіжки,
Квочка колись-то була предобряча,
Гірко за нею все сідало плаче...
Що ж, не можеш, досталося ніжки
Йй простягнути на горенько, бідній!
Ось Куркогін до Царя приступає,
Очі хустиною тихо втирає,
Гребенем трусячи набік поблідлим,
Ледве промово: «Тебе це молю я,
Дай нам заступу, о Царю правдивий!
Скоро-бо злий Лисовин нечестивий
Чесний наш рід до ночі ісплюндрує...

Тільки що радісно весну ми стріли,
Гай хорошенько ось тільки убрався,
Я посімейством своїм утішався...
Гарних діток ми цей рік налупили:
Ще у пушечку гладенькі вдалися!..
Двір наш немов монастир, огорож
Добра, висока, ще к тому сторожа:
Шестеро псів ми держали на Лиса.
От його заздрощі, мабуть, вхопили,
Що живемо ми по-божому, тихо,
Він і давай замишляти нам лихо...
Раз коло брами його захватили
Пси наші щирі та злодію вдосить
Всипали хлосту у саму міру...
Отже, все марно пішло бузувіру!
Слухайте далі-бо: раз він приносе

Скоро затим мені лист за печаттю;
Глянув я — диво: ченцем він одітий,
Став мені блякати, що, лихом зострітий,
Хоче постригтись в чернечу він браттю,
Буцім жадає гріхи замолити,
Скормом облишив, поститися просе,
Вже й пораменим під ряскою носе,
Моле мене — йому шкоди простити.
Вийняв і папір якогось владики,
Наче він слимаком десь-то вже служе.
«Хай, — каже, — біг вже спасає, мій друже,
Я ж побіжу, бо мені ще великі
Правила треба ік ночі читати».
От я пішов та своїх розважаю;
«Годі ховатись, — раденько мовляю, —
Лис-бо одіг вже чернечії шати,
Кинув злодійство, спокаятись хоче,
Смілко ходить тепер скрізь вже, миленькі!»
Діти радіють, убрались скоренько
В гай на проходку... Коли ж це як скоче
Лис відкілясь та найкращого сина
Згарбав, сердегу, а далі уївся:
Де мій вивід хороший подівся!
Весь перенівечив, скверна личина,
П'ятеро тільки з двадцятка і живі!
Мало ще того, мою Прудконіжку,
Любу дочку, найутішну, небіжку,
Вчора загриз на горохвяній ниві...
Толуб один лиш собаки одбили,
Голову ж з шиєю зжер, кровопивець...
Царю великий, ти нам милостивець,
Дай нам заступу від чорної сили!»

Цар на це й каже: «А що ж бо, Барсуче,
Пісника так-то родак твій блаженний,
Так-то спокутує гріх він, нікчемний?
Слово даю, що його ми проучим!
Слухай-бо нас, іздавен сановитий
Наш Куркогін! Ми дочці, твоїй втісі,
Камінь великий положимо в лісі,
К тому велімо в церквах продзвонити!»

Тіло сховали, на камені напис:
«Тут полягла Куркогенова дочка,
Добра із неї колись була квочка,

Звів Лисовин її, курячий хапис...

Плачте за нею, другої не буде!» —
Вибили лепсько із сутого злота.
Так-то поштила царська щедрота
Ту Прудконіжку, дивуйтеся, люде.

Трохи ось згодом із звіру старіших
Цар викликає, велить розібрати
Нагле убивство та як покарати
Другим в незабудь злодюжку найгірше.

Радили, радили судді й підсудки
Та й порішили, щоб Ведмедю Реві
До Лисовина іти та Цареві
Миттю приставити хитрого в сутки.

Цар йому й каже: «Глядіте ж ви, Рево,
Вірно одбудьте нагальну цю службу,
Та стережіться, як схоче у дружбу
Встряти він з вами».

«Чи можна ж Царево

Слово зламати?! — він згорда мовляє. —
Не огинається хай, як тварюка,
Як там не бреше, а я вам порука,
Рева скоренько його притаскає».

Пісня друга

Сміливо, спішно ось Рева простує
Пісками жовтими просто в бескеддя.
Вже поминув кучугури й безвіддя,
Повагом йде собі, наче шуткує.

Лишив позаду вже й гори високі,
Де Лисовин, як наш Рева дознався,
Добрими ловами влітку тішався,
Просто до хутора держе на око.

Лепський же й хутір у вражого сина!
Дивним подімством добряча будівля
Висіла в небо; на всяке безділля
Тут похоронки були в Лисовина.

Глянув наш Рева — ворота здоровим
Засовом хитро заперті; підходе
Він ось до них та істиха й заводе:
«Гов-бо, а свату! Чи живі-здорові?»

Це я до вас по царському приказу
Кличуть вас Цар і пани у громаду,

Треба вам стати до позви на раду
Нашу всесвітню; та це-бо одразу, —
Швидче вбирайтесь та ну і рушати
Вдвох із мною, бо в раді рішили —
Пуга вам буде, тягтнуть з вас жили,
Тільки ви станете ще промедляти».

Лежачи слухав ці Ревині речі
Лис кровошерстий та думав, з хурдою
Як обійтися йому лисовою
Та за позови оддячити грече.

Скоро надумав, іде істихенька,
Скрізь по подвір'ю усе розглядає...
Боже мій правий, яких тут немає
Закутків темних, льохів, поховеньків!
Лис там було, тільки скоїться лихо,
Завжди ховається, чорт його знайде!
Часом, лучалось, звірятчко знайде,
Там і поляже Рудому на втіху...

Скрізь зазирає, бо дума, залога
З Ревою нашим прийшла та сховалась,
Часто вона йому в помку давалась!..
От як увіривсь, й говоре:

«З дороги

Милості просим сватка до господи!
Вже вибачайте, що впало вам ждати,
Треба кахвизми було дочитати...
Як у Царя там? Маю надію, шкоди
Вам царедворці не чинять?.. У власті
Ви стоїте по-старому на стражі?..
Як наші к у р с и, які тепер л а ж і?..
Борють мене-бо і досі ті страсті
Земстії ваші... Ну вж і спека!

Боже, та як ви з дорой упріли!..
Мабуть, вони там усі подуріли,
Мужа такого так слати далеко!
І не знайшлось у Царя скорохідця,
Щоб то до мене послом одрядити?..
Маю надію, мене захистити

Ви не одкажете там, худорідця?..
Завтра, хоч дуже ці дні я кволію,
Ранком і рушим, — бо я ізбираюсь
Вже щось давненько та все і загаюсь...
Тільки сьогодні пугі не здолію,
Страви чи щось-то вхопив я нісної,

Ось і варуняють у трунку уроки...»
Ведмедю ж голод підводе вже боки,
Він і пита його:

«Страви, якої?»

«Проку не буде, хоч я й похвалився!
Вбого харчуюсь; не пан я, сваточку,
Радий і хліба черствого шматочку;
Меду ж навкруги — хоч ти їм давися.
Ім і його по нужді, обдимає

Тільки щось дуже той мед щільниковий...»
«Бач-бо, сваточку, які пундиківі!
Що за щільник та ласіше буває?

Лиште-бо думку таку ви ледачу,
Дайте мені ви хоч цілу колодку,
Сам я управляюся з нею в охотку,
Вам же на раді за ласку віддачу!»
«Справді-бо, свате?»

«Повірте ви богу! —

Божиться Рева.

— Кажу я вам певно!»

«Радий служити сваткові я кревно!
Швидше ж рушаймо оце й у дорогу.

Силка-тесляр тут живе за горою,
Меду до напасті знайдем у його,
Зроду-бо, мабуть, достатку такого
Ви чи і бачили...»

Той і губою

Цмака, сердешний, аж слину ковтає...
«Пробі, зведіте, сваток Лисовине,
Ласка та ваша за мною не згине...» —
Щиро так Рева дурненький благає.

«Трохи уляк я на ноги...»

Лис каже,—

Ваша ж бо дружба й здоров'я...»
Ревине ж добре вже зна безголов'я,
Як йому Силка-то меду покаже.

Пройде попереду, наче що й путне,
Йде, а про себе міркує:

«Медочку

Дам на незабудь тобі я, сваточку,
Будеш ти довго сміятись на кутні,
Знатимуть мед цей старі і малі!»
Рева ж слідує похило, безпешно,

Не сподівається зради, сердешний,
Наче той дурень, що віре надії.

Смеркло давно уже, ніч облягала,
Силка-тесляр, наморившись, уклався
Спати; у його ж надворі валявся
Добрий оцвенік дубини. Стирчало
Двоє великих клинців із дубини,
Вчора то Силка хотів розколоти,
Та, не спромігшись скінчати роботи,
Так і облишив клинці у щілині.

От Лисовин до розколу підводе
Ласого Реву та й мове істиха:

«Тут ось, сваточку, вам меду до лиха,
Тільки глядіте, щоб часом як шкоди
Вам би не сталось від його якої...

Іжте досхочу — та тільки у міру!»
«Що я дурніший усього вже миру?
Годі не знаю? Ось будьте в спокої!»

«Воля на те буде ваша! Стромляйте
Писок сюди у щілину та глибше,
Глибше-бо — й мед буде, свату, ласіше,
Та на здоров'я собі й поживайте!»

Рева скоренько по самії очі
Писок стромив у розкілок дубовий
З лапами притьмо, Рудько ж тут бідовий
Клинці ті з розколу і витяг... Щомочі

Знову колода до міста зійшлася,
Лапи ж та пику сердезі вщемила
Так-то до болю, що Реві не мила
Й рідна родина у час той здалася.

Впало ж роботи бідасі на долю!
Лисові хитрощі й силу вбрали
Ревину в шори страше! Лущали
Кості ласуні, як бився на волю

Видертись задніми лапами злодій,
Тільки летіла земля пилюгою!
Ревине ж грубе збудило в покої
Силку з постелі, він чує — щось в шкоді,

Вибіг, вхопивши сокиру, із хати.
Лис тут, забачивши Силку надворі,
Реві сердешному стиха говорить:

«Свату, а свату, он вас частувати
Силка-хазяїн із хати сам вийшов.
Вам піднесе ось добрячу чарчину!

Їжте у міру, боюся — на спину
Мед цей крізь шкіру коли б вам не вийшов.
Будьте здорові, сваточку любенький,
Час-бо мені на молитву додому».
Дума ж:

«Вже Реві не бути живому!»
Та і подався на хутір скоренько.
Силка ж, углядивши нашого Реву,
Галас зчинив по надвір'ю страшений:
«Люде, до мене, бо Ведмідь межений
Осьде на дворі!»

Ту гич тесляреву
Юрба почула, в шинку що сиділа;
Лишивши миттю чарки недопиті,
Рушила гамузом Ведмідя бити.
Кожне хваталось, — хто дрюк, а хто вила
Тяг за собою та бігли чимдужі.
Піп вже нащо із дяком Хвилагоном,
Той з патерицею, той з макогоном,
Перли і ції поштивії мужі.

Навіть попова і кухарська Настя
(Кращу за всіх вона квашу вчиняла)
Кужіль ось свій під плече запопала,
Слідом на Ревине бігла напестя.

Чув наш сердега і гвалт той, і галас,
Острах смертений окутав тімаху,
Щиро напнувся він чимдуж та із жаху
Видер хоч пику, аж горе! Досталось
Шкуру іздерти по самії вуха.

Господи, кров залила йому очі,
Випручать лапи ж — не має вже мочі:
Рветься, сердешний, колодою буха...

Всилу вже видер-то лапи з розколку,
Тільки без пазурів і також без шкіри.

Дорого стали ведмежій натурі
Ласощі Силчині! Будуть у помку,

Мабуть, довіку вони бідоласі.
Хоче він стати — не може піднятись,
Ніяк каліці до діла узятись,

Щоб обіпертись; в смертельному страсі
Вале здорового боль Ведмежаку.

Силка ж з своїми ось-ось набігає,
Наглуу смерть йому все обіцяє...

Первим швиргонув свою костуряку

Піп та улучив межі плечі гучно.
Тут і остатні стіною наспіли,
Реву дебелого враз окружили,
Гайкають, тюкають шпарко та бучно;
Той його вилами, той кочергою,
Дрюччям, кияччям, штилями, граблями...
Дужий коваль ще поцупив кліщами,
Зверху ж огрів вершлягом-плескогою.
Кирка Семен та Іван Махнидрала
Били найдужче; Кулемза ж Микита
Грів його ціпом, мов сніп того жита,
Тітка Секлета дійницею вдрала...

Ось і каміння уже полетіло;
Силчин братко у висок як улуче...
Світу не зуздрів наш Рева могучий!
Кинувсь спрожого туди, де без діла
Юрбище бабське стояло лякливе.
Врозтіч метнулась жінота, тікають,
Деякі з кручі у річку стрибають,
Піп же гукає до миру зичливе:

«Людочки добрі! Спасайте-бо Настю,
Он вона плине і кужіль за нею!
Кухву горілки вам ставлю за тее,
Тільки не дайте, сердешній, пропасти!»

Враз тут недобитка лишили люде,
Шкода-бо кожному рідної жінки,
Ще ж і попова тут кухва горілки...
Хто ж за горілку та неслухом буде?

Рева ж тим часом у берег ну братись,
Дума: «Ніж глум мені бабський терпіти,
Маю я краще голою зложити,
В хвилях холодних з життям розпрощатись».

Плавати, бідний, не мав він кебеті,
Та несподівано вниз прудководом,
Наче бурдюг, і поплинув.

Ізгодом
Вздріли селяни його.

«У лабети
Ще-бо, — гукають, — тебе ми залучим!
Сором нам, братці, а все цокотухи
Вражі оці нарobili порухи...
Дома б сидіти, пічкурки, вам лучче!»

Лають бабів та із Реви кепкують,
Що на незабудь він лишив в колоді
З морди линовище.

Той же по шкоді
Плине собі та претяжко горює,
Стогне від болю дитина не згірше;
Смерті на себе у господа просе,
Свата ж та Силку погано поносе,
Вже животіти не мисле він більше.

Вплив на берег та й ліг помирати:
Силчине тут ізгадав пантрування...
«Будь ти неладний за це нехтування,
Скверний, злидений ізраднику свате!»
Лис же тим часом, десь зцапавши курку,
Добре наївся та гайда до річки,
Сів під калиновий кущ невеличкий
Та розмишляє, як нашого Бурку
Ловко підвів він.

«Тепер, мабуть,— дума,—
Силка уклав його спати навіки;
Хай спочиває, бо був превеликий
Ворог мені Ведмежака той, тума.
Завжди підводив мене ік одвіту
Плітками всяко, хоч родичем й звався».
Зирк понавкруги — аж ось розплатався,
Баче він, Рева лежить недобитий.
«Дурень ти, Силка, еси голомозий! —
Крикнув уголос.—

Нікчемне ледащо!
Здобич таку упустив ти ні за що,
Тільки що шкуру на пиці позвозив!»
Сам же до Реви підходе та мило
Каже:

«Сваточку, невже ж це ви тут?
Боже наш милий! Здається, вас скрута
Після солодкого меду здоліла!
Що, розкажіте мені, за причина
Трапилась з вами? Нема рукавичок...
Де ви їх діли? Хіба уже звичок
Панських одвикли?.. А спина-то, спина!

Чуба немає, потилиця лиса,
Мабуть, голій вас який незвичайно
Так це пошпетив! До Силки негайно
Враз це долину та дам я гульвісі!»
Слухав каліка ті речі уразні.

Сам собі думав:

«Було б ізложити
Голову краще мені, ніж терпіти
Ці насмішки болячі, невиразні!»
В берег поплавзав та знову спустився
К річці, сердега, та далі полинув
Скрізь за водою; десь трохи спочинув
Та аж у тиждень Цареві й явився.

Цар як углядив:

«О господи боже!
Що це такеє вам сталось, пан Рево?»
«Так це, о Царю, посланця царева
Лис препоганий упорав негоже...»

Цар скомизився та крикнув уголос:
«Стій, лаштабею, я дам тобі знати!
Мужа такого на сміх підіймати!
Кров'ю заплатиш за кожен ти волос
Славною Реви, у тім вам клянуса
Власним престолом і царством могучим!..
Доки ми Лиса на суд не залучим,
Доти я зброї нехай не озмуся!»

Райцям та лавникам каже він раду
Миттю зібрати та Лиса судити,
Муку найгіршу йому згнобити
Всім у науку за Ревину зраду.

Райці та лавники три дні сиділи,
Так і оначе усе розсмотряли,
Наче що й путне, статуту шпиняли
Та Лисовина затим торішили
Кликати знову, ота ж посилати
Скоро гінцем; поверткий він, проворий,
З ділом управиться ловко та скоро.
Цар, виряджаючи, й ну ось казати:

«Коту ви наш, Голованю Муругий!
Маю на вашу снагу я надію,
Вам, поверткому, нічого не вдіє
Лис препоганий, не бійтесь наруги,
Вас він послуха, бо вас поважає.
Лисові ж так наше слово скажіте:
Хай як не хоче на палі стриміти
З родом своїм, то нехай не виляє,

Враз це до суду являється з вами».
«Ваша і сила, і воля, та тільки
Дуже малий я, того і немілко...
Рева який он, ви знаєте сами», —
Кіт одрікає.

«Та що йому сталося? —
Коту наш любий, не всі тії мають
Толок розумний, котрі підпирають
Гирею стелю... Частенько лучалось,
Як ще малому, за ніс їх водити!
Ви ж хоч на зріст проміж нами маленькі,
Розум же ваш нам відомий давненько,
Зможете ви нам це діло зробити».
«Воля закон мені ваша, —

Кіт мове. —
В мене прикмета в дорозі ведеться —
Як праворуч жайворінка зірветься,
Буде гаразд все, простіте на слові!»

Пісня третя

Вранці Муругий із дому зарані
Рушив в дорогу і верст вже покинув
Скоро чимало; коли це полинув,
Баче — з лівші жайворінка. Погані
Думки полізли гінцеві царському...
Він же на те то не дуже турає,
Йде собі смілко, себе розважає:
«Примхи ці бабські усе по-дурному!»

Стало смеркати, як він наблизився
Ось ік славетному хутору Лиса,
Глянув навкруги: сидить біля ліси
Пройда хазяїн. Йому він вклонився:
«Вечір вам добрий, година погожа!
Цар-бо почав на вас дуже сваритись,
Чом не йдете ви на суд об'явитись?
Смерть йому буде, страхає, негожа,
Тільки не піде він цей раз з тобою».
«Бог вам заплаче за звістку! Спочити
В хату просю вас!»

А сам гонобити
В думках почав, щоб Котові якою
Капостю добре віддячить з приходу.

«Свату рідненький! —

Почав улещати. —
Чим мені вас, я й не знаю, вітати!
Ви мені любі найпаче із роду.
Рева ж прожера такий прездоровий,
Злий лобуряка, його я злякався
Та й не пішов, хоч було і зібрався;
З вами ж, сваточку, піти я готовий
Завтра удосвіта, вистигнем строком...»
«Краще б нам зараз, бо місяць і зорі
Наче мов грають, так видко у полі;
Шлях же — хоч ти покотися їм боком!» —
Мове Муругий.

«Боюся я ночі, —
Лис одрікає. —
Удень то байдуже,
З ким не зострінься, а ніччю, мій друже,
Як би не стріти нам де поторочі».
«Так-то і так, —

Головань промовляє, —
Нас, як здається, з того не буде.
Що ж ми, сваточку, вечеряти будем?
Бо із собою я й крихти не маю».
«З вашої ласки, як так, доведеться
Меду із'їсти це нам по кавалку».
«Що ви, сваточку, мені він ще змалку
Гірчіший за скверную редьку здається...
Дайте хоч мишу, до них я ласенький,
Мед же свій викиньте й з думки!»
«Як, свате,
Миші ви любите? Знаю багате
Кодло я мишаче... Піп тут старенький
Єсть недалечко у будці у його
Прірва страшна, ишви розвелось;
Гарби вантаж хоч, старому прийшлося
Пусткою лишити будку з-за того...»
Кіт аж підскачів.

«Коли ваша ласка,
Місто те швидше мені покажіть».
«Добре, сваточку, за мною ідіть,
Буде цю ніч вам добряча попаска!»

Кіт такий радий! Приходять до будки,
Стали під стінкою, дірка здорова
В стінці проверчена; то ще учора

Лис повертів, як ходив на добутки.

Курку найкращу тоді він ізбував,
Костя ж попович довідався шкоди,
Мудру петельку на час той пригоди
Саме над діркою враз принатував:

Злодія нею хотів упіймати.
Знав Лисовин це поповича діло...
Каже Муругому:

«Лізьте ось сміло,
Я на сторожі тут буду стояти.

Ач, пискотять навіженії тварі!
Буде удосить вам з ними мороки,
Тільки глядіте, від них щоб уроки
Вас не напали!.. Немов у кошарі

Ситість вовкові — там розкіш вам буде.

Лізьте-бо швидше, чого огинатись,
Скоро-бо треба й в дорогу збиратись».
«Боязко, свату, бо хитрії люде

Завжди попи, я вже добре їх знаю».
«Ви боїтеся, як бачу,—

Лис мове.—
В хутір вернімось, вечерю зготове
Жінка швиденько,— мишей я не маю...

Друге що-небудь, а вже щось зготує».
Кіт не дослухав, а просто в петельку
Прьонув, мов коник індику у пельку...
Так-то гостей своїх Лис наш шанує!

Тільки Муругий петельку на шиї
Це ось почув, скам'янів він із ляку,
Дуже, сердезі, здавило горляку;
Дряпає землю він, нямче та вис,

Лис же стоїть коло дірки та скале
Зуби погані, із свата сміється:
«Що-бо, сваточку, а як удається?..
Добрі улови? Багато піймали?..

Ситії миші? Ловіте сміленько,
Костя почує та винесе хрону,
З хроном тривніше... Багато урону
Ви вже мишві наробили миленькій?

Це у царя так співають? Та й ловко,
Бий мене боже, сваточку! Якби ще
З вами устряв Сіроманець Вовчище,
Збувся б клопіт я з своєї головки!»

Це Лисовин проказавши ізникнув.
Кожне безділля: крадіжку, убивство,
Цноти жіночої скверне насильство —
Все йому в руку; цього він ізникнув

Ще з пелюшок, і усе це не грішним
Ділом він мислив. Тепер він зібрався
К Сірій Вовчиці, що з нею кохався
Змолоду. Думав любенько колишні
Жарти й утіхи із нею згадати,
К тому ж дознати, за що-бо Сіренький
— Він до Царя це подався скоренько —
Має на раді його позивати.

Ось він до Вовка прибіг у господу,
Граються діти, старої немає;
«Будьте, зведенятка,—

Він їм мовляє,—
З днем цим здорові!»
Та знов десь у шкоду
Скоро й подався.

Вернулася з діброви
Сіра додому, вони й похвалися:
«Бачили, мамо, Рудого ми Лиса,
Каже: «Зведенятка, будьте здорові!..»
Наче багаття, спалахнула мати,
Помста страшенна їй очі заслала,
Миттю за Лисом вона почухрала...
«Він мені,— каже,— за глум цей заплате!»

Ось наздогнала — та й ну голосити:
«Скверний бездільнику, злий волоцюго,
Кінський убий тебе грець, ледацюго!
Як ти дітей моїх смів поносити?»

Зуби оскали. в бороду гідку
Лису вчепилась, скубе та тіпає,
Всилу той видерся, з ляку тікає,
Стільки захвате, аж свіркають литки,

Знову ось Сіра догнала поганця,
Тут йому влізло, мов просові в ступі!
Випручавсь ще він та це як улупе...
Баче — стоїть край старенького шанця

Давнього муру якась-то руїна,
Ще ж у руїни сутки превузенські,
Він і ускочив, а нашої Сіренькій
Оптом бажалося забить Лисовина.

З серця не стала гаразд додивляться,
Голову слідом в сутки устромила
Та й зав'язилась.... Вже що не робила —
Ніяк сердешній з сутків опростатись.

Лис, це угледівши, виліз, сміється:
«Що, — каже, — Сіра, чи ловко піймала?..
Хвалишся ти, що чогось не теряла,
Мабуть, рубити тепер доведеться».

Гірко із Сірої Рудь познущався!
Честь свою думала та захистити,
Притьмо ж упало її загубити
Чесній матроні...

А Лис же побрався,
Скоївши глум той, і горенька мало!
Просто додому...

Усилу Сіренька
Вилізла з тисків, здихає важенько...
Що ж то Муругому, гляньмо, упало?

Нявкає голосно, несамовито
Кіт у петельці, аж двір весь лунає;
Костя ж, почувши, скоренько встає,
Світе ліхтарик та кинувсь будити

Батька із матір'ю й кухарку Хіврю:
«Гей-бо, вставайте, лисиця піймалась!
Нуте-бо швидше, коли б не зірвалась!..
Всі іскопились, біжать по надвір'ю;

Сам панотець ізграбастав десь вила,
Кухарка ожуг, а Костя дрючину,
Хто палимона, хто просто дровину...
Мов гайдамаків наринувла сила

Це уночі. Ось попереду вихром
Костя набіг, як узяв потягати,
Вздовж та упоперек дрюком латати,
Око аж вибив сердезі!

Вже прикро
Думав Муругий головку зложити
Та з переляку — отця як не видно —
І учепирся попові у литку...
Мав той і вила із рук упустити;
Враз ізомлів та, мов сніп, і звалився.
Кіт тут на його дере та кусає,
Вгляділа кухарка...

«Дідько, — гукає, —
Сам у це діло тут, мабуть, вступився,

Пробі, рятуйте панотченька, милі!»
Тільки що люде той лемент почули,
До панотця всі одразу сунули,
Миттю під руки його ухопили

Та й понесли до кімнати скоренько;
Кіт же як був, так в петельці й зостався.
Баче — немає нікого, прийнявся
Гризти він шнура чимдуж проворненько.

Не сподівався вже звернутись додому,
Щастя його ж, що ось шнур обірвався...
Ех, і чкурнув він, мов хто за їм гнався!
Чеше, сердега, та Лису Рудому

Шле все прокльони та лайку ледачу,
Та і себе не минає:

«Здобувся, —
Каже, — у свата, що й ока ізбувся,
Стидно піти і між люде, козаче!»

Цар іскипів, про Муругого взнавши,
Смертю грозиться він Лиса скарати,
Знов загадав стариків ізбирати,
Суд і розправу которії завше
В царстві держали. Зібралась старшина,
Зопалу Цар і говоре:

«Скажіте,
Що нам з злодюгою клятим робити,
Як вгамувати нам песького сина?»

Думники ось позастільно розсілись,
Тільки наладились — аж устає
Лисів родак, Барсучок, та й мовляє:
«Дуже на дядька усі розжалілись,

Дядька ж немає, а тут чимало
Недругів давніх його ізійшлося...
Так ще ніколи нас не велося,
Наче вже й право шляхетське пропало!

Треба, щоб сам він на очі явився.
Як не прибуде ж він третього разу,
Вільно судити його позаглазу».

«Хто ж би, — Цар каже, — такий ізгодився
Третюю звістку, отут проміж нами,
Дати Рудькові? Кому безголов'я
Хіть є терпіти, губити здоров'я...
Хто поміж нами з двома головами?»

Мове Барсук тут Цареві:

«Не буде

Більш копи лиха! Ось я вам ісправлю
Сам оце діло і дядька поставлю
Завтра ж до суду; мене не убуде».

«Біг вам, Барсуче наш жвавий, допоможе!
Тільки глядіть, щоб і вас він не зрадив».
«Байдуже, — каже, — зо мною він ладив
Завжди, то ми з їм збалакатись зможем».

Рушив Барсук тоді зараз і швидко
Став ось на хуторі. Лис тоді саме
Грався надворі любенько з дітками.
«Будьте здорові! А що це не видно
Вас у громаді? Скажіте-бо, рідний,
Чом ви не хочете слухати волі
Досі царської? Всі предоволі
Ми вже дивуємось... Й не остогидне
Вам ті позови та плітки терпіти,
Котрими честь вашу славну каляють
Недруги злії давно та бажають
Смерті вам наглої... Як вже хотіте,
Ось-бо ходімо, — що буде, те й буде.
Довше ж ховатися вже не допоможе;
З військом силенним ваш хутір обложе
Цар із старшиною, збіжжя розпуде,
Рід до ноги ваш славетний сплюндрує,
Тільки не підете ви цього разу.
Ну, сміливіше, усю-бо образу
Річ ваша мудра туди покчерує
Всім несподівано, ось не плошайте,
Що вас не тільки і судді опралять,
Навіть і «членом», глядіте, наставлять...
Прежні позови ось ну-бо згадайте!»

«Друже Барсуче, велике спасибі
Вам за порадоньку щирю на слові! —
Дякує так Лисовин Барсукові. —
Думка у мене така ось: коли би
Тільки Цареві я слів хоч із трое
Змовив у вічі — то знову прихилість
Мав би у його; усю мою ширість
Цар із Царицею знають обоє!
Ніяк Цареві без мене ступити,
Тим-то на мене усі і нависли;
Тільки дурне це! Нікому під мислі
Краще за мене йому не вгодити.

Зійдеться в раду бувало старшина
Спірку або що яку розібрати,
Мудру пораду Цареві подати,
Зараз як треба, то й зветь Лисовина.

От вони скверни на мене і риють!
З заздрощів навіть і шкуру б злупили,
Якби то сила. Давно вже гострили
Зуби на мене вони. Подоліють,

Наче мов пити дадуть, я боюся.
Ось чому я й не хотів об'явитись;
З вами ж, рідненький, я маю згодитись,
Стану на суд і в усім оправдюся.

Шкода, скажу вам, і жінки, і діток,
Що вони будуть без мене робити?..
Треба як-небудь судців задобрити,
Слава святому — хоч єсть ще зажиток!»

Жінці ж говоре:

«Гляди наіпаче
Сина мені оцього найменшого,
Саме прорізалось зубки у його;
Бог дасть звернуся — тобі я віддячу».

Тільки ось рушив наш Лис у дорогу,
Зараз почав він розкидувать гадки,
Скаржучись дуже на радні порядки,
Нудно аж стало на серці Рудому.
Ось не пройшли вони щось і упругу,
Лис Барсукові і каже:

«Мій друже,
Наполяга мене острах щось дуже,
Серденько мліє, вдається у тугу...
Чує душа, що тепер не минати
Смерті мені з тої злодіяння;
Хоч би прийняти оце покаяння,
Грішную душеньку засповідати.
Тільки даремна і думка! Немає
Близько попа, як на те, понавкруги,
Мабуть, мені вже не збутися туги!»

Слуха Барсук та ласкаво мовляє:
«Ви ось покайтесь мені хоч, що злої
Скверності більше не будете й звади
Ви гонобити нікому з громади,
Може, хоч трохи це все заспокоє».

Лис і почав ось:
«Confiteor tibi...»*
(Був Лисовинів весь рід уніати).
«Що ви, сваточку, цього розібрати
Я не зумію, на простому хлібі
Зжив я й учився. Кажіть по-простацьки!»
«Каюся,—

Лис почав говорити,—
Звіра немає, якому б зробити
Капості я не спромігся багачько.
Бедмедю, Видрі — усім перепало!
Реву я меду водив попоїсти
Так, що той трохи не збувся і жисті...
Влізло-таки і Котові чимало:
Миші ловити йому я нараяв...
Я ж потаскав Куркогонові діти...
Цар вже на що, та і той мав терпіти:
Часто його позавіччю я лаяв.

Сірому ж впало — аж страшно хвалитись!
Раз в монастир він до мене приходе,
Просе поради. «Старі,— каже,— годи
Вже настигають, хотів помолитись».
Я й задзвони, як на те, в усі дзвони;
Він, мов дитина, сміється, радіє,
Взявсь за вервечки, чи сам не зуміє,
Чеше та й чеше — аж двір весь стугоне.

От я передні узяв йому лапи
Та й запутляв у вервечки міцненько.
Тішиться Сірий, неначе маненький.
Вчиться до поту — чи в лад не утрапе.

Тут ось ценці ісхопилися з ляку,
Подзвін почувши отой по-дурному.
Ох й укипіло, не дай бог нікому!
Раз ошмалив я йому потиляку.

Просе, одначе, мене підголити
Гирю дурну йому трохи ік святу;
Я ж не утерпів, покаюся, свате,
Та й заходивсь її клоччям смалити.

Другого разу лучилось в слобідці.
Змовились ми до попа у комору
— Прірва було там і сала, і здору —
Лізти та добре таки поживиться.

* Вірую в господа... (Лат.)

Сірий і дірку продрати узявся,
Первим наївся та кинувсь тікати,—
Череву, горе, не може пропхати,
Дірка вузьенька! Бо він як допався —
Чине та й чине, аж боки розперло.
Лаяв же кляту він ту діромаху!
Я ж тут скоренько від його дав маху —
Та до комори, де Вовка заперло,
Виясив слід незабаром селянам.
Сталось це так: до попа убігаю,
Той того часу вечерять сідає,
Зирк я на стіл — аж індик із шапраном...
Я за індика та лиги тікати,
Піп як зіскоче та гайда за мною,
Та й зачепився за стіл десь ногою...
Море з борщу наробив серед хати!
Голосно кличе: «А бийте, ловіте!»
Зопалу, бідний, не бачив калюжі,
Як підсковзнетесь, забивсь, мабуть, дуже
Та й обенберивсь, не зна, що й робити.
Збіглись сусіди, за мною погнались,
Я ж то чухраю — аж свіркають п'яти —
Просто до дірки, признаку їм дати,
Щоб вони з Вовчиком трохи погрались.

Тільки до дірки, індика покинув;
Тут мене люде з очей іспустили,
Я й відховався; вони ж як уздріли
Дірку й індика...

«Бодай,— кажуть,— згинув,
Шкоду яку ізробив це попові!
Мало індика — забрався й у будку».
Витягли дурня на вулицю хутко,
Тут вже по зав'язку влізло Вовкові!

Били чим п'яда й де не улучуть,
Поки зомлів він, тоді залигали
Віжками добре та довго тягали
Ще слободою, мов діти онучу.

Твань тоді саме така розпустилась,
Вбрали всього, аж дивитися гидко,
Та й звокла десь на вигін. Не швидко
Щось він очуняв, адже ж пособилося!..

Виходивсь він та до мене приходе.
Кличе укупі ізнову ходити,

Що загорюємо, — братськи ділити...
Тільки я бачив — того він заведе,

Що йому дуже курей забажалось.

Я і задумав над їм підшутити
Та і почав йому ось говорити:

«Знаю я сідало гарне, досталось

Добре мені коло його попастись!

Семеро з півнем курей там ночує,

Близько ж ні духа, ніхто не почує...»

Ось і пішли ми курей отих красти

Злізли на кришу, віконце маленьке

Мріє у криші; одкинена ляда,

Вгору стирчить підоперта; я ззаду,

Сірий попереду ж... «Лізьте сміленько,

Просто, — кажу я, — по бантині; ситчу

Тільки, глядіть, вибирайте не з краю».

Помацки лізе він, чую, гукає:

«Тут і пір'їни кат має...» Я швидче

Задки та задки, відкинув підпірку,

Ляда як грюкне, сполохала Вовка...

Ну та й огрівся він з бантини ловко!..

Люди почули, ізбіглись в комірку.

Що йому влізло, усилу убрався!

Ще я, признаюсь, ходив до Вовчиці,

Хай би до дівчини, до молодиці...

Це вже, здається, усім я признався.

Може, і ще єсть, але не згадаю,

Будьте ласкаві, мене не покиньте,

Тяжку покуту, як хочте, накиньте.

Я і стерпіти, що скажете, маю».

Знав Барсучок, як отут поступитись. —

Виламав гілку та й каже:

«Озьміте,

Тричі себе через плечі утніте,

Киньте на землю, тоді поклонітесь,

Далі її перескочте із тричі,

Познаменуйтеся, і ваші напасті

Лишають у силу моєї вас власті,

Більше не стануть вам лізти у вічі».

Все поробив оце Лис охитненько,

Знов його став Барсучок поучати:

«Треба вам, — каже, — пости постувати

Щиро усі та забути, рідненький,

Хиже безпуття, в яким ви кохались;
Хитрощі скверні, ізраду, крадіжку.
Зваду та бійку, лукаву грабіжку,
Щоб, бува, з лихом ізнов не спіткатись».

Так ото йдуть — коли це по дорозі
Проз монастир їм іти упадало.

Глянув наш Лис — аж курей а чимало

Геть недалечко паслось на облозі.

Ситі та гарні. Йому й полюбися

Півничок ловкий один проміж ними...

Оком не скинути — він як полине.

Пір'ячко тільки угору знялося!

«Що це, по сповіді знов по-старому?» —

Каже Барсук.

«Боже і сам не вгадаю,

Як це і сталося! Простіте, благаю,

Гріх цей остатній мені ви, дурному».

Довго та й довго ще Лис озирався;

Якби йому тоді гирю зітнути,

Мала б вона, як здається, шпуйнути

Просто між кури, та вже обізвався

З серцем Барсук:

«Та й прожеря ж ви, свате!»

«На монастир я, сваточку, дивлюся.

Хай я за душу хоч їх помолюся,

Може, й не дасть їм господь загинати...»

Трохи вже тут їм путі зоставалось,

Скоро-бо й замок між гір замаячив,

Знов Лисовина укрили ледачі

Думки, і дуже сердезі жахалось.

П ня четверта

Тільки ось чутка царського подвір'я

Справжня дійшла, що вже Лис схаменувся,

Йде у громаду, як звір весь сунувся

Стріти його на сусіднє узгір'я,

Кожному зглянуть на його хотілось.

Мало було доброхитців між ними

Нашому Лисові, більше самими

Скрізь ворогами узгір'я те крилось.

Лисові ж наче про те і байдуже,

Жваво іде, поглядає ізгорда,

Мов він царенко який, а не пройда,
Так-то прикинувся ловко він дуже.

Ось у палати сміленько уходе;
Скрізь царедворці, як мак процвітає,
Стали, а він, мов і горя не має,
Річ до Царя, уклонившись, заведе:
«Царю преславний, силенний владика!
Первий у світі по шані і честі,
Славних не можна ділів твоїх зчести
Смертному миру! Се зриш чоловіка,
Краще котрого в цілому світі,
Хоч од схід сонця до заходу знайдеш,
Ти на послугу та віру не знайдеш...
Зглянься на мене, за що я терпіти
Маю наругу від кожного звіру?
Дуже мене завидючі олгали,
Вся твоя челядь, бо легарі гнали,
Бачивши вірність мою тобі ширу,
З заздощів притьмо на мене погонку...»
«Годі-бо, цитьте вже,—

Цар йому каже.—

Діло за себе само хай покаже,
Речі ж ільстиві не матимуть толку.
Ваше хижацтво і ліку не знає!
Ждіте за його на себе ви смерти...
Онде первий Куркогін обітерти
Сліз через вас все ніяк не здолає.

Честь же од вас задля нашого сану,
Мабуть, у тім, що моїх ви посланців
Пошельмували, неначе тих ланців!
Більш я балакати з вами не стану,—
Єсть-бо й без того на раді багато
Позвів та жалоб на вашу сваволю...
Мабуть, навдаку вам бути на волі,
А побувать доведеться у ката».

«Зглянься-бо, Царю! Хіба я причинен,
Що мужики наурочили Реві?
Сам він у пасіці-бо тесляревій
В шкоді піймався, а я тому винен?..
К тому ж, при силі він, зміг би відбитись,
Поки до річки із пасіки брався;

Ні, легкодухий, він гвалту злякався.
Ось і упало йому поплатитись.

Кіт прежаденний мене ж не послухав,
Страви моєї здалось йому мало,
Бач, заманулось попівського сала...
От його Костя Попенко й почухав.

Чим же я винен, що славнії мужі,
Наче голоднее голе бурсацтво,
Щиро пустилися так у хижацтво,
Що й полягли від паліччя недужі.

Царю преславний, на все твоя воля,
Ми живемо за тобою у світі,
Наче за батьком маленькі діти...
Бачу: неправда тебе спокусила.

Волиш — предай мене наглої смерти,
Правди ж не дійдеш, якої ти хочеш,
Тільки себе ти отим опорочиш,
Я ж не боюся за правду й умерти».

Ось виступає Авряк биркуватий:
«Б'єм тобі, Царю, чолом всі народом!..
Тут ось і Вовк Сіроманець із родом,
Кіт Муруганько і Рева патлатий;

Далі Осел капловухий та Зайко,
Трусик Шашчя з Медеяном ось тута,
Цап Мекеке та і Кізонька тута,
Білочка, Ласочка і Горностайко

Тут ізійшлись на позов чередую;
Ось дробинаста облуда Коняка,
Ось ремигайло недоступ Воляка;
Далі ж подвір'я усе дичиною

Крилось із степу: Бабак і Куниця,
Олень Рябкий і Суган-тонконіжка,
Скверні Хаврах і Тхорище-дряпіжка...
Геть їх заду пішла уже птиця:

Бушля чубата, Цибатко Журавка,
Качур-шавкун і Гусак танцюристий,
Стрепетень, Чайка, Індик бадьористий,
Збіглись усі, мов на мед де мурашка.

Стілько зібралось усякого звіру,
Птиці злетілось, що й ліку не мало!
На Лисовина усе те напало,
Кожне водало тут: «Смерть бузувіру!»

Ось у палати царській полізли...
Враз, мов ті бульби в жаркім казанові,

Позви усякі, малі і здорові,
Над Лисовином, мов хмара, нависли.

Ліс не рябіє ж, на те не турає,
Річчю усіх, мов голицею, чисте,
Скрізь він виходе і правий, і чистий,
Ловко усім забузан забиває.

Тільки послухай — дитина безвинна!
Та піднялись чесняки вже відомі;
«Смерть! — вони кажуть, —

Лайдаці Рудому!»
«Годі терпіти нам більш Лисовина!»

Постановили:

Завісить поганця
Зараз на вигоні, хай він лихою
Шкоди спокутує нам головою...
«Fiat justitia! * Виведіть ланця!»

Баче Рудько: увірвалося діло,
Цар підмахнув рішенець вже громадський...
Це непереливки! Душу хигацьку
Смутком ізнову йому це укрило.

Рід же його старосвітський, здоровий,
Значна старшина заможна, багата:
Славний Барсук та ще Мавпа хвостата
Одадь стояла та супила брови.

Як і не супити? Пан не послідній
Був Лисовин у славетному роді...
Тута ж ця наглая смерть при народі!
Та не смутитись родиноньці рідній?

Всі покидають царську вони службу,
Щоб то Цареві отим досадити,
Цар тее баче та й ну говорити
Ближнім підручним:

«Великую дружбу
Мав Лисовин цей у нашій дружині.
Гляньте, як губи усі оддимають,
Що нам робити, бува, як нарають —
Та й розбредуться усі від нас нині?»

Вовк тут з Муругим та Рева патлатий,
Щоб то наситити помсту невпинно,

* Та відбудеться правосуддя! (Лат.)

За Лисовина беруться голінно,
Зараз у поле виводять карати.

Ось, ідучи, промовляє Вовкові
Кіт Муругань:

«А згадайте гарненько,
Як Лисовин тоді брався пильненько
Вашому смерть присудити браткові?

Бляки, брехачку, усяке пустее
В діло пустив, аби смерті добитись,
Добре, сваточку, і з вас поглумитись
Зміг ледацюга... Згадати такеє —

Чесного Реву бабам на поталу
В Силчинім дворішці так попустити!
Скрізь почали вже про те говорити,
Як непереливки вам там упало.

Міцно держіте, пильнуйте дряпійку,
Тільки ж упустимо — діло пропаще:
Нагло заплаче нам скверне ледащо,
Помсти не ждати тоді нам довіку».

«Що там балакати! Кожне це знає!
Дайте вервечку, я справлюся ловко,
Буде недовго конати головка
Злодія нашого...» —

Вовк одрікає.

Слуха їх наш Лисовин та і каже:
«Чудно мені, що ви радитесь, братця,
Як вам за діло ладніше узятись!
Он попитайте Мурка, той покаже...

Добре-бо зна він це діло,
Висів недурно ж колись-то у Кості...
Ви ж, мої любі, позбавили б злості,
Часом, бува, щоб самим не влетіло!»

Цар з Царицею й челядь із ними
Теж і собі ось на вигін рушають,
Всі подивитись на глум той бажають;
Кожному ласо очима своїми

Бачити смерть Лисовина лихого.
Вовк же тим часом балака з сябрами,
Каже їм стати круг Лиса рядами,
З ока ніяк не спускати Рудого,

Дуже боялись, не дав би він драла.
Жінці ж особше наказує Сірій:
«Чуеш, стара-бо, не йми йому віри,

Міцно упрись та тягни не помалу,
Тільки ж втече він — покір нам довішній!»
Навіть і Реві про те натякає...
Кіт же й петельку уже закріплює.
«Ну-бо драбину держіте ладніше,
Дві-три хвилини — і діло почнеться!»
«Зараз, сваточку,—

Ось Рева озвався,—
Я вже міцненько за неї узявся,
Смілко в'яжіте, тепер не схитнеться!»
Слуха те Лис та й почав докоряти:
«Як вам припало мене ізгубити!
В думці нема, щоб кому захистити,
Одне хоч слово за свата сказати.
Милості я б попрохав, та вже знаю:
Толку із того не буде й на палець,
Дуже на мене-бо вливсь Сіроманець,
Навіть і жінку свою підущає.
Швидше кінчайте, не медляйте діла!
Так і отцеві моему досталось...
Смертю постраждать... Тоді не медлялись,
Живо усе, мов в окропі, кипіло.
Сором, свати, вам за вашу неснагу!»
«Чуєте,—

Рева гукає,—
Що каже?
Швидче ж себе йому нуте покажім,
Зіб'єм знущання зайденому згагу!»
Лис міркував же у думці послідній,
Що б його вигадать краще новеньке
Та з ворогів посміятись гарненько,
Лізли ж у голову тільки-бо злидні:
«Дуже на мене це Цар розлютився,
Други-приятелі геть відступились,
Вороги ж кривні у силу убились;
Скверно та й скверно це я поступився!
Правда, не дуже я став поважати
Мудрість і силу царську, одначе —
Смерть як повисла навкруги ледача,
Треба як-небудь а щось пригадати».

Стали ось Лиса до петлі підводить,
Він і говоре істиха:

«Простіте,

Братця, й моє покаяння прийміте,
Вільше мені вам тепера не шкодить.
Тільки хотілось би, добрії люде,
Все до щерти вам про себе явити,
Що я й коли мав мерзенне зробити,
Хай-но подейки на других не буде».

Дехто почав вже шкодити Рудого;
Тиха ось мова в громаді устала:
«Жити йому уже трохи зосталось,
Не потаїть він тепера нічого...»
Слуха те Цар та на це і згодився:
«Хай-но облишать-бо трохи з петлею!» —
Каже підручним, а Лис наш тією
Ось вже хвилиною і підбодрився
Та і заведе:

«Навдаку між вами
Найдеться хто б то, кому я не шкодив...
Ще я маленьким агняток заводив
Геть від отари у степ бур'янами.
Раз їх аж четверо я укокошав,
Тут-то уперве крові я напився!
Далі ж, підрісши, та так розбісився,—
Що не траплялось — усе я колошкав:
Кури і гуси — усякую птицю.
Гірко, сердешні, від мене терпіли,
Раз товариство ми з Вовком зчинили,
Саме було це в різдвяні м'ясниці,
Якось, казав, ми із їм родичались.
От з половини ми здобич усяку,
Хоч би там птицю, чи товарику,
Певно ділити із ним поєднались.

Тільки недовго та спілка велася:
Скоро-бо став він мене пристязати,
Навіть і х...чу почав не давати,
Сам нажирився ж, неначе піп, ласо.
Все ж не терпів я голодної муки,
Скарбом своїм потайним я кормився;
З давніх-давен мені скарб той довівся,
Наче мов з неба упав мені в руки».

Слуха те Цар та й говоре до його:
«Скарб, ви говорите, де він узявся?»
Лис тут словами немов розіслався:
«Не потаю перед вами нічого:

В яму з собою його-бо не брати.
К тому ж, крадіжкою хижо добутий,
Він на тім світі мене б тільки спутав,
Краще тепер вам усе розказати.

Скарб той від батька добути упало...
Каюсь, крадіжкою я отією
Батька тоді з усією сім'єю
Нужду терпіти заставив чимало.

Тільки замітьте: що віку і власти
Вашої мосці великую зраду
Дехто зчинили, коли б того кладу
Я не спромігся на той час украсти.

Дехто з шляхетства та значна старшина
Чесний ваш зряхались рід погубити,
Щоб то престолом самим завладіти,
Та і старого втягли Лисовина».

Лисові плітки Царицю злякали.
«Кайтеся, Лисе, та щиро, глядіте,
Правди і крихти від нас не таїте,—
Каже вона,—

Щоб усі отут знали,
Що із Царем нам колись-то грозило.
Ваша душа тим спасіння заробе...»
«Цитьте-бо! —

Цар обізвався,—
Пробі,

Це вже іде моє власне діло.

Злізьте-бо, Лисе, з драбини швиденько,
Станьте отут та й розказуйте поряд!»
Лис тому й радий, на ворогів погляд
Кинув, мов пан який, призво-сміленько,

Мислі ж заграли у думці такі:
«Тільки би, дума, Цареві під мисли
Це підійти мені, то б вже не вили
Вороги скверні у мене на шиї.

А і брехати тепер доведеться!
Так не брехав ще ізроду я, мабуть...
Дамся ж за те ворогам я в забудь!
Хто ще, підождем, кому посміється...»

«Швидше розказуйте! —

Мове Цариця.—
Треба вам щиро очистити душу...»
«Все перед вами я викласти мушу,
Хоч і не злюбиться, знаю, билиця

Декому ця моя з нашого панства,
Може, достанеться й рід зачепити...
Хай їх! Бо вашу сім'ю захистити
Кожному ліпше упало з підданства,
Ніж ізрадливу покрити родину».
«Може, одна це все ваша брехачка?» —
Цар не йме віри.

«Та вам повелачка
Добре відома моя не годину:
Грішник і злодій усім я страшений...
Це ж, ідучи вже до божого суду,
Щиро клянуся — брехати не буду,
Вже я свій дух сократив навіжений».

Тут і Цариця замовила слівце,
Цар же уласно громадоньці каже:
«Хай собі рота усяке замаже,
Будемо слухать цього нечестивця».
«Слухайте ж всі, що я буду казати!
Шкода, квитків я на все це не маю,
Словом своїм вас за те упевняю,
Правда все щира, не буду брехати».

Пісня п'ята

Слухайте ж люди, що Лис наш торочив!
Як він до діла усім оправдився,
Батьком покійним — і тим поступився,
Плітками кості старому ворочав.
Що там вже!.. Друга свого, Барсучину,
Так-то олгав, не забуде довіку!
Недруги ж кривні, малі і великі,
Згадують будуть Рудого до згину.

«Батько ві раз,—

Розпочав він брехати,—
Клад запорозький знайти пощастило,
Тільки той клад не пішов йому в діло:
Зараз зазнався, почав задирати
Кирпу угору... Сусіди, друзяки,
Котрі до того були, відступились,
Другі ж, значніші, на дружбу набились,
Стане за гроші в послузі усяке!
От як зазнався, почав замишляти:
Шле він до Рєви Кота із листами,

Поміч йому обіщає військами,
Тільки б до нас той ішов царювати.
Рева листи прочитав, звеселився
(Сам він держав це у мислях давненько),
Зараз зібрався в дорогу скоренько,
В тиждень — не більш як у нас опинився.

Тут вони Вовка кликнули на раду,
Свата мого; Бурсука, нагукали,
Потай десь місто собі обібрали
Та в чотирьох ото коїти зраду
І заходились. Брешу ще — і п'ятий,
Кіт Муругань, був у їхньому киші!
З золотом скверним ледачії мислі
В голову батькові совав безп'ятий...

Там вони смерть порішили Цареві...
Заприсягли ще у Вовка на гирі,
Друг їм за дружку щоб бути у вірі,
Поки корону дадуть вони Реві.
З роду ж царського чи з челяді його
Хто не обізветься, батько повинен
Був улестити, коли ж неупинен —
То підкупити, чи стратить такого.

Це я й провідай, бо сват Барсучина
З п'яних очей розп'якав все жінці;
Боже, чого не наробиш в горілці!
Сталась сваткові така ж причина.

Та вже моїй під велике ей-богу,
Щоб то нікому про те не казати,
Ну, а моя мене зараз шукати
Скрізь подалась та спрожогу
Все й розказала, а щоб запевнити,
Всі і прикмети мені показала,
Де їх те раднее місто лежало.
Серденько тут почало моє нити...

Враз я згадав про ті жаби нікчемні,
Котрі вільно собі проживали
Десь у болоті, а то заволали:
Дай їм, о боже, царя, навіженим!

Бог їх послухай та Буселя й вишли;
Лове їх Бусель, хапа та ковтає,
Жаб'яче царство спокою не має...
Соком дурашним їм примхи ті вийшли.

Дуже тоді за усіх я боявся, —
Голосно Лис ото далі говорив. —
Малось усім-бо великеє горе
Скластись від того, та я не подався,
Став на сторожі, бо знаю я Реву,
Думки його і усякі заміри;
Дай йому царство — не знатиме міри:
Лютость його престрашна!

Цареву

Я ізгадав тоді ширість, доброту,
Де ж таки Реві! Із ним би, ледащим,
Оптом були б ми із царством пропащі,
З ним нам не збутись довіку б клопоту.

Тижднів продумав над цим я чимало
Та й пригадав: не подоба зостатись
Кладові в батька, а треба узятись
Викрасти клад той у віщо б не стало

Та в друге десь місто й сховати:
Бо коли батькові клад отой лишить,
З Ревою він нас усіх перемісить,
Та і Цареві вже зась царювати.

От і почав я за батьком слідити,
Де він не піде: чи в ліс, чи на луки...
Ну, та й набрався тоді ж то я муки!
Дош чи негода — не малось спочити,
Скрізь-бо я назирці швендяв щоразу.

Якось лежу я та гадки гадаю,
Скоро чи ні я той клад одшукаю...
Зирк, ажно батько з бескеддя вилазе.

Виліз це батько неначе з норочи,
Я якомога скоріш притаївся,
От він навкруги гаразд роздивився,
Сів олочити, посидів щось трохи,
І схопився та й ну герувати:

Зараз нороху засунув землею,
Довго топтався, сердега, над нею,
Далі хвостом почав слід замітати
Скрізь за собою та десь і подався.

Тут мені зразу на толок й упало:
Чи не отут те багатство лежало...
Зараз за розвідку я і прийнявся.

Враз я нороху розчистив до діла,
Смілко уліз туди. Боже, як гляну!..
Очі аж спінуть, брехати не стану, —

Срібла та золота така отам сила!

Мабуть, не бачив ніхто межі вами
Зроду і віку багатства такого.

Що ж тут робити? Не мав я нікого,
З ким би порадитись... З жінкою сами

Клад ми удвох почали вибирати,
Щоб заховати у іншому місті.

Скрутно упало, разів, мабуть, з двісті
Нам в обіруч довелось одшмагати.

Зрадники ж злії тим часом все раду
Десь у таємному місті держали;

Як іскажу, що вони пригадали —
Острах смертений окута громаду.

Вовк Сіроманець із Ревою листи
Скрізь по усядах послали нехайно,

Кликали щиро усіх одностайно
Реві поміч, щоб на царстві сісти.

«Кожному буде великая шана,—
Так-то писали,— бо Рева всім гроші

Заздалегоди заплате хороші,
Ну-бо зіходьтесь до нашого стану».

Батько за всіх наїдужче старався,
Збігав Вкраїну ще й Польщу завзяту,

Скрізь обіщаючи добрую плату,
Все на багатий свій клад спосирався.

Літо минулось, і батько звернувся,
Став їм хвалитись, чого натерпівся,

Поки, сердега, додому добився
(Раз він у Польщі на замок наткнувся.

Як тільки й вирвався у псів із душею!).
Запис його уп'ятьох розгляділи,

Тищу ще й двісті вояк налічили,
Все-то вовки із своєю ріднею.

«Прийдемо,— кажуть,— у скорості ждіте!»
Ведмеді ж куці з Котами — то друзі

Ревині ширі, йому у послузі
Стати раденькі,— ось тільки гукніте —

Так тут і вродяться, тільки к походу
Ім би за місяць вперед заплатили...

Добре, що клад ми отой захватили,
Горе велике було б тут народу!

Батько за тим щось у скорості брати
Клад свій пішов у таємне те місто...

Шкода і замаху! Прибрато чисто,
Тільки з-під його лиш містечко знати.

Шкирів він, шкирів, ні гнота немає,
Баче бідаха, що як обманився,
З горя він там у яру ж удавився...
Совість і досі мене побиває:

Будь би не я — животів би ще рідний.
Рева із Вовком у шані й привіті,
Радять тепер у царському совіті,

Я ж, бідолашний, мов злодій негідний,
Навіть знущається й погань усяка.

Мав ти Царя і людей захистити,
Йди ж, Лисовине, головку зложити,
Це від людей тобі, Лисе, і дяка!»

Від усієї ції небилиці
Де те і серце царськеє дінулось!
Кладом отим завладати манулось
Притьмо Цареві, найпаче ж Цариці.

Геть відійшли вони, Лиса кивають,
Той підіходе, мов рюмза з печали...
«Де ж ви, добродію, клад той сховали?» —
Пройду ласкаво обоє питають.

«Що ж вам даремно про його казати?
Злим ворогам ви дали моїм віру,
Я ж на поругу усьому тут миру
Маю оце через них загинати».

Каже Цариця:

«Ви, Лисе, не бійтесь,
Цар вас, кажу вам, помилує певно,
Ви ж з цього часу служіть йому криво,
Щиро на милость його понадійтесь».

«Ваше величество! —

Лис одрікає.—
Скоро, як тільки я буду прощений,
Клад запорозький отой багатенний,
Де ви не скажете,— Лис притаскає».

Цар на це ж мове:

«Не йміть йому віри,
Він ще ізмалку відома брехачка,
Зроду така-бо його повелачка:
Бреше та й бреше, не знає і міри».

«Правда,—

Говоре Цариця,—
Що поки

Лисові віри доймали щось мало...
З чого ж тепер оце йому стало,
Що він свій рід одваляв на всі боки:
Вовка і Реву, Кота й Барсучину,
Навіть і батька не став жалкувати;
Щиро усі він нам мав розказати
Їхні думки здала нашого згину».

«Так-то і так, хай по-твоєму буде,—
Цар одрікає Цариці ізгодом.—
Я його капості перед народом
Всі іздіймаю... Ось слухайте, люде:
Тільки ще раз Лисовин попадеться,
Хай вже на себе тоді і пеняє,
Хай і на милость мою не вдаряє,
Бо та петля вже йому не минеться».

Баче наш Лис, що вже Цар утишився,
Сміливо знов починає плескати:
«Треба ж вам,— каже,— про те розказати,
Де я із скарбом тоді схоронився.
Царю премудрий! Тобі я за ширу
Ласку та милость здала мене велику
Скарб той дарую, владай їм довіку —
Сам по своєму ти власнім заміру.
Дай йому привід, який йому личе;
Де ж він лежить — розкажу все до діла.
Єсть у Великому Лузі могила,
Зветься вона у козаків Кімлича,
Біля могили ж байрак зелененький,
Звуть чумаки його Вража Сторожа,
Таменьки єсть ще й криниця погожа;
Тут-то й захований клад мій гарненько.
Місто надєжне, бо й чорт зломе ногу;
Пугач з Совою лиш там проживають,
Люди ж у рік, може, раз завертають,
Краще ж тікають його якомога.
Вража Сторожа — глядіть пам'ятайте,
Вдвох із Царицею ви ось ідіте,
Дві там берези безверхі знайдіте,
Третю на одшибі — тут і копайте.
Зараз ізверху каміння вам буде,
Далі вже листя та морох нікчемний,
Тут-то і скарб мій лежить багатенний.
Добре, що батько його не розпудив

Скрізь по усюдах на Ревину справу.
Скільки там срібла! А щирого золота!
Все вам дарую за вашу доброту,
Любо його поживайте у славу.

Мабуть, о Царю, силенний владика,
Тільки ти скарб мій zobачиш у вічі,
Зараз мене і не раз, і не тричі
Щиро добром ізгадаєш. «Велика,—
Скажеш ти,— дяка тобі, Лисовине,
Краще у мене підданця немає,
Хай тобі бог на усе помагає,
Чесний, правдивий, отецький ти сине!»

Так ото бреше — ніде й не запнеться.
«Знаю,— Цар каже,— міста я усякі:
Київ і Гданське, Варшаву і Краків,
Твій же байрак мов брехнею здається».

Носом скрутнув Лисовин на це слово.
«Я задля вашої,— каже,— пригоди
Це не на теплі справляю вас води,
Швидше ідіте, кажу я вам знову,
Щоб не упало пізніш жалкувати,
Ось розпитаймо якого бувальця»,—
Зараз гукнув він розкосого Зайця,
Ну капловухого так ось питати:

«Знаєш ти, кущий, де Вража Сторожа,
Ще і Кімлича висока могила?
Цар ось питає, кажи усе сміло».

«Знаю, панове, я раз в бездорожжя
Від Медеяна там з тиждень ховався,
Вража Сторожа отам, де й Кімлича,
Ще ватажок там колись-то Кислиця
Довго з братерством від ляхів спасався».

Годі,—

Лис каже,—

Бо далі ми знаєм,

Геть одійди тепер к другому звіру».
«Дам це я вашим словам тепер віру,—
Цар промовляє.—

Коли ж виступаєм
Ми у поход по той скарб отудою?»
«Хоч на край світу готовий я з вами,
Тільки тепера ідіте ви сами,
Бо не рука вам іти ізо мною,—
Лис, як не плаче, Цареві говоре.—

Озьмете гріх ви великий на душу,
Сором казати, здя вас тільки мушу
Все про своє розказати вам горе.

Це мені лихо недавно ісклалось:
Вовк Сіроманець замислив постригтись
Десь-то у пустинь, а більше од'їстись
Там на дурницю йому забажалося.

Тільки почав у сальце убиратись,
Ось у ченців уже й хліба не стало,
(Жер за п'ятьох, а усе було мало!),
Тут мені з ним довелося пострічатись.

Став він жалітись, що як голодує,
Нагодував я голодну сірому,
Він аж удруге і сват мені к тому,
Тільки щось з годом у городі, чую,

Папа од церкви мене одлучає,
Зве аж до Риму, — щоб завтра й явився.
Щиро в усім перед ним повинився...
Отепер бачите, чом не впадає

З вами іти мені кладу шукати,
Як упаде ж цю покуту зложити,
Маю я чесно тоді послужити,
Навіть і вік біля вас звікувати».

«Правда, коли одлучен ти, —

Цар каже, —

То в провідничі мені не годишся;
Йди ж ти до Риму гаразд попостися,
Зайко ж мені хай дорогу покаже».

Пісня шоста

Став Лисовин це у шані ізнову.
Цар ось тим часом на камінь зіходе,
Річ свою власну до звіру заведе:

«Слухайте, — каже, — усі моє слово!

Щиро всі слухайте, звірі і птиці,
Вбогі й багаті, слабі і при силі,
Челядь, і молодь, і голови сиві!

Ось перед вами із роду Лисиці

Славний стоїть Лисовин кровошерстий.

Ми його мислили смертю скарати,
Він же нам мав щось таке ісказати,

Що захища його певно від смерти.

Теж і Цариця за його ось просе...

Слухайте ж, все я прощаю Рудому,
Хай усе буде ізнов по-старому,
Хай він здоров свою голову зносе.

Чим уладав він до цього ось часу,
Хай на здоров'я довіку владає,
З вас же усяке його почитає
Хай мов старшого; даю ще вам ясу:

Лиште на його усякі позови,
Більше, кажу я вам, їх не приймаю,
Він-бо спокутуватъ щиро все має,
Завтра ж у Рим одіходе, панове».

Кіт не утерпів та Реві шепоче:
«Діло, сваточку, це наше пропаще!
Ввійде у силу погане ледащо —
Люто помститись над нами ісхоче.

Притьмо бажав би це далі я бути;
Ока вже лишився я через його,
Певно боюся, коли б ще другого
Не довелося, сваточку, ізбути».

Рева ж говоре:

«Надійтеся, свате,
Ранок, як кажуть, за вечір мудріше!»
Вовк Сіроманець почув та:

«Скоріше

Всі ось рушаймо Царя-бо прохати!»

Зараз ото до Царя і сунули,
На Лисовина щось довго плескали —
Чи не Царя вони їм докоряли;
Той же як гримне:

«Хіба ви не чули,

Виясив я, що Рудого од смерти
Словом уласним царським захищаю,
Вас ось як неслухів притьмо я маю
В х замковий здя науки заперти.

Зараз забийте в заліза лайдаків,
Поки громада їх має судити!»
Він, бач, згадав, як вони гонобити
Капості мали на його усякі.

Так-то фортуна йому послужила!
Вороги кривні сидять у темниці,
Ласка ж Царева, найпаче Цариці,
Шкоди усі йому марно простила.

Ще ж того мало, на торбу Рудому

Шкурища Реві з півсажня зідрали...
Так-то поганця у путь знаряджали!
Він ще Цариці жаліється к тому:
«Босий я, мамо, а путь не близенька,
Не сподівався я, бідна головка!
Есть аж дві пари чобіт ще у Вовка,
Хай однією поступиться, ненько,
Він задля мене немов у позику,
Ще й у Вовчиці есть чоботи гречі,
Справиться й боса вона біля печі,
В користь мені ж вони підуть велику».
«Правда! —

Цариця йому одрікає, —
Дома їм легко і так перебути,
Вам же їх де у дорозі добути?»
Лис такий радий, хвостом коливає,
Сипле словами, мов ниже неначе:
«Свічку за вас я у Римі поставлю,
Ще і молебень з тредзвоном одправляю,
Бог вам у сто крат за мене віддаче».

Так-то Вовкові й Вовчиці упало
З кігтями шкуру на лапах іздерти,
Гірша наруга та наглої смерти!
Лис ще й глузує — йому цього мало:
«Чоботи гарні, на мене мов шиті,
Рік, не то й більше, носитиму сміло!
Щось не поперло, сватки, ваше діло...
Минеться все, як то кажуть, у світі!
Дуже згубити мене вам манулось,
Я ж на здоров'я гуляю по волі,
Ви ж по своїй тепер плачтеся долі,
Дай бог, щоб марно усе вам минулось!
Дякую вам я за ваші подарки,
Буду за них я, сваточки рідненькі,
Згадувать вас у дорозі частенько,
Ви ж тут живіте із богом без сварки».
Як уже Сіра не страждала дуже,
Тут не стерпіла, Рудькові мовляє:
«Мабуть, господь нас отим це карає,
Що вам усюди хортунонька служе».
Вовк ще із Ревою, стогнучи тихо,
Вдвох десь у темнім куточку конали,
Вдвох, я кажу, бо Кота не піймали,
Він десь забіг, як почув тільки лихо.

Сонечко ясне не встигло умитись,
Як Лисовин наш із ліжка піднявся,
Зараз в дорогу негайно зібрався
Та і пішов до Царя попроститись.
«Царю, — говоре, — із вашої ласки
Я б це хотів літанію одправити,
Хай сам господь мої ноги направить,
Щоб я одбув оцю путь без опаски».
Цар із душею:

«Служіте, служіте!»
Зараз кликнули його ось каплана —
Чесного, мудрого Бирю-барана;
Той огинатись:

«Не можу служити,
Буде мені тяганина велика,
Лис-бо від церкви тепер одлучений,
Він поміж нами немов прокажений,
Дасть за цю службу мені уладика!
Тільки я знай, що мене пристязати
Нагло не будуть наш пробст із деканом,
Був би собі тоді вільним я паном,
Міг би й в послузі, панове, вам стати».

Цар на це каже:

«А що мені з того,
Що там не скаже вся ваша старшина!
Благословіть, я кажу, Лисовина,
До папіжа-бо іде він самого».
Гніву царського наш Биря злякався;
Зараз бере ось книжки та читає,
Лис же стоїть та хвостом коливає,
Щось він не дуже того дослухався.

Оро, як все вони те прочитали,
Лис свою торбу на плечі іскинув;
Сльози ж, о боже, з очей так і ринуть,
Мов з покайної справді печали.
Ні, він шкодив, що не всіх ще упало
Ворогів кривних в заліза забити;
Ой не дай боже його їм вловити,
Заллють за шкуру донехотя сала!

Тільки одправив літанію Биря,
З честію Лиса сам Цар виряджати

З челяддю вийшов; такого діждати
Нашого Рудя сподобилась гиря!
Поруч з Царем він на вигін виходе,
Знову і плеще:

«Ви тут стережіте
Зрадників добре, щоб часом, глядіте,
Не наробили ізнов вони шкоди».
Тут він любенько з Царем попростився:
Цар повернувся ж, а звірі ще далі
Гін, може, з десять його виряджали,
Поки на шлях стовповий він ізбився.

Вийшли на шлях, ось він Зайка малого
З Бирею просе йти із собою.
«Річчю ви, — каже, — своєю святою
Добре б мене розважали, сліпого.

Ви-бо між нами найправедні люде,
Наче і я, задля ради спасіння,
Тільки лопуцьки їсте та коріння,
Вам милосердний цього не забуде».

Так улестив він тимі їх словами,
Що святобожні із ним не розстріались,
Далі на хутір до його побрались,
Йшли, бідолахи, на халепу сами.

Ось коло хутора Рудь і говорє:
«Бирю, ви тута собі попасітесь,
Я ж це до жінки піду попроститись.
Боже, яке-то вже тяжкеє горе

Відну укріє, як тільки-бо визнає,
Що доведеться мене виряджати!
Треба хоч Зайка з собою узяти,
Хай він лиш тугу її розважає».

Так-то підвів їх обох він гарненько!
Жінка ж це тільки його як узріла,
Ще й у чоботях нових, ізраділа,
Зараз питає:

«А як це, миленький,
Вирвався ти і живий, і здоровий?»
«Так, як ось бачиш; мене присудили
К смерті було, та не склалося діло!
Цар дарував мені волю ізнову,
Ще й цього Зайка оддав на розправу;
Він тебе, каже, олгав предо мною,
Хай і заплате тобі головою
За свою річ ту зрадливу, лукаву».

Зайко почув та спрожогу тікати.
Де тобі, кущому! Й світу не видко,
Як Лисовин у воріт його швидко
Мав бідолаху скоренько піймати.

Збучився Зайко, до Бирі гукає:
«Бирю, скоріше рятуйте, спасіте,
Хоче мене богомілець згубити!...»
Тільки гукнув, а Рудько вже стискає
Горлечко біле косому тімасі.
«Швидше, —

Гукає гульвіса до жінки, —
Діти збирай до цієї лакоминки,
Знаю, до неї які вони ласі».

Зараз ізбіглись, на шмаття подрали,
Очертом сіли, трощать, мов насіння;
«Дай бог Цареві за його спасіння!» —
Жінка сказала, як все прикінчали.

Ось повставали, вона його й просе:
«Ну, чоловіче, тепер розкажи ти,
Як ти спромігся усіх одурити,
Ще і додому звернутись не босий?»

«Дружба у мене з Царем тепер склалась
Щира така-то, мов наче гуляли
Ми з ним ізмалку у дитській лялі;
Тільки боюся, коли б не зірвалось!..

Ловко я, — каже, — Царя і Царицю
Тішив брехнею — аж в'янули вуха...
Цар ще потилицю добре почуха,
Поки могилу ту знайде Кімличу.

Тільки вже, мабуть, погонь він летючу
Вислав за мною, на думці я маю;
Певна біда, як коли упіймає,
е він завісе мене нейминуче.

Краще це, жінко, збирайсь, та тікаймо
Де-небудь далі, у Крим чи за Десну,
Поки нас люди не знають, чудесно
Там у спокої собі й поживаймо.

Славне життя там! Чого і немає:
Кури і гуси, качки і індики,
Риба усяка, ліса превеликі... —
Так ото жінку Рудько улещає. —

Знаєш ти, мила, що я поступився?
Клад запорозький Цареві достати?

Де його в чорта, скажи ти, шукати?..
Що, як та Цар це уже оглядівся?..
Ні, вже живого мене тепер, мабуть,
Чорта із два він захвате у руки;
Годі, і так-бо набрався я муки,
Буде із мене по смерть на забудь!»

Збідкалась дуже Лисиця та й каже:
«Горенько тяжке, пропада я, бідна!
Там чужанина чужа та нерідна,
Кожне ледащо мені там не вваже.
Ти ще подумай — чого нам лякатись?
Єсть у нас тут підданці і друзі,
Певно нам стануть вони у послузі,
Тільки задумай хто з нами істатись.
Хай і обляже Цар хутір військами,
Єсть незнаємі у нас переходи,
Легко убраться задалегоди
Буде ще нам і тоді із дітками».

«Вір, моя мила, я й сам на чужині
Поневіратись не маю і гадки.
Лишити чортзна-кому ще у спадки
Добрі маєтки! З'їдять мене злидні!
Цур йому й з Римом отим, не піду вже,
Хоч я й присягся Цареві у тому.
Що мені тее спасіння! Ну к чому
Ув лісі воно на грабіжці послуже?
Ні, вже наваду я більше подамся!
Хай вже на мене, як там собі схоче,
Цар з ворогами моїми сокоче,
Я у тямки їм не раз ще задамся!
Правда, що має Цар силу велику
Війська й лицарства, та що мені з того!
Я їм усім колись дурня такого
Підсанабожу — попомнять довіку».

За ворітьми обіззався тут Биря:
«Що це вас, Зайко, так довго немає,
Час нам додому, уже-бо смеркає».
Вчувши ці речі, говоре пронира:
«Куме рідненький, ви Зайка простіте,
З тіткою він розбалакався дуже.
Будьте ласкаві, послушайте, друже,
Самі без його додому ідіте».

Биря і каже:

«Я чув там надворі,
Начебто Зайко іскрикнув: «Рятуйте!»
«Так і було; ви себе не турбуйте,
Жінку мою він побачив у горі:
Бідна зомліла, як тільки почула,
Що я до Риму в дорогу зібрався...
Зайко ж сердешний та так ізлякався,
Притьмо із ляку й скричав калавур».

«Стільки я чув, так кричав він у голос?..
«Хай мені краще лихе у печінку,
Трясця задаве нехай мою жінку,
Цілий на йому остатній і волос.
Слухайте краще, що маю прохати:
Цар наказав написати мені листи
Задля громадської справи й користі,
Чи ви не озьметесь їх передати?»

Биря ж на цеє:

«Я б радий з душею,
Тільки що де я ті листи сховаю,
Бо при собі гамана я не маю,
Іх же бо треба нести під спрятнею».
«Я задля них вам торбину налажу,
Будьте надєжні, — міцна і добряча
Шкура на неї пішла ведмежача,
Вам же за ласку колись я уважу».

Це проказавши, звернувся до двору,
Зараз швиденько убіг у хатину,
Зайкову голову всунув в торбину,
Виніс до Бирі та так і говоре:

«Та клопоти із ними чималі!
Паче з ласка ви їх бережіте,
Дома ж Цареві, як хіть, то скажіте,
Буцім удвох ми ці листи писали.
Тільки путею у їх не дивіться,
Цар-бо не любе і зараз пізнає,
Бо на заміті він вузлик цей має...
Дуже тоді він на вас розлютиться.
Як у сохрані ж він торбу побаче,
Ждіте від його ви широкої дяки.
Дасть він права вам й вільготи усякі,
Вже по-царськи неодмінно віддяче».

Биря радіє, не знає, де й стати.
«Любий мій куме! —

Він Лисові мове. —
Дяка й спасибі моє вам здорове,
Буду цю ласку я вам пам'ятати.
Тільки що ж Зайко, чи він зостається?»
«Ось не турбуйтеся, куме, про його,
Йдіть собі з богом, а нам ще усього
Перебалакати з ним доведеться».

«Ну, так прощайте!

Хай бог допомагає!»
Биря звернувся тоді ще зарані,
Лисову торбу Цареві в сохрани
Зараз доніс і до рук отдавав.

«Це, — каже, — Царю, ті самі листи,
Що Лисовинові ви заказали...
День ми їх цілий укупі писали
Задля громадської справи й користі».

Цар тут на Бобрика крикнув швиденько
(Бобрик у його за писаря правив),
Тільки явив він, Цар і заставив,
Щоб оглядів він ту торбу гарненько.
Тільки-то Бобрик роз'явив торбину,
Так і підскачив...

«Святителі божі!
Як це ви стратили Зайка негоже,
Що це на толок прийшлося Лисовину?»

Цар і Цариця зітхнули із горя.
«Знай я, —

Цар каже, —

Таку його штуку,
Ввік не тягнув би за його я руку...»
Барс аж стихенька Цареві говорив:
«Сліз ви, о Царю, тяжких не роніте,
Ще не такі-бо бувають напасті!
Не понижайте своєї ви власті,
Сміливо лихові в вічі глядіте».

«Як же, —

Цар каже, —

Мені не журитись?
Що на плетиві я речі піймався,
Власно рудому злодюзі подався,
З вірними ж слугами мав поступитись,

Наче вони мені мислили злеє.
Бідні вже стільки сидять у темниці,
Дурно послушав тоді я Цариці,
Ох, ці баби! Їх узяти на цеє!»

«Все це поправити можна помалу, —
Барс Рябошкура одвітив Цареві, —
Сірому з Сірою й хворому Реві
Бирю віддайте тепер на поталу, —

Сам же він хвалиться, буцім умісті
З Лисом паскудним він стратив Косого.
Хай головою й одвіте; за того
Ви перед ними вже будете чисті».

Впали до мислі Цареві ті речі
Барсові, він і говорив:

«Ідіте

Зараз колодників ви слободніте,
Щоб проміж нас не було суперечі,

Далі ясіте ви птиці і звіру,
Хай до мого прибувають подвір'я,
Знову судити Рудькове безділля,
Там-то й узнають нехай усі міру
Ласки моєї за щире Вовкове
Й Ревине слово; за те ж, що страждали,
Ім ви скажіте, собі щоб забрали
Бирю і все його кодро здорове».

Вислухав речі ті Барс і подався.
Ось у підвалля швиденько ступає,
Геть ті трикляті заліза збиває.
«Цар, — каже, — певно тепера дознався,

Що занапрасно усе ви терпіли,
Скверно підбрехані злим Лисовином.
Бирю родом його і коліном
Вам дарує, аби де вловили,
Там і пантруйте!»

Із того-то часу

Вівці сердешні спокою не мають;
Де спобіжить яку Вовк — і хапає,
Та ж, бідолашна, не зведе і гласу.

Цар ось на змирщині вдрав бенкетнице,
З тиждень, а може, і більше гуляли,
Іли, й пили, і таке виробляли,
Мов на весіллі або де на грищі.

КАЗКИ ТА ПРИКАЗКИ І ТАКЕ ІНШЕ.
З НАРОДНИХ УСТ ЗІБРАВ І У ВІРШІ СКЛАВ
ІВАН МАНЖУРА 1888 р.

ДО ЗЕМЛЯКІВ

Невеликий, пане-браття,
Жрець я Гелікона,
Бо тримаю тільки шмаття
З кобзи Аполлона.
Другі їздять на Пегасі,
Правлять на конюшні,
Я ж глядю — були б в запасі
Налюшні та люшні.
Без люшень же — ані з міста!
Музи-бо парнаські
Із важкого тепер тіста,
Мов піти наські.
Нековирні, всяк їх гуде,
Жарт їх де й подівся...
Повезеш яку між люде —
Глядь — і обломився.
А то й оптом розвернувся
Віз новий ік бісу,
От тобі уже й здобувся —
Лають мов гульвісу.
Зсадиш Музу-поторочу
Лагонь серед калу,
Хоч би ж весело дівочу
Пісню заспівала!
Ні, про горе та недолю
Піде надриваться...
Понаслухавсь я доволі,
Хай йому стонадцять!
Млосна смага мов неначе
Чи яка осуга —
Тобі серденько ледача
Крие та їх туга.
Тільки тим надолужаєш,
Що по людях чуєш,
Та з нудьги зарегуляєш,
Іноді й звіршуєш.

Це прийміть, ласкаві будьте,
Та цієї книги
Ви не дуже, прошу, гудьте,
Що де не до чмиги.

ЛИХА ГОДИНА

Великодня казка

Просе брат убогий багатого брата
Борошна позичить йому задля свята:
«З мисочку, не більше, коли твоя ласка,
Хай і моїм дітям рік цей буде паска».
Згорда багачака говоре до його:
«Мислиш, мабуть, брате, мене за дурного!
Я та щоб позичив тобі, харпачині?..
Геть іди од мене ік Лихій Годині!» —
Змовив так з пихою та й пішов до діла.
Горе та досада харпака укрила,
Йде він, зажурився, сльози утирає,
Чує ж — ось неначе хтось його гукає:
«Десь ти, чоловіче, з лихом, мабуть, стрівся,
Йде у нас великдень, а ти зажурився?»
Глянув — молодиця стоїть окрай шляху,
Дивиться ласкаво на його, тімаху...
«Як же, — одрікає, — отут не журитись,
Скоро ось великдень, мені ж розговітись
Нічим із дітками... Ходив це до брата,
Борошна на паску думав попрохати,
Аж мене послав він ік Лихій Годині...
Дома ж у сусіці — нема ні пилини».
«Добре, чоловіче, що стрівсь ти зо мною!
За убогим, кажуть, сам бог з калитою...
Буде тобі паска, буде й коло неї,
Тільки широко слухай поради моєї.
Як є до мене послав брат просити,
Маю я за нього тебе вдовольнити...
Вдовольню ще краще, ніж рідного сина,
Я-бо єсть та сама Л и х а я Г о д и н а...
Ось ходім зо мною, мене не жахайся,
Лиха не побачиш, добра ж сподівайся», —
Мове так до його любо та ласкаво,
Узяла за руку, приводє до ставу,
Там же коло греблі, окрай побережжя,
Сохла скрізь по вербах рибальська мережа.

«Сядь ось під мережу та сиди тихенько,
Тільки до усього прислухайсь пильненько.
Саме опівночі вилізуть з-під греблі —
Куці та муштаті — оті куцорєбрі,
Будуть собі гратись, мов маненькі діти,
Тут вже ув обидва за ними гляди ти!..
Ім тебе ж не вглядіть, так ти не лякайся,
Далі ж що почувеш — і сам догадайся,
Як тобі робити...» —

Так ото сказала,
Враз де і поділась, — мрією розтала.
Сів він під мережу, на став поглядає,
Виплив місяченько, стовпом в воді грає,
Десь-то у вершині бугай зрідка буха
Та скрекочуть жаби — хоч затикай вуха.
Жде він, що то буде, аж ось опівночі
Враз усе ушухло... Це ж як заклекоче
Став весь із-під греблі, мов тобі неначе
У маї затерлось кишло короп'яче.
Гульк він понавкруги: куці та муштаті,
Піняві, погані та витрішкуваті
Де й понабирались! Борються, гуляють,
У лози, у рака, в переваги грають...
Це ж і к світу трохи, мабуть, потомились,
В спасівку, мов вівці, докупи ізбились,
Ну ось вихваляться, хто що де з їх знає,
Аж один поганець дужче всіх гукає:
«Мабуть, і на думці вам того не мати,
Що отут учора я мав розізнати;
Де вам вихваляться та передо мною!..
Єсть ось під цією трюхлою вербою
Клад хоч би й цареві...»
Тільки ото скрикнув,
Десь-то на чабарні півень кукурікнув.
Куці ж з переляку миттю пострибали,
Пуголовки наче в воду попірнали,
Шум аж ісхопився та став розігрався.
Той же чоловічок світу ось діждався,
Ізнайшов вербу ту, глянув під коріння,
Там же то червінців — мов того насіння!
«Буде, — дума, — паска, спасибі святому...»
Склав все у заполу та й пішов додому.
Ось настиг великдень, пішов він між люде,
Вже його тепера ніхто не огуде,
Сам одягсь ошатно, одягнені діти,

Слава богу, єсть що і жінці надіти,
Мається й сусідів чим пошанувати,
Та й у господарстві єсть чим замишляти.
Скоро десь за тим він з братом пострічався,
Той як тільки вглядів — у крик здивувався.
«Борошна приходив прохати ледащо,
А тепер одягний за мене де краще!
Де це запобіг ти? Чи, може, остатне
Перевів хазяйство та одягсь ошатне?»
«Е, коли б ти, брате, побачив ще в скрині!..
Дякувати, — каже, — тій Лихій Годині,
Що мене до неї оце проти свята
Борошна позичить посилав ти, брате!»
І усе до шадку повідав убогий:
Як він молодицю стрів серед дороги,
Як і коло ставу на ніч заставався,
Як і багатенний клад йому достався.
Дума багачака:

«Стій же, зла личина,
І мені уділе Лихая Година!»
Зараз запрягає коні сторубльові,
Наклада у бричку лантухи здорові,
Держе те на думці: буде розмістити,
Що Лиха Година матиме вділити.
Рушив, не обідав... тепера та їсти!
Скоро і угледів на тому ж він місті
Ту Лиху Годину, до неї гукає:
«Чуєш, паніматко, де тут пробуває,
Чи, бува, не знаєш, в гемонського сина,
Скверна потороча — та Лиха Година?»
«А хіба до неї маєш яке діло?»
«Та вона, ледащо, братові вділила
Це ось проти свята там добра такого,
Що із його хвате до віку дурного.
Вже коли такому дала волоцюзі,
То мені й подавно стане у послузі».
«Знаю, чоловіче, ось паняй за мою».
І його, як брата, повела тудою,
Все до того ставу, а там поробила,
Як і харпакові: мережею вкрила,
Далі наказала, щоб не обзивався,
Що б там не побачив, тільки прислухався.
«Жди, — каже, — небоже, глупа ніч як зайде,
То Лиха Година сама тебе знайде».
Жде він та куняє, кабаки понюха,

Це ж ось опівночі із болота, слуха,
Лізуть куцорєбрі та якісь похмурі,
Шкода, мабуть, стало і чортячій шкурі
Кладу, що убогий мав тоді забрати.
Вилізли на берег, не стали й гуляти.
Очертом на греблі сумно посідали,
Ну ось розмовляти:

«Це коли б ми знали,
Хто тієї ночі нас тоді підслухав,
Певно б, він і досі потилицю чухав...
Десь-то нас, ледащо, на сміх піднімає!
Ке лиш хто кабаки!»

Старший ось гукає:
«Нюхнемо із горя, нехай тому трясця!»
Кинулись шукати, ніхто не запасся.
А багач усе те, сидючи, і чує,
Та собі, на лихо, дума:

«Услужу я,
Вивелась з кабаки Лихая Година,
А її у мене до песького сина...
Хай лишень понюха — не велика втрата,
Так за те віддяче де ліпше за брата».

Виліз з-під мережі:
«Агов-бо, панове!
Нате, ось у мене ріжок прездоровий,
На усю черідку буде забавлятися!»
«А, це ти ізнову прийшов дослухатись?..
Мало ще із тебе того, навіжений,
Що забрав тоді ти клад наш багатенний?...» —
Разом іскричали, разом ісхопились,
Наче кліщаки ті у його вчепились.

«Даймо йому, хлопці, доброї лозини,
Хай не забуває Лихої Години!»
Пірчили сердегу, як їм забажалося,
Вже було з душею бідоласі малось
Попроститись певно, та півень озвався.
Тут ярчак не зняв той де і подівався.
Плавза багачака, не зведе і гласу,
Притьмо жде на себе вже смертного часу,
Та ось молодиця їк йому приходе,
Підвела на вітер, до брички приводе.

«Що, — пита, — чи бачив Лихую Годину?»
«Бачив, не забуду, поки і загину!»
«То-то ж, чоловіче, на цьому спокайся,
Та удруге брата, гляди, не цурайся».

ЧОРТ У НАЙМАХ

Можебилиця

Раз колись-то, не згадаю, саме близько сорочин,
Вийшов в поле працювати тяжко вбогий селянин.
Чи собі, чи задля пана, чи у наймах він служив,
Та і виніс неборака на весь день собі харчів,—
Тільки хліба він черствого невеличкий щось шматок,
Завинув його в хустину та й поклав десь на ланок,
А тим часом Чорт-гульвіса по лану отам блукав,
Підцілився, навіжений, та шматка того і вкрав.
Стає сонце височенько — пора снідати їти,
Оглядівсь харпак, в хустині — аж самі тільки крихти.
«Перебуду, — дума вбогий, — до вечері, мабуть, так», —
Та, не снідавши, і рушив знов до праці неборак.

Тії ж ночі — десь в болоті — ізійшлись чорти на сход,
Щоб повідати старшому, хто з них як дурив народ.
Притаскався і той гульвіса, що шматочком пожививсь,
Як дійшла до його черга, він із ним і об'явивсь:
«Ось в убогого на ниві я шматка цього іспер,
Певно, варт мені, панове, за це діло щось тепер...»
«Як, — скричали, — лаштабею, ти зобидив харпака?
Його лишив нестемно і остатнього шматка?
Та чи знаєш ти, псяюхо, що йому ти наробив?
Ти на наше безголов'я його к богу наблизив...
Біжи зараз це до його та шматочка одслужи,
Як сам знаєш там, а доти і очей не покажи!»

Баче Чорт — усі узлились, хоч тепер і не ходи,
Поки діла не поправиш, і до віку ти сюди.
Перекинувсь і бурлаку та, не гаючись, подрав
У село, де той убогий харпачина проживав.
Ізнайшов його, надворі — палички перекида,
Звісно, нудно, — без роботи хліборобові нуда.

Чорт гукає:
«А здорові! Чи не наймете мене?»
«А на гаспида ти здався? Бач, самого туг жене
Геть із двору, де б то стати — заробити на той хліб».
«Та найміте-бо, у пана ми орати узяли б
За яку йому там копу...»

«І клопіт, хлопче, дарма!
Бо у мене, панібрате, і тягла, як бач, нема...»
«То нічого, спромоглись би, як убогий на кисіль,
Найняли б де, одробили, настигали б відусіль,
Восени ж би молотити стали де у багача,
Чи з снопа, а чи коробки... Ставте-но могорича!»
«Яку ж плату ти положиш, чи у год, чи як у строк?»
«Та служитиму вам, дядьку, за насушника шматок».
«Тепер тільки що собака за шматок живе один.
Кажі толком, — що давати?» —

Пита знову селянин.
«Як уроде — там побачим, не захочете мого...»
«Коли так — то й зоставайся, тільки, бач, воно того...
Могорич надалі лишим — на цей раз-бо вибачай!»
«Та, хазяїну, у мене свій бурлацький обичай,
Могорич таки надалі зостається хай із вас.
А за себе, щоб вірніше, я поставлю це ураз».
От забили вони руки, запили той могорич
Та й уклались спочивати, бо зайшла уже і ніч.
Вранці ж рано повставали — ажно снідати біг дасть...
Наймит каже:

«Не журіться, не велика ще напасть!
Ось ідіть ви лиш до пана та беріть в його землі,
Просіть, стільки ви підняти іспроможетесь ріллі».
«Чи з копи, а чи в одбучу?» —
Селянин його пита.
«Із копи, бо скрізь одбуча уже вивелася та.
Як питає ж із якої, то, щоб ліку не вести,
Поступіться, — що із ниви іспроможетесь знести
Самотужки, — те і ваше, а остатнє хай йому».
«Щось чудне, — хазяїн каже, — я й у толок не візьму...»
«Та ідіть, отак робіте, як оце я вам сказав,
Вірте слову, бо недурно у світах я проживав».
Ось пішов він, а пан саме чаювати тільки сів.
«А чого ти?» —

Як углядив, його зараз запросив.
«Та землі-бо, пане, дайте!»
«Чи багато ж думка брать?»
«Сам гаразд ще не розкинув, стільки здужаю піднять».
«Та у тебе, пане-брате, і тягла ще як дасть бог?»
«За тяглом не клопочіться, стаємо ми це удвох...»
«Так яку ж тобі і копу, небораче, назначить?»
«Яку ж, пане? Щоб обом нам по жароті не лічить,
Даєте тільки те, що з ниви я подужаю знести,
А остатнє ви до себе усе маєте звезти».

Засміявся пан на цес та і каже: «Ну, ори,
Засівай там сам чим знаєш і де схочеш там бери
Десятину а чи клітку, хоч і більше, та цура,
Нам не споритись, як прийде розділятися пора».

«Та не бійтеся, паноче, вже не первий беру рік,
Щоб ще споритись за копу, не такий я чоловік».

Ось звернувся він додому.

«А що, тату, а чи дав?»

«Дав, спасибі, стільки схочу...»

«Із тії, як я казав?»

«Із тії, та що ж із того, — чи воли ж у тебе є?»

«Ідіть плуга десь добуďte, а то діло вже мос».

Роздобувсь він десь-то плуга, волочуть його у степ
Самотужки; всі глузують, та робітник і сам кеп,
Бо старому і малому забиває забузан.
От як став він вже на місці та загнав плуга у лан,
Що упруг — то й лан упора; поку сонечко зайшло,
Наорав ріллі такого — не зорало б і село.

От на другий день говоре:

«Поки ще рілля вогка,

Ідіть, тату, та позичте де пшениці з півмішка».

Із полумішка уранці як пішов він обсівать,
Все засіяв, де за сонця і обсівочка не знаць.

Ну, уже заволочити спромоглися так то сьак,
До самої косовиці це гуляй тепер, козак.

Ось приходе косовиця, наймит косу напрутив,
Як зайшов німецьку ручку — в день усе і положив.
«Тепер, — каже, — ідіть, тату, ви у город на тичок
Та зострінете чумацьку ви там валку вірьовок.
Буде вас чумаки питати — вірьовки ті де зложить,
Так до мене його просто цілиною і женіть».

Поки той до його валку з вірьовками ще пригнав,
А робітник вже і копи всі докупи потягав.

Зачали ж вони в'язати вірьовки ті в один шнур,
На долоня попускали не по двоє трохи шкур,
Та тоді, взявсь робітник оті кіпи петновать
Та, неначе оберемок, в одну в'язку все в'язать...
Нав'язав немов ту гору, скинуть оком і то страх!

«Ну, тепер тільки піддайте, повезу, — каже, — на шлях».

«Де у мене на те й сила, та поглянь, гора яка?»

«Та на зазор хай тримає за крайок ваша рука».

Той ось тільки приторкнувся, наймит враз як підвихне
Та й подався скрізь стернею, наче хто його жене,
Так-то швидко, що хазяїн ледве-ледве поспіва.
Тільки вийшли на дорогу, ось їх пан перестріва.

«Це ти, — каже, — чоловіче, все із ниви і береш?»
«Самі бачите, паноче, по спроможності — усе ж...»
А несе він мов і справді, за віршовку-бо держить,
Пан-роззява ж не загляне, де робітник той сидить.
«Хай їй, — каже, — й з скіпщиною!.. Та й підвів під
монастир!»

«А такий тоді між нами був, паноче, уговір...»
До села ось дотаскали — ажно вулиця мала.
Там на вигоні ісклали й змолотили край села.
От робітник все як справив, хоч вези та продавай.
«Ну, хазяїну любенький, отепер, — каже, — прощай!
Скажеш, може, що не щиро за шматок тобі служив?»
«Де не щиро, та ти б, — каже, — хоч би хліба захватив!»
«Це, хазяїну, дурниця! За шматок та стільки був,
А за цілий хліб, то, мабуть, і до віку б не одбув...»

ЗЛИДНІ

Казка

Проживали десь-то-не-десь два рідні брати,
І як завжди те у казці — один був багатий,
Мав і коні, і худобу, і хліба закрами, —
Так що дукою прозався і між багачами.
Другий, вбогий, щодня бився, мов об лід та риба,
Задля ради насущного шматка тільки хліба.
Було й робе мозульове, та все не ведеться:
Те загине, те украдуть, те так де дінеться.
І за ту його невдачу, що він харпачина,
Відцуралася від його вся рідна родина.

От задумав брат багатий сина одружити,
Посилає молодого родичів просити
На хліб чесний, на весілля, як здавен ведеться,
Щоб побачив рід багатий, хто в їх рід береться.
Треба й вбогого кликнути, він-бо дядьком буде.
Було б краще обминути, так осудять люде.
«По дорозі, — каже батько, — заїдеш ти, сину,
Та покличеш того дядька — убогу людину,
Хай приходе зараніше, покіль ще сусіди
Не посходяться багаті, — то й він пообіда».

От завозе той небіжчик убогому шишки
Та й говоре: «Ідіть, дядьку, оце без замішки
До нас зараз на весілля, ще поки немає
Там нікого, то вас батько самих привітає».
Не яке там убирання вбогому нетязі,
Як стояв — отак і рушив в старій семирязі.
Ось піде він до брата, гостей ще не чути.
Той як слід його приймає.

«Сідай, — каже, — тут».
Та й садове поза стіллю, мов радий неначе,
Дума: «Хай порозкошує, ніхто-бо не баче».
Тільки випили по чарці, балакають любо,
Аж несе бенеря свата, — багач на всю губу.
Брат багатий уставає: «Просю вас сідати», —
А до брата промовляє: «Посунься-ю, брате!»
Той посунувся, а далі несе ось другого:
І тому: «Посунься, брате!» Харпак все нічого —

Посувається ік печі, а тут як сунули,
Геть убогого з-за столу к порогу стиснули.
Далі сунутися ніде, сидить він, куняє,
Вже його десята чарка хіба не минає.

По вечері опинився харпак вже надворі.
Ріжка витяг та зібрався понюхати з горя.
Натрусив ось, не нюхнув ще, уздірили те дуки.

«Ке й мені!» —

Один мовляє, бере ріжка в руки,
За ним другий, а там третій, пішов ріг гуляти,
Уже півні проспівали, як мав назад взяти.

«Гаразд, — дума, — хоч вернули!»

Та й рушив додому.

Ось на вигін виходжає, сумно щось самому.

«Дай понюхаю лиш трохи, очі хай прочисте!»

Одіткнув ріжка — аж на ось! — винюхали чисто;

Потрусив його на пучку, — хоч би порошина!

Коли чує, щось озвалось, наче мов дитина.

«І мені-бо дай нюхнути!» —

Тонесенько просе.

Острахнувсь він, аж знов чує — юрба вже голосе.

«Дай нам, дядечку, хоч трішки!» —

Дзвенить йому в уха.

Зирк ізнов він понавкруги — нема ані духа.

«Що ж ви єсть, — пита, — такеє, що вас не видати?»

«А ми, — кажуть, — твої злидні!» —

Та й ну ось стрибати

З його драної сермяги, із піл, із рукавів,

Скрізь по вигоні додому — маленькі, лукаві.

«Які злидні?» —

Знов питає, мов наче не знає.

«А такі, що як у кого, — один промовляє, —

Ми вчепиремося дружно, нема тому долі

Ані в домі, ні в дорозі, ні в чистому полі.

Чоловік той що заробе — ми все переводим,

Найлютіші за всі лиха в хазяйстві-бо шкодим.

Та що довго говорити, і сам здоров знаєш,

Бо за нами у хазяйстві ти щастя не маєш...

Так ось, бач, які ми щирі тобі небораки,

Дай же, дядечку, за це нам хоч пучку кабаки!»

«З дорогою б дав душею я вам, мої милі,

Та повинюхали люди усе на весіллі.

Лізьте, — каже, — коли хіть вам, у ріжок скоренько

Та гуртом і пошукайте насподі пильненько,

Може, й знайдете, на щастя, яку порошину,

Я вам зараз і дінця ось в ріжкові одкину».
З голови ріжка одпер їм, вони ж із прожину
Ну всередину стрибати на захват якмога!
Пострибали, він заднив там злидні ті невдалі,
Та, під камінь підваливши, й пішов собі далі.

З того часу вся невдача де його поділась.

То було так кожне діло мов із рук валилось,
А це спіх на всяку працю відкіль і береться,
Що задума, загадає, — усе удається.

Так розжився незабаром, що уже і дуку

Ось заломе, того брата, під свою він руку.

Скоро й він засватав сина, посила прохати

Увесь рід свій на весілля, особливо брата.

Той приходе, та як глянув — тричі здивувався:

«Мабуть, — каже, — тобі, брате, клад який достався?»

«Клад же, — каже, — боронь боже, і брати довіку!»

«Що, — той дума, — йому сталось?.. Добро чоловіку

Несподівано далось, мов упало з неба,

А йому чогось, дурному, ремствувати треба!»

Та й давай його питати, як усе це сталось.

Брат ні в чім і не таїться, розказав, як малось

У ріжок заперти злиднів, ідучи з весілля,

І як зникло з того часу все його безділля,

Що він став тепер хазяїн де-то не послідній,

Показав йому і камінь, де лежать ті злидні.

«Підожди ж, скоробагатько, — дума собі дука, —

Ось я їх повипускаю, буде тобі штука!»

Поки там ще одгуляють, багач не діждався,

Тії ж ночі, як улягма, на вигін побрався,

Знайшов камінь, підкопався, ріжка достягає,

Взяв у руки — важеленний, дінця відіткає...

Як пороснуть же ті злидні йому це усюди,

Наче хто йому нависив пудів сто на груди...

«Гетьте, — каже, — навіжені, ідіте до брата!»

«І тепер, — йому белькочуть, — у тебе нам хата...»

Що сердега не робив їм, вчепирились дружно.

«Бач, — сміються, — шле до брата, і так нам сутужно

Це досталося від його, було не пропали...

Хоч не хочеш, а коштуй нас, тобі ми припали.

Така, мабуть, твоя доля, бери нас з собою,

Бо тепера, де ти підеш, і ми за тобою».

От і сталось багачаці — ізвівся нінащо,

Обідрався, занехаявсь, немов те ледащо,

Бо добро у тань неначе звелось, пропало,

І не раз йому згадати пиху свою впало.

БАТЬКІВСЬКИЙ ЗАПОВІТ

Билиця

Десь-то-не-десь, вже давненько,
Хлібороба, дід старенький,
На хазяйстві проживав,
Чималі достатки мав,
А по ним йому і шана —
Де то краща, ніж для пана
Чи попу від параван —
Від усіх ішла селян.

От зібрався він вмирати
Та й став синові казати:
«Коли, синку, твоя хіть
Між сусідами прожить
Так, щоб шану від них міти,
То повинен ти робити
Усе так же, як і я,
Не вмере доленька твоя!

Перве те — коли рушаєш
Ти у царину, так маєш, —
Щоб нікого не стрівав
І добридень не казав.
Друге, сядеш коли їсти,
То щоб хліб був у користі
Тобі наче мед тривний», —
Проказав та й вмер старий.

Поховавши ото батька,
Син розкидував став гадки,
Як ту сповнить йому річ,
Щоб минати перестріч.
«Буду, — дума, — виїздити,
Вже як матиме угріти
Сонце добре під обід,
Скрізь пустий-бо тоді слід.

Й друге діло не трудненьке,
Щоб то хліб, як мед, ласенько
Я щоденно уживав.
Це — колоду підодрав

Та і їж, як заманеться...
Що ж ласіше поведеться —
І про панський хоч роток —
Як щоденно той медок?»

От і став так замишляти:
Ік обідові рушати,
Щоб не стріти ні духа,
Може, тільки ховраха...
Часом хто ж і попадеться,
Та з добридем озоветься,
То він, наче той храбуст,
Ані пари на те з уст.

Як обідати ж сідає,
Мед самий, було, лигає,
І яких, яких потрав
Задля меду він не мав!
І коржі, і заминачки,
Пампушки і затирачки...
Доти ласо отак їв,
Поки бджоли перевів.

Ще не минуло і году,
Все хазяйство, мов у воду,
Поміж пальцями пішло,
І йому усе село
Насміялося у вічі
За його дурний той звичай
Не здоровкатись з людьми,
Наче мов із татарми.

Як доживсь — хоч побиратись,
Ну тоді й до діла братись:
Ниньки в поле виїздить,
Одного тільки глядить —
На лану до сонця стати,
Швидше діло прикінчати,
А як їсти, то коли б
Хоч черствий попався хліб.

Став щиріше братись поля,
Знов вернулась йому доля,
Це ж до сонця виїздить,
Як вже пильно не глядить,
Все нікого не стрічає,
Бо раніш усіх рушає.
Тут він перве й розібрав,
К чому батько те казав.

Та і друге — як у полі
Ось наробиться доволі,
Ще добренько вголода,
Хліб черствий, сіль та вода
Де за мёд немов ласіші
Та й в роботі способніші.
І з тих пір він до смерти
Блюв цей звичай до щерти.

УДОВА ТА ЖНИВА

Десь убога собі вдівонька жила,
Та не сіяла, сердешна, ні стебла,
Тільки мала вона хатку на ріжку
Та хорошу чепурушечку дочку.

Настигають після Петра ось жнива.
Кожен вдівоньку до себе зазива:
«Йдіть з дочкою мені, вдово, допоміть,
Дам узимку вам чим хату протопить».

«Чи нволя ж вдень пектись нам по жарі,
А вночі та годувати комарі,
Та й на біса нам і спину свою гнуть,
Прийде осінь — дочку люди заберуть,
Мене ж скоро милосердний позове.
А хто ж наше зароблене поживе?..
І не хочу, і не звіть, і не піду!»

Як пішлося ж удівоньці на біду:
Всі мнясниці немов день один зійшли,
Люди доні-чепурушки не взяли,
Та й самої не бере її ураг,
А надворі ж морозище — ажно страх!
Нічим вдівоньці і хати протопить,
Під дверима ж буйний вітер стугонить.

Бідна каже: «Піди, доню, відчини,
Іздалося, мов прийшло щось з сторони,
Вже то, може, люди жатоньки зовуть —
Так вбираймось, бо сусіди переб'ють».

ЧАБАНОВЕ ГОРЕ

«Та надав мені біс завдруге женитись,—
Мав колись-то чабан сусіді жалітись.—
Що із первою бог послав мені долю,
Хліба я попоїв за нею уволю.
Іспече було хліб чи книш коли зложе,
То вже завжди лупай, бо ніж не допоможе...
Хліб до страви й не так, дарма що гарячий,
Так зате ж в сухарях навіки добрячий.
Я було наберу сухарів торбину
Та з отарою йду, в криницю й укину;
А вони ж то важкі — на дно попірнають,
Я на тирло прийду, їх повитягаю...
Та вже їм, та вже їм, аж пояса скину,
А тепер із'їси лихую годину!
Жінка друга моя — мара, не хазяйка,
Що невдала вона та перепичайка.
Це спече коли хліб — неначе мов гарно,
Так зате в сухарях пропада він марно...
Бо я їх намочу, вони як полова,
Зверху плавають собі, Сірко і полове.
Я на тирло прийду, нема їх і вісти...
Ні, з цією мені — вже хліба не їсти!»

ДОГАДЛИВИЙ КОЗАК

Вилазе ось з хати п'янений козак
Та й баче — на стовпчику висить сіряк,
Що він задля себе ту зиму справляв,
Карбованців з вісім чи й більше щось дав.
Здалося ж йому, що то злодій тіка,
Укравши у будці його сіряка.
Убіг він у хату та дума: «Постій!»
Забив у рушницю швиденько набій
Та це як торохне в сіряк із вікна,
Ажно оглушила самого луна.
Стара ж ось гукає: «Навіщо, дурний,
Істратив це марно сіряк ти новий?
А стільки за його всадив у Ромні?..»
«Спасибі скажи, що не був на мені
Під час цей лихий навіжений сіряк,—
Говоре до жінки ізгорда козак,—
Коли б це у йому отам я стояв,
То певно б на лаві тепера лежав...»

ШИНКАР ТА МІРОШНИК

Шинкар та Мірошник у пеклі спіткались,
Вони на цім світі колись-то кумались,
Зраділи друг дружці. Шинкар і говоре:
«Нехай уже, куме, терплю я тут горе
За те, що було подаси кому з л и в к и
Або не досипеш п'яниці конівки,
А вам же за віщо, я маю спитати,
Упало це муку отута приймати?»

«По вашій балачці і сам не вгадаю,
За віщо і муку терпіти тут маю.
Виходять н е д о л и в к и вам це ледачі,
Мене ж, мабуть, л и ш о к карає найпаче...
Згадайте, як тільки млина я поставив,
Коряк непомірно великий приправив,
Було, наберу його повно горою
Та ще й притопчу якомога рукою...»

ОПРАВДИВСЯ

Чоловічок колись воза
Прохав у сусіди:
«Дайте, дядьку, на степ з'їздить,
Не бійтесь обиди,
Паче ока берегтиму,
В сохрани доставлю,
Я за те могорича вам
В неділю поставлю».

«З дорогою б дав душею,—
Той йому мовляє,—
Так твою вже повелачку
Гаразд-бо я знаю.
Не береш ти із собою
Колоди ніколи,
Доведеться ж, як що треба,
Тесати у полі,
То й біжиш ти до сусіди
Прохати колоди,
А тим часом який злодій
Та не зробив шкоди:
Набіжить та поздіймає
Колеса ік бісу,
Та й наробе з новим возом
Мені він ярмісу...»

«Та не бійтесь-бо, дядечку,
Як шкоді тут бути,
Бо я маю повелачку
До колеса тнути,
Як що часом доведеться
У полі тесати...»

«Тим-то я тобі не хочу
І воза давати».

ЗВИЧАЙНИЙ СИН

Був у батька син дурашний,
Що ніколи, необашний,
Батька батьком і не звав;
Було підуть в яке діло,
Все Данило та Данило,
Більш ніяк не звеличав.

Ото їдуть раз в дорозі
Та хамло якесь на возі
І провадять вдвох кудись.
Це ж бакай чи перескока
На дорозі їм глибока,
Віз озьми та й обернись.

Батько ж байдуже, а сину
Надавило хамло спину,
Кричить: «Батенько, рятуй!»
Той за вила, розгортає,
Бере сина, підвожає:
«Уставай, не репетуй!»

Син устав, а батько й каже:
«А що, взяв тепер, ураже,
Як і батька «батьком» звать?»
«Слухай, дядьку-бо Данило,
Як хамло вже надавило,
Треба й чорта батьком звать!»

ПОПОВА ВОРОЖБА

У попа та бджіл колоду
Мав раз злодій занести,
І не знає, де б ту шкоду
Піп, сердега, ізнайти.

Став казати він громаді
Про свою оту біду:
«Всі зберітеся в ограді,
Я сам злодія знайду».

От зібрались, розмовляють,
Панотця до себе ждуть;
Піджимаючи ж, гадають,
А чи буде з цього путь.

Щось недовго дожидались,
Через стільки це хвилин
Піп приходе... «Всі зібрались?»
«Всі, панотче, як один!»

«Чи і той же тут проява,
Котрий бджоли мої вкрав?»
«Тут!» — спрожого сам роззява
Винуватець іскричав.

ПАН БРЕХУН

Був собі панок брехачка —
Так брехнею все і чеше,
І його немов болячка
Було муче, як не збреше.

Раз він їде по діброві
До приятеля-коханця
Та і каже візникові:
«Сполював отут я зайця,

Ну й ситенний, правий боже!
Хунтів, далебі, із трое
Я тоді із його, може,
Натопив самого лою!»

А візник йому: «Буває!
В цій діброві див до ката...
Єсть і міст той, що хапає
Брехунів, мов сом качата».

«Де, далеко?» — «Он, у балці!»
Пан на цее: «Не збрехати,
Так зо жменю, не три гарці
З зайця малось лою взяти...

Як до правди ж, — знов говоре, —
Був худий він, мов лелека;
Не було й на визір здору...
Що ж, місток твій ще далеко?»

«Та не видко, й сам не знаю,
Де й подівся, він, ледачий.
Десь розтікся, так гадаю,
Мов лій заячий неначе».

КУХАР ТА ЦИГАН

Іде кухар, де б то стати,
Цигана стрічає;
«Де простягся, пане-брате?» —
Циган ось питає.

«Та йду, — каже, — де б на місті
Стати це у пана».
«Так ходімо, — каже, — вмісті,
Двом нам краща шана».

Розпитались десь, приходять.
«Треба», — їм сказали.
Ось пани до їх виходять,
Зараз запитали:

«А скажіте-бо скоріше,
Як ви вчені люде,
Що в печенім найласіше
Поросяті буде?»

Кухар зараз на це сміло
Виступив та й мове:
«Як присмажити до діла,
Шкурочка, панове».

«Правда, — кажуть, — не вбрехався!»
Кухар і мав стати,
Циган далі ж десь побрався
Міста ще шукати.

Ось він к другому приходе
Пану на господу;
Розпитався, той виходе,
Каже: «Ну, з приходу —

Що у зайцеві, скажи ти,
Істься найохоче?»
«Та як добре пришмалити,
Шкурока, паноче...»

ЯК СУКНО ВИЙШЛО

Накупив раз господар сукна чималенько,
Зараз кравчика найма пошити хутенько.
«Вийде сукня та сіряк із сукна, козаче?»
«Сукно вийде, ще аршин вам буде в остачі».
Запили ось могорич, щоб вранці й почати,
Та як пізно вже було, то й уклались спати.
От хазяїн вранці встав — усе оглядає...
Що за біс?.. Лежить аршин, а сукна немає...
Ні сукна, ані кравця не знати і сліду.
Жде, пожде він, аж нема кравця і к обіду;
Тут-то тільки господар собі й догадався:
Сукно вийшло, а аршин в остачі zostався.

ШПАЧКИ

Е, це вже не шпачки!
Приказка

Назвав десь-то селянин
В лісі шпаченята,
Якби з тиждень ще один —
Хоч і забирати.

Не велика з їх і путь,
Та у каші сила,
«Хай ще, — дума, — підростуть», —
Та й пішов до діла.

Переходе ось обліг,
Старця зострічає.
«Де носив тебе це біг?» —
Той його питає.

«Та це в лісі там назвав
Гніздечко шпакове,
Була, якби підждав,
Каша пундикова».

Розпитались, розійшлись,
Старець зараз гайда
І подався у той ліс —
Чи шпачків не знайде.

Підодрав — аж цілих п'ять,
Дарма, що маленькі.
«Хай, як, — дума, — укиплять,
Буде щось ласеньке».

Ось простягсь той чоловік
І собі їх драти,
Зліз на дуба, в гніздо кик...
Тільки місце знати!

«Певно, той це дурнограй
Підодрав, ледащо,
Тепер правди хто питає —
Не скажу нізачо».

Вже не скоро об святках
Заручив він сина,
Їде поїзд в рушниках,
А лиха година

Ось назустріч їм несе
Старця з торбинками...
«Де носив вас біг отсе?»
«Та за рушниками!»

«Діждавсь, брате, вже й дочки!
Де ж то маєш брати?»
«Е, це, — каже, — не шпачки,
Щоб тобі сказати!»

ДІТСЬКА ПІСНЯ

Раз москаля на постой привели,
В хаті ж ні духа — усі десь зійшли,
Тільки хлоп'ятко маленьке пусте —
Біга по хаті та кішку дратує,
Зараз москаль розібрався та й ліг,
Радий, що місця, сердега, спобіг.
Хлопчику ж скоро схотілося їсти,
Та ніяк сердезі до хліба ізлізти.
Думка така — москаля попрохати,
Так не зуміє сердешне назвати.
От воно тягне по-дітськи та й просе:
«Хліба! Дай хліба!» Неначе голосе.
Слухав вже, слухав москаль та: «Шельмець!
Жди, пока с поля вернется отец!»
Звонпив хлопчишка та й ну ось казати:
«Бач, вже не можна і «хліба» співати...»

БАБИНА ДИВОВИЖА

Козак десь кіньми наздогнав
Стару бабусю пішки;
«Сідайте, бабо,— він сказав,—
Я підвезу вас трішки».

«Спасибі, синку, за цю річ,
Сидіть нема години,
Бо поспішаюсь це поміч
У хутір на родини».

«Ще, бабо, вистигнете враз,
Нам з вами по дорозі».
Згодилась баба та гаразд
Й усілася на возі.

Погнав він коні до пуття.
«Приїхали, бабусю!»
«Та і роз'їхалася я,
Навдаку підведуся...

Як дивно,— каже,— лучилось:
Неначе все сиділа,
Та несподівано — аж ось,—
Де треба, і поспіла...»

ВЕСНЯНА ПОБРЕХЕНЬКА

Оре чоловік на гречку ланок
І чує, що Перепел хавка: «Пеньок!
От пеньок! От пеньок!»
А він, бідолаха, воли не задерж,
Хоч крикнув з болота Деркач йому: «Здерж!
Здерж-здерж! Здерж-здерж!»

Наїхав на пень та леміш перервав...
А вже Жайворінка на сміх і підняв:
«Плуг поламав! Плуг поламав!»

І Припутень турка, мов хоче сказать:
«З такими орать, тільки весну терять!»
Один Соловейко і горя не ма',
Йому весняна ця турбота дарма;
Забрався маленький собі у тернок
Та й чине, як Пімен ходив у шинок,
Ажно орачеві у вухах лящить:
«Як Пімен горох до шинкарки тащить.
Тащить, тащить Пімен, Пімен горррох!»

НЕМА ПРАВДИ В СВІТІ

Раз убогий неборака
Розтоплює у печі,
Одна в його дровиняка,
Та й ту шашель поточив.

Не займається трухлява,
Що вже він їй не казав.
«А бодай тебе, лукава! —
Спересердя іскричав. —

Де та й правда в світі божа?..
Подивись — у дукаря:
В піч напхає із піввоза
І мокренне, і гниля —

Все горить, та як голінно,
Аж у комин гоготить,
Тут же на, одно поліно —
Та і те ще не горить!»

ЗАЙКО ТА ЖАБИ

Наштирили Зайка злиденні хорти,
Усилу він мав відкрутитись;
Не зна вже, сердешний, де й міста знайти,
Біжить з переляку топитись.

«Ох, бідна, — він каже, — моя голова!
Ну як мені в світі прожити?
Нехай вже хорти, ні, шуліка, сова —
І ті мене мають гонити...

Усіх я жахаюсь, немов сирота,
Мене ж хоч би блохи боялись...» —
Сказав це й подався на ті болота,
Відкіль йому Жаби вчувались.

А там проти сонечка Жаб тих ярчак
На березі грівся любенько;
Аж чують, ось наш лопотить неборак...
«Тікаймо, — гукають, — скоренько!»

Та одна по одній в болото всі плиг!
Аж бульби кругом ізнялися.
А Зайко все баче та й каже: «Набіг,
Одначе, і я таки біса,

Котрий же боїться й мене, козака...
Шкода ж мені помирати,
Ще я не послідній, бо твар єсть така,
Що мусить й від мене тікати».

ДВІ МИШІ

Попельнаста із рудою
Миша покумалась,
Це б, сказати, з польовою
Хатня родичалась.

Раз ото вони зустрілись
Десь на огороді,
Та друг дружці розжалілись
Об своїй пригоді.

«Ой кумасю тричі рідна! —
Каже польовая. —
Стільки я у полі, бідна,
Лиха наприймаю...

Особливе той, що тріпа
Ввечері крильцями;
Той нас, кумцю, щодня сіпа
Цілими кущами».

«Цебто Кібець, моя кришко!
Є чого боятись!..
Бо від його у норішку
Легко заховатись.

Наше ж, кумцю, хатнє лихо
В запічку дримає;
Очі сплюще, вурчить тихо,
Мов недобачає.

А як виткнешся на пашу,
Чортом враз зіскоче;
Кібче гірко сестру нашу,
Тільки та пискоче».

МАЧУХА

Принесла раз господина
Чотири гостинці
На чотири сиротині
Й своєму одинцю.

Стала діти обділяти
І стиха мовляє:
«Бач, моєму пахоляті
Гостинця немає...

Це ось нате, чужі діти,
Всім вам по гостинці,
А моєму уломіте
Хоч по половинці!..»

ЯК ЛУЧЧЕ

Три нетяги битим шляхом
Зострілися з ляхом.
Розігнались добувати,
Його грабувати.

Один каже: «Ось не стіймо,
Кияччям забиймо...»
Другий каже: «Підождімо,
На спис настромімо...»

Третій мове: «Ось не гаймо,
Давай зарубаймо...»
Лях же гримає: «А хутче
Робіте — як лучче!»

ЖАБА ТА КОВАЛЬ

Козаченько коня кує,
Гнила Жаба й свою дає:
«Зроби й мені, батьків сину,
Таку ж саме підківчину!»

«З чого ж, — пита, — з бузинини,
Чи, може-то, з бур'янини,
Із зеленої щиріці
Ізробити, молодице?»

РЕП'ЯХ ТА ВОГОНЬ

Казав Реп'ях: «Я нікого
В світі не боюся,—
Торкни мене хто, у того
Зараз й учеплюся».

Вогоник же над водою
Гасне, догорає;
«Зчепись ну-бо із мною!» —
Стиха промовляє.

МЕД ТА РЕДЬКА

Каже Редька раз ледача,
Лежачи у Мед убрата:
«Ох, яка же я добряча
Із тобою, Меде-брате!»
Мед же стиха їй турує:
«Не заносся, моя пані!
То мене так мир шанує,
Через мене й ти у шані!»

Так і ти, письмак нікчемний,
Між славетних затесався
Та вже й мислиш, навіжений,
Що із їми порівнявся.
Не тебе шанують люди,
А сім'ю оту велику;
Тебе ж якось за приблуду
Прийняла на час для ліку.

ХМІЛЬ ТА ЦИБУЛЯ

Цибулину десь налучив
Гнучкий Хміль зелений:
«Ой здорова будь, смердюча!»
«Здоров будь, шалений!»

Скрутнув вусом зелененький
Та мове вже стиха:
«Ой здорова будь, тривненька!»
«Здоров, людська втіха!»

ВЕРША ТА БОЛОТО

Посміялась Верша драна
Болотяній гнилі:
«Та й смердить же препогана,
Сусідоньки милі!»

А того й не додивилась
Дерзка цокотуха,
Що сама в ній засторчилась
По самії вуха.

ЦИГАНОВА РОБОТА

Господина вареники
Ввечері готує,
Сновигає коло печі,
З челяддю шуткує:
«Киплять, киплять варенички,
Хто їх буде їсти?»
Обізвався ледар-циган:
«Я поїм всі чисто!»
«А хто піде молотити?» —
Знов вона питає.
«Кажіть ще-бо хто на себе,—
Циган промовляє,—
Бо на себе одне діло
Я мав об'явити,
Чи мені ж то самотужки
Усе й поробити?...»

ПОРАДА

Шле батько десь сина
Шукати дружини,
Хлібом ось благословляє,
Стиха промовляє:

«Бери собі, синку,
Про мене, хоч свинку,
Хоч дурну, хоч недоріку,
Та аби велику.

На те не гляди ти,
Як будуть судити:
Що борщ варє мов для хорта,
Так зате до чорта!»

ВІТЕР ТА ЛАТКА

«Все продму, що не захочу!» —
Вітер в стрісі стугонить.
«І мене-бо, потороче?» —
Десь-то Латка бубонить.

«Вже мовчала б, неохайна!
Не до тебе ця і річ...» —
Та й подавсь відтіль негайно
Буйний Вітер десь напріч.

ПРИМІТКИ

За життя І. Манжури значна частина його творів не була надрукована, а рукописна спадщина ще й досі не зібрана і не впорядкована. Довгий час багато рукописів поета перебувало, а дещо, можливо, й зараз перебуває у приватних осіб.

Із своїх численних творів І. Манжура побачив надрукованими тільки збірку «Степові думи та співи», кілька казок, ряд поезій, опублікованих у періодичних виданнях («Степь», «Зоря», «Правда», «Дзвінок» тощо). 1913 року було вперше надруковано поему-казку «Трьомсин-богатир».

В останній період життя І. Манжура підготував до друку збірки: «Над Дніпром», «Казки, приказки і take інше», поему-казку «Іван Голик», переробку казки Гете «Рейнеке-Лис» та інші.

З цієї частини рукописної спадщини поета тільки в 1930 році побачили світ твори, що входили до збірок «Над Дніпром», «Казки, приказки...»

То було видання найбільше за обсягом з усіх попередніх. У ньому вперше надруковано велику кількість творів поета.

І все ж видання 1930 року, упорядковане І. Я. Айзенштоком, було далеко не повним; при виборі остаточного тексту упорядник не завжди мав можливість врахувати інші, більш пізні і досконалі редакції.

У 1950 році було здійснено нове видання творів поета, повторене в 1955 році. За обсягом і змістом оригінального художнього матеріалу це видання мало чим відрізнялось від збірки 1930 року. Але воно значною мірою базувалось на тому солідному рукописному фонді поета, що зберігається в Інституті літератури ім. Т. Г. Шевченка. Майже всі твори були заново звірені за першоджерелами — як рукописними, так і друкованими.

Конкретно то були: рукопис збірки «Казки, приказки...», два авторські примірники поеми «Трьомсин-богатир» (один у вигляді уривків), численні автографи окремих поезій, переважно ті, що входили до збірки «Над Дніпром». У тому ж виданні творів І. Манжури вперше передруковано із часопису «Степь» його статтю про Т. Шевченка.

Кожного дослідника І. Манжури, кожного, хто цікавиться спадщиною поета, хто любить і цінить її, не могло не хвилювати питання: де поділися такі, наприклад, великі твори І. Манжури, як поема-казка «Іван Голик», переробка казки Гете «Рейнеке-Лис» та інші, про які не раз згадує у своїх листах поет, про які згадують деякі дослідники.

Окремі факти свідчили про те, що десь повинен бути більший солідний рукописний архів І. Манжури, в якому мають зберігатися не тільки згадані вище твори, але й інші рукописи, зокрема рукописи пізніших, якщо не останніх, редакцій творів.

1925 року з'явилося повідомлення Д. Лисиченка під назвою «Рукописи Ів. Манжури» («Бібліологічні вісті», 1925, № 1—2, стор. 126—131); в ньому йшлося про те, що незадовго до смерті Іван Манжура продав (за 250 крб.) катеринославському книгареві й видавцеві В. Є. Алексєєву багато своїх рукописів, переважна більшість яких була заново впорядкована ним, відредагована і підготовлена до друку. З невідомих певно причин В. Є. Алексєєв так і не видав цих творів Манжури. Лише 1925 року Д. Лисиченкові вдалося одержати рукописи від В. Алексєєва, опис яких він і подав у згаданому повідомленні. З опису було ясно, що йдеться про дуже цінну частину архіву І. Манжури.

Потім сліди цих матеріалів знову зникли. Минуло тридцять п'ять років, і от під час розбору фондів відділу рукописів Державної публічної бібліотеки АН УРСР М. П. Візир виявив велику папку рукописів І. Манжури, які становлять, так би мовити, друге важливе рукописне джерело для видання творів поета. Вивчення їх показало, що це є саме ті рукописи, про які писав Д. Лисиченко.

Що ж то за рукописи? Це зокрема:

1. «Іван Голик». Поема-казка. Автограф. Знахідка ця має особливу цінність. Відомо, що поема вважалась загубленою. Автограф, з всього видно, чистовий, можливо, переписаний з якогось чорнового тексту, без будь-яких виправлень і поміток. Текст, вірогідно, готувався до друку, хоча на ньому й немає цензурного дозволу, який є на інших рукописах архіву.

2. Переробка казки Гете «Рейнеке-Лис», в шести піснях, без заголовка. Автограф з виправленнями, зробленими рукою поета і, очевидно, рукою О. Потебні.

3. Два автографи збірки поезій І. Манжури «Над Дніпром».

4. На окремих аркушах — автографи відомих поезій І. Манжури: «Декому», «Батьківський заповіт» (билиця), «Босяк» (билиця), «Кобзар», «Дітська пісня», «Весняна побрехенька», «Шпачки», «Пан брехун», «Бабина дивовижа». В текстах чимало різного характеру виправлень.

5. Автограф збірки «Казки, приказки та таке інше. З народних уст у вірші-склав Ів. Мара». На звороті — «Дозволено цензурою. Киев, 20 февраля 1893».

1961 року в Держлітвидаві України вийшло нове, найповніше видання творів І. Манжури, в якому використано згадані рукописні матеріали і вперше надруковано поему «Іван Голик», «Казку про хитрого Лисовина» й добірку листів.

У даній збірці тексти подаються за цим виданням.

СТЕПОВІ ДУМИ ТА СПІВИ

В цьому розділі вміщено поезії, видані 1889 р. окремою збіркою під тією ж назвою, за винятком восьми приказок, які, з огляду на жанрову однотипність, подаються в останньому розділі книги.

На пасіці

Мик. Мих. Сьомов — не відома нам особа.

З заробітків

Синенька — старі гроші вартістю в п'ять карбованців.

Бажоли

Биков Микола Васильович — публіцист, редактор тижневика «Степь», близький знайомий І. Манжури.

Щури золоті — невелика птиця «щурка золотистая», як тільки виведе дітей, то більш нічим і не годувється, як бджільми. Прим. Манжури.

Мати

Єгорова С. В. — дружина О. І. Єгорова, близького знайомого І. Манжури, який допомагав йому у виданні деяких творів.

Минуле

Наст. Олекс. С-б — не відома нам особа.

Лелії

С. С. П-а — не відома нам особа.

НАД ДНІПРОМ

Під такою назвою одразу ж після виходу «Степових дум та співів» Манжура мав намір видати другу збірку своїх поезій. Про це він писав проф. Потебні в листі від 17.VIII 1889 р.: «...о себе же скажу, що я наготовив новий сборник стихотвор. «Над Днипром» (№№ 30) и, пользуясь случаем, перешлю их скоро в Петербург. Туда же пойдут и три стихотворные сказки — «Лыха година», «Чорт у наймах» и «Злыдни». Ця збірка не була надрукована. Окремі поезії друкувалися в періодичних виданнях. У виданні 1961 р. твори, що входили до збірки «Над Дніпром», подано окремим циклом під тією ж назвою. «Три стихотворные сказки», про які говорить автор у листі до проф. О. Потебні, подано в останньому розділі книги.

Сорок святих

Просеренок — перва весняна квітка в степах — *Bulbocodium*. Прим. Манжури.

Теплого Олексія

І німець, його господар. — Мова йде про німецьких поміщиків і куркулів-колоністів.

Благовіщення

Плав — сор, плывущий по Днепру; скопление такого плава наз. заплава. Прим. Манжури.

ПОЕЗІЇ, ЩО НЕ ВВІЙШЛИ ДО ЗБІРОК

Сюди ввійшли твори, яких немає ні в «Степових думах та співих», ні в останньому автографі збірки «Над Дніпром». Частина їх друкувалася в журналах «Зоря», «Правда», «Киевская старина», «Літературно-науковий вісник».

На зразок з Я. Полонського

Полонський Яків Петрович (1819—1898) — російський поет, автор романсів, пісень, елегій, чимало яких покладено на музику.

26 лютого

Цей вірш був написаний у той час, коли передова українська громадськість, активно підтримувана передовими діячами російської культури, піднесла питання про гідне увічнення пам'яті Т. Г. Шевченка. Реакціонери різних мастей, підтримувані царським урядом, прагнули придушити цей широкий народний рух. Поезія Манжури написана саме в цей період гострої боротьби. Приблизно в той же час ряд поезій, присвячених увічненню пам'яті великого поета в зв'язку з 25-літтям від дня смерті, створили також Франко, Панас Мирний, Старицький та інші письменники. Слід мати на увазі, що цей вірш, як видно з самого тексту, зазнав певних цензурних обмежень. Яких саме, нам жаль, нам досі не відомо.

Кобзар («Кобзар-переходець бреде ось селом...»)

В автографі є ще одна, остання строфа, з невідомих причин закреслена автором. Можливо, з цензурних міркувань:

Заслухався убогий селяк, мов забув
Своє він щоденнеє лихо.
І те, що панам ще за лан не одбув
І що на подушне ніде не здобув,
І очі туманяться тихо.

Кобзар
(З Роберта Прутца)

Прутц Роберт (1816—1872) — німецький поет, історик літератури. У політичних віршах критикував феодальну Німеччину з позицій ліберальної буржуазії, виступав проти реакційного романтизму і теорії чистого мистецтва.

Щира молитва

В усіх попередніх виданнях, крім видань творів 1950, 1955 і 1961 рр., друкувалася під назвою «Старосвітська молитва».

ПОЕМИ-КАЗКИ

Трьомсин-богатири

Ця поема-казка написана 1885—1886 рр. Вперше видана 1913 року в «Дніпрових хвилях». Є кілька списків казки. Найбільш досконалий текст зберігається у виявленому рукописному архіві поета. Це начисто переписаний автограф, спеціально підготовлений до друку. За цим текстом поема вперше надрукована у виданні 1961 р. В порівнянні з текстом казки, що друкувався у збірках творів 1930, 1950, 1955 рр., він відрізняється більшою обробкою деталей, старанним шліфуванням окремих місць.

Потебенька — шкурятяна повсть збоку сідла.

Перекалки — рівчаки або ручайки попереk шляху.

Макортети — котловини.

Тетеря — козацька їжа у поході.

Богатир на те і в бога... — Богатирі, кажуть, живуть десь у пущах, по границях, що стережуть християнську землю від зміїв.

Ото, який змії, бува, прорветься на наш край, так богатири наздожене його та й заб'є. То їх така і служба у бога. Прим. Манжури.

Тічок — втопане місце, де б'ються. «Дути тічок» — пробувати силу. Прим. Манжури.

Меженне — між собою.

Канцур'я — шматочки.

Сугак або сайга — білорога антилопа.

Катлама — коржі, варені в лою; чабанська їжа.

Чіп — зась.

Іван Голик

Твір написано 1885—1886 рр. Вперше надруковано у виданні 1961 р.

Казка про хитрого Лисовина і про других звірів та про те, що він їм, а вони йому коїли.

Це переробка казки Гете «Рейнеке-Лис». Написана в 1886—1887 рр. (чорновий і чистовий автографи). Досі знайдено, видно, чорновий текст, без назви, який зберігається у відділі рукописів Державної публічної бібліотеки АН УРСР. У тексті численні виправлення, зроблені рукою І. Манжури. Деякі виправлення зроблені, вірогідно, О. Потебнею. Під час підготовки автографа до друку у виданні 1961 р. враховано лише ясно і певно виявлені виправлення і не враховано виправлення, зроблені орієнтовно, без огляду на характер наступного тексту. В публікації залишено два уривки, закреслені автором, можливо, з цензурних міркувань або ж з наміром доопрацювати їх, — «Тіло сховали, на камені напис...» і наступні сім рядків, «Вам царедворці не чинять?...» і наступні три рядки (обидва уривки з першої пісні). Ці місця відновлено з огляду на те, що вилучення їх руйнує послідовність і логічність поетичної розповіді.

КАЗКИ ТА ПРИКАЗКИ І ТАКЕ ІНШЕ.

З НАРОДНИХ УСТ ЗІБРАВ І У ВІРШІ СКЛАВ ІВАН МАНЖУРА.

Цей збірник поет уклав 1888 року. За життя Манжури опублікована була тільки порівнюючи незначна частина збірки. 1885 р. вийшла окремою книжечкою казка «Як чорт шматочок хліба одслужував», 1886 р., так само окремих виданнями, — «Лиха година». Крім того, в збірці «Степові думи та співи» надруковано приказки: «Мед та Редька», «Мачуха», «Верша та Болото», «Хміль та Цибуля», «Жаба та Коваль», «Реп'ях та Вогонь», «Дві Миші», «Як лучче». Окремою книжкою «Казки та приказки...» ніколи не друкувалися.

Відомо два автографи збірки: один (1888 р.) зберігається у відділі рукописів Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка АН УРСР, другий — пізнішого часу, переглянутий автором, з цензурним дозволом — у відділі рукописів Державної публічної бібліотеки АН УРСР.

У виданні 1961 р. за основу взято другий автограф збірки, значно поліпшений, головним чином, стилістично. Враховано і текст 1888 р. В автографі 1888 р. після назви кожного твору зазначено характер жанру — «приказка», «казка», «побрехенька», «нісенітниця». В тексті пізнішому всі ці означення І. Манжура знав, беручи, можливо, до уваги, що вже сама назва збірки говорить про її жанрову специфіку. У виданні 1961 р. скрізь, за винят-

ком перших трьох творів, які, власне, умовно входять до збірки, всі означення жанру знято Відповідно до пізнішого тексту збірки змінено назви творів — «Виправивсь» на «Оправдився», «Циган та Кухар» — «Кухар та Циган», «Розумний козак» — «Догадливий козак», «Повесні» (побреженька) — «Весняна побреженька», «Як сукно вийшло, а аршин зостався» — «Як сукно вийшло».

Чорт у наймах

Можебилиця

Сорочини — сорок святих — 9 марта. Прим. Манжури.

Клітка — квадрат у скільки там десятин. Прим. Манжури

Тато — тут у значенні «дядько».

Німецька ручка — на чотири сторони круг десятини — без одпочивку. Прим. Манжури.

ЗМІСТ

М. Д. Бернштейн. Іван Іванович Манжура	3
СТЕПОВІ ДУМИ ТА СПІВИ	
«Не треба мені тії слави людської...»	23
До товариша	24
Вранці	25
Весна («Іде весна одрадісна...»)	26
Дума	27
На пасіці	28
На степу і у хаті	29
З заробітків	30
Повесні	32
Веснянка	33
Спомин	34
Переспів («Зіроне́нка ясна темне́нкої ночі...»)	35
Н. Н. («Сам не знаю чого...»)	36
Бджоли	37
Нехай!	39
Минуле	40
На добрій ниві	41
Гряд	42
Мати	44
Старець	45
Бурлака	47
Босацька пісня	48
Старий музика	50
Пісня («В личаках в'язових...»)	52
Дівчача думка о покрові	53
Нечесна	54
Переспів («Мені цвіла розкішна рожина...»)	55
Сон	56
Розкіш-доля	57
Бурлакова могила	58
Лелії	59
Незвичайний	60
Ренегат. Балада	61

НАД ДНІПРОМ

«Під час, коли тяжке роздум'я...»	71
Різдвяна зірка (3 Копе)	72
Нічниці	74

«Коли твою душу нудьга наполяже...»	75
Сон	76
Віра, Надія, Любов (Переклад)	77
Діти	78
Божевільний	79
«Чого здається: я б полинув...»	80
Первий сніг	81
У лузі	82
Остання ніч (Переспів)	83
Уві сні	84
Під Новий год	85
Здравиця	86
Великдень	87
Ранком	88
Сіяльник	89
По місяцю	90
Спасибі тобі! (Переспів)	91
Над Дніпром	92
На Купала	93
Степова дума	94
Веснянка («Та вже весна, та вже красна...»)	95
Явдокії	96
Сорок святих	98
Жайворінки	100
Теплого Олексі	102
Первий дощик	104
Після грози	105
Благовіщення (3 Некрасова)	106
Обжинки	108
Пісня («Прилучила калинонька...»)	109
Сторіж	110

ПОЕЗІЇ, ЩО НЕ ВВІЙШЛИ ДО ЗБІРОК

До музи	115
До Дніпра	116
Сум	117
«Згадав я дні веселих мрій...»	121
«Мов дитя у тіснім сповиточку...»	122
«Ой чом мені, молодому...»	123
До старої шапки	124
«Прощай, країнонька рідненька...»	125
На зразок з Я. Полонського	126
З Гейне	127
Декому	128
Степ	129

Билиця	131
26 лютого	134
Кобзар	135
Веснянка («Весняночка, паняночка...»)	137
Кобзар (3 Роберта Пруца)	138
Щира молитва	141

ПОЕМИ - КАЗКИ

Трьомсин-богатыр. Казка	145
Іван Голик. Казка	193
Казка про хитрого Лисовина і про других звірів та про те, що він їм, а вони йому коїли	229

КАЗКИ ТА ПРИКАЗКИ І ТАКЕ ІНШЕ

До земляків	283
Лиха година. Великодня казка	285
Чорт у наймах. Можебилиця	289
Злидні. Казка	293
Батьківський заповіт. Билиця	296
Удова та жнива	299
Чабанове горе	300
Догадливий козак	301
Шинкар та Мірошник	302
Оправдився	303
Звичайний син	304
Попова ворожба	305
Пан брехун	306
Кухар та Циган	307
Як сукно вийшло	308
Шпачки	309
Дітська пісня	311
Бабина дивовижа	312
Весняна побрехенька	313
Нема правди в світі	314
Зайко та Жаби	315
Дві Миші	316
Мачуха	317
Як лучче	318
Жаба та Коваль	319
Реп'ях та Вогонь	320
Мед та Редька	321
Хміль та Цибуля	322
Верша та Болото	323
Циганова робота	324
Порада	325
Вітер та Латка	326
Примітки	327

ИВАН ИВАНОВИЧ МАНЖУРА

Сочинения

(На українском языке)

Видавництво «Дніпро»,
Київ, Володимирська, 42.

Редактор Г. Т. Сингаївська
Художник А. Ю. Львов
Художній редактор І. М. Гаврилюк
Технічний редактор Ю. З. Тронік
Коректор О. З. Кагарлицька

Виготовлено на Київському поліграфічному комбінаті Комітету по пресі при Раді Міністрів УРСР, Київ, Довженка, 3. Здаю на виробництво 1/XII 1970 р. Підписано до друку 7/IV 1971 р. Папір № 1. Формат 84×108¹/₃₂. Фізичн. друк. арк. 10,5. Умовн. друк. арк. 17,64. Обліково-видавн. арк. 15,265. Ціна 70 коп. Замовл. 2806. Тираж 30.000